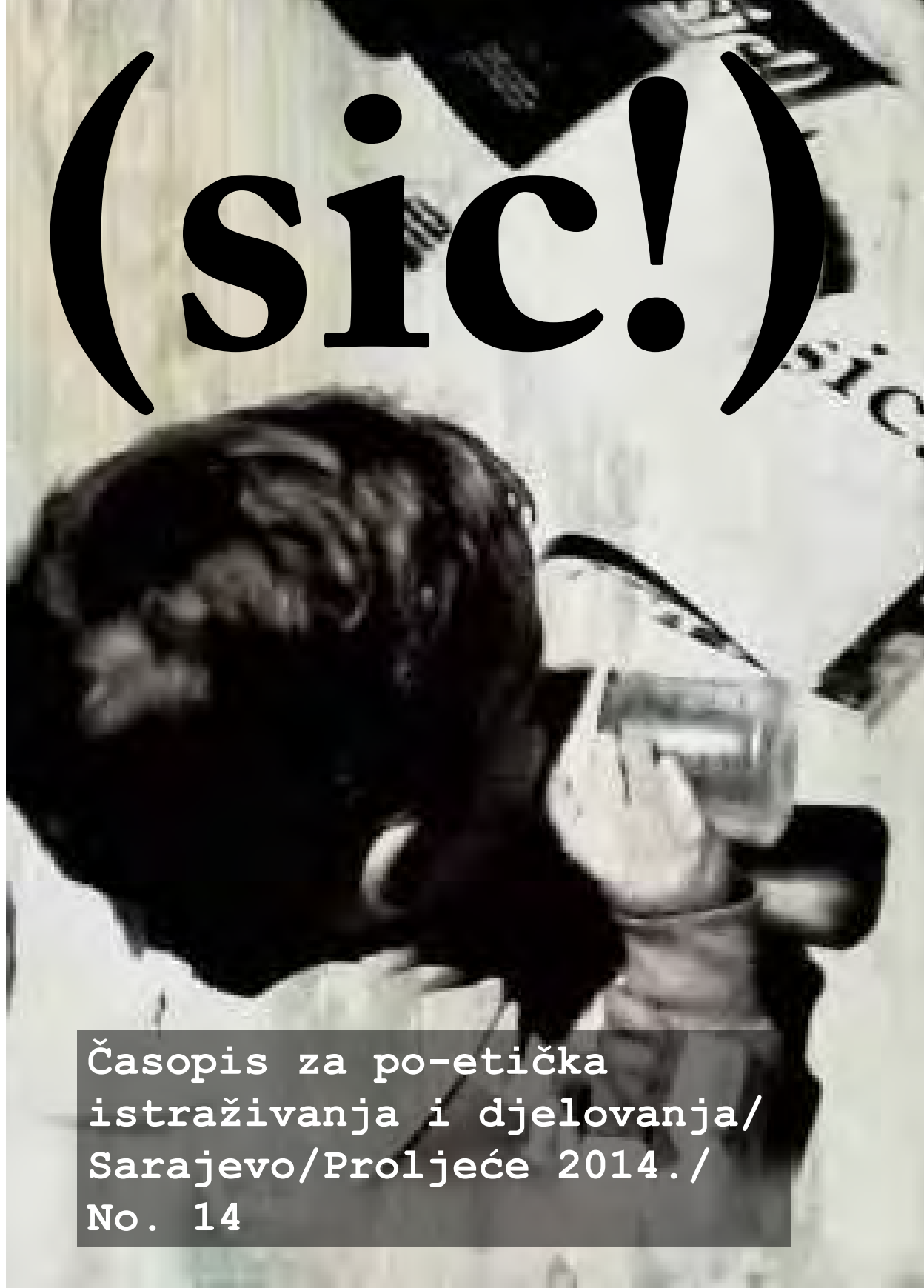

(sic!)

Časopis za po-etička
istraživanja i djelovanja/
Sarajevo/Proljeće 2014./
No. 14

Impresum

(sic!)

Urednik

Haris Imamović

Redakcija

Jasmina Bajramović, Maja Abadžija,
Edin Salčinović, Mirnes Sokolović,
Haris Imamović, Almir Kljuno

Lektura

Redakcija

Fotografije u broju

Almir Kljuno i Zerina Nezić

Fotografija naslovnice

Đulija Aćimović

DTP

Dina Vilić

Kontakt

www.sic.ba

redakcija.sic@gmail.com

Uvodna riječ: Haris Imamović

Estetsicla: Šabotić, Sokolović, Ušumović, Imamović, Ćirić, Kljuno

Poezija: Tomislav Marković, Moni de Buli

Proza: Bojan Babić, Edin Salčinović, Haris Imamović

Satira: Dragoljub Stanković, Haris Imamović

Sic critic: Bojan Babić, Damir Šabotić, Mirnes Sokolović

Sic!)

Časopis za po-etička
istraživanja i djelovanja/
Sarajevo/ Proljeće 2014./
No. 14

(s

Sic!)

6 Haris Imamović: Uvod u degažiranu umjetnost/ **18** Damir Šabotić: Povijest o Marquezu/ **32** Mirnes Sokolović: Tragični junak bošnjačke misli/ **40** Neven Ušumović: Krasznahorkai: hipnotizirajuća bujica/ **48** Haris Imamović: Brave New Word /**54** Saša Ćirić: Nastasijevićevi darovi/ **60** Mirnes Sokolović: Nadrealisti, ustajanje iz mrtvih/ **88** Almir Kljuno: Kako pobožna djevojčica siluje ajkulu/ **98** Tomislav Marković: Iz srpskog ratnog bukvara/ **108** Moni de Buli: Krilato zlato i druge pjesme / **114** Bojan Babić: Unutrašnjost/ **118** Edin Salčinović: Šarada/ **136** Haris Imamović: Dedždžal/ **142** Haris Imamović: Ljubav koja i brda pokreće/ **148** Haris Imamović: El Bekara/ **156** Dragoljub Stanković: Zlatni meci, čorci i metak lualica/ **160** Haris Imamović: Legenda o Malom inkvizitoru/ **164** Haris Imamović: Utjecaj poplava na naše književne tokove/ **168** Mirnes Sokolović: Balada o priključeniju tužnog Poete/ **170** Haris Imamović: Komitragedija/ **174** Mirnes Sokolović: S onu stranu linija fronta/ **180** Đorđe Krajišnik: Ludačka vrteška duše/ **184** Edin Salčinović: Crna gnoza/ **190** Haris Imamović: U znaku raka

Haris Imamović

Uvod u degažiranu umjetnost

Otkako sam progovorio držali su da ću biti jako dobar učenik. A kad sam postao odličan učenik, onda više nisu prestajali da govore o mojoj pameti. Kako je ovo moja priča o meni, daću sebi za pravo da ilustriram tu vrhunarsku oznaku moje ovozemaljske pojavnosti.

Pričali su mi da nisam, dok smo bježali pred ratom iz Skendera prema Bešpelju, bio s ostatkom porodice: oni su pješačili i nisu me mogli nositi, pa su me stavili na traktor, koji je vozio Pujdo Mušanović. U jednoj dionici puta ti, koji su pješačili, mogli su proći prečicom kroz šumu, dok smo Pujdo i ja morali nastaviti cestom, sve dok nismo naišli na četničku patrolu. Pujdo je lako odglumio Srbina: podigao je tri prsta i propustili su nas. Priča kaže da sam u tom trenutku bio zakriven vrećama za krompir i da sam plakao, četnici bi znali da smo muslimanske izbjeglice i odmah bi zaklali Pujdu i mene. Mati je hiljadu puta spomenula tu priču da objasni predestinaciju mojih odličnih ocjena u školi.

Kad smo bježali iz Skendera, imao sam nepune dvije godine.

Od prvog do četvrtog razreda učitelj nas je, osim ako nešto ne pišemo, tjerao da držimo ruke za leđima, zovući nas imenima vrsta sitne stoke i tukao kao što se tuče krupnu stoku. "Udri, Mujo, cvale ti", to je bio jedini uzvik moje mame kad sam se žalio na batine koje primamo u školi. Izgledalo je kao

su nas upisali za treniranje K-1, a ne u osnovnu školu.

Od petog do osmog sam imao tu sreću da mi otac, tj. nastavnik Šefket, ne predaje bosanski. Sreću kakvu nije imao moj brat. On je u petom i šestom razredu pokušavao da dobije veću ocjenu od dvojke, ali vidjevši da (ma koliko učio) ne uspijeva - odlučio se opustiti, čime je prinudio nastavnika Šefketa da mu, u maju bratovog sedmog razreda, kaže kako će se, nažalost, morati vidjeti opet, u avgustu. Tako je brat postao jedini učenik kojeg je nastavnik Šefket u više od 25 godina nastavnikovanja ikad poslao na popravni.

Mene su svi u školi zvali Šefketov. Nastavnik hemije Husejin (matičar je imao nemalog udjela u formiranju nastavnikovog karaktera) nas je prozivao po troje svaki drugi čas, a pošto nam je "kod Huse" bio najteži predmet svi su čekali tu nasumičnu prozivku sa zešnjom. Samo sam je ja čekao s dvostrukom zešnjom. Zašto?

- Hajmo danas malo da vidimo kolke znaju čiku Mendeljejeva, recimo, Sarajlić... Delić iiiiii.... ooooo, pa - Šefčet!

Šta mi znači petica kod Huse kad na kraju dođe obavezno:

- Ooooo, Dimitri Imamović Šefčetljejev, vidim učilo se.

Šta mi znače petice kad nastavnik biologije Tahir (iako ne više, kao lud: "Oooo, Šefčetštajne!", ipak) svaki drugi božiji čas priča o higijeni, objašnjava kako smo stoka zato što ne peremo ruke, kako mi nismo od onih ljudi kojima je nužno da im ruke budu prljave, na primjer - automehaničari: i dok to objašnjava cijelo vrijeme gleda u mene, izbuljivši oči kao nadrogirano tele, želeći valjda istaknuti kako on ima razumijevanja za mog oca, nastavnika-automehaničara i njegove vječito crne podnoktice. Šta gledaš samo mene, čimpanzo, gledaj malo Edbira i njegov je otac mehaničar! Tad mi je bilo krivo što je otac nastavnik & automehaničar, ali moja najdraža ocjena je i dan-danas petica koju sam od Huse dobio samo zato što sam mu popravio sirenu na Fiatu. Nakupilo se blata, izgubio se kontakt, treba samo malo sastrugati nečim: dajte mi tu hemijsku. Evo ga! Biii-biii.

Svi su me znali kao Šefketovog, mada otac tad više nije radio u janjičkom odjeljenju OŠ "Enver Čolaković", već u onom lašvanskom. Dolazio je u našu školu samo kad su bile zajedničke nastavničke sjednice. U našoj školi vidio sam ga tek nekoliko puta. Jednom je bilo kobno. Četvrti razred.

- Hajd reci Latifu da side, čekaću ga ja u zbornici - kazao mi je tad nastavnik Šefket, okrećući se odmah prema zbornici, tj. ne videći moj teleći pogled koji je značio:

- Nisam nikad sam išao kod Direktora u kancelariju. Kako ću?

Otac je, mislim tad, već u zbornici, a tamo je vjerovatno

puno nastavnika, bolje mi je da idem kod Direktora, nego da uđem u zbornicu gdje je već sigurno Mujo i deset drugih koljača male djece. Selam alejk, selam alejk. Šta trebam, pita direktor. Počinjem, sporo, otežem riječi:

- Nastavnik Šefket Vas...

Prekida me smijući se: kaže da slobodno kažem - babo. Dobro. Idem ispočetka, još sporije:

- Nastavnik babo Vas...

Tako me je otac kroz osnovnu školu pratio kao zao duh. Sve dok se nije pojavio na maturi istrpane potkošulje, u običnoj kinesko-plastičnoj majici (na čijoj je prednjoj strani bilo pogrešno ispisano ime jedne italijanske modne marke). I da u tom trenutku nisam umirao od stida pomislio bih da zeza i mene i još pedesetak te večeri najljepše odjevenih Janjićana. Mrzio sam tog žutobluzasa cijelu tu noć koju sam presjedio na stolici, krijući se u čošku od nečije moguće ideje da fotografira mene i tog AREMANIJA za uspomenu s mature. Kasnije mi je, naravno, bilo drago, kad sam shvatio da avangardu možda ne razumiju samo akademski profesori koji su uvijek lijepo odjeveni, kao janjički maturanti.

Otac ne samo da mi nije predavao književnost, već mi je rijetko govorio o njoj. Kazao je da je pokušao napisati roman, ali da je zbog različitih stvari napisao samo tri-četiri rečenice. Nije, rekao je, bilo nikakve radnje. Kako su glasile, pitao sam.

- Idemo. Kuda ćemo? Ne znamo. Nismo nigdje da bismo mogli krenuti.

Ne znajući ni kada je otac počeo pisati svoj roman, a kamoli za utjecaj literature apsurdna na studente književnosti u vrijeme kad je on studirao, taj mi je uvod zvučao kao da je htio pisati roman o našem izbjeglištvu.

Nisam mislio da je to književnost. Kasnije, kad sam počeo čitati književna djela, na drugoj godini fakulteta, shvatio sam da sam odmah bio u pravu, da to stvarno nije bila nikakva književnost. Srećom i on je shvatio poslije prve tri rečenice da nije počeo pisati roman, već da mu se previše svidjela neka Beketova proza pa je odmah htio da bude Radomir Konstantinović.

Bosanski mi je u osnovnoj predavao Mrako, Dževad. On nas je volio tući linijarom. I čitankom. To je bio napredak, ako ga uporedite s invizitorom Mujom.

*Mrako, Mrakane,
bježi od mene,
nemoj plašiti malu djecu,
pusti nek se odmore!*

Tako smo u petom razredu, na malim odmorima, pjevali

džingl emisije za djecu Bošnjačko-muslimanskog radija, i smijali se sopstvenoj himbenoj naivnosti: Mujo nas je već bio očeličio. Postali smo *irony men*.

Mene je Mrako tukao samo do šestog razreda, jer sam se tada upisao u literarno-dramsku sekciju i za kratko vrijeme postao glavni glumac, Marlon Brando. Moja najbolja gluma bila je u predzadnjoj predstavi, kad je Mrako uočio da sam Brandova sušta suprotnost.

“Ti onda izađeš i pružiš joj cvijeće, a ona te prvo odbije i onda...”, objašnjava režiser Mrako dok ga Selma sluša, kao prava glumica, kao Salma Hayek, i dok ja gledam u nju ne slušajući ga. Nemam šta čuti novo, trilion puta sam dotad zamislio mizanscen sa svim mogućim detaljima, pokretima mijem i njezinim, sa svim pejzažima i stvarima što se daju zamisliti u toj dobi, te obavezno s ljudima, s publikom koja gleda moju sramotu dok me Selma odbija.

Na prvu ta mi je njegova zamisao povodom moje uloge nesretnog ljubavnika djelovala neprihvatljivom. Kasnije sam, međutim, shvatio da je to najbolji mogući način da prikrijem svoju zaljubljenost: ako joj pred stotinu ljudi, u predstavi izjavim ljubav, jasno, niko neće pomisliti da tako i osjećam. A neko je možda već posumnjao. Moram, dakle, otkloniti svaku mogućnost sumnje! Odlično, nastavniče!

Odglumio sam savršeno i udvaranje, i pružanje cvijeća, i izjavu ljubavi, i odbijanje, i žal zbog odbijanja. Sve osim posljednje scene: u kojoj ona, shvativši nekako (i danas razmišljam: kako?) koliko je volim, učinio da ona dođe i izjavi meni ljubav, zatraži da budemo skupa. To mi je djelovalo nerealno, ta Mrakina avangardna ljubavna drama, i nikako nisam mogao da se uživim. Bio sam ukočen kao stalak za mikrofona. Nije dobro, ne valja ništa. Mrako je kazao da sam bio fantastičan. Posebice na kraju. Nikada bolju glumu nije vidio. Brando - Brando!

Ja sam bio peti, a ona je šesti razred kad sam se zaljubio u nju. Bila je neobično mršava. Mogla je komotno nositi muške hlače. Moje, na primjer, jer nisam bio guzlat. Meni, kao što se već može primijetiti, nije smetalo što ona nije bila guzlata, nimalo. Nisam, međutim, imao volje da povjerim nekom od drugova kako mi se ona sviđa, jer sam znao šta će mi na to reći:

- Ona?! Ni sise, ni guzova.

Neopisivo me usrećivala vjerovatnost takvog jednog odgovora, te sam uvijek u tim razgovorima s njima, koje smo vodili u mojoj šestorazrednoj mašti, govorio:

- Znači ne sviđa se nikome od vas - odlično onda! Spokojan sam. Hvala!

U drugim slučajevima, kad sam bio ljut na nju - zato što sam

je, na primjer, tog dana vidio da priča s previše dječaka - znao sam se satima usrećivati mogućnošću da je neko nazreo smjer mojih simpatija, i upitavši me za ovjeru vlastite hipoteze, prisilio me da realistički prokažem suludost takvih pretpostavki:

- Ko? Ona da mi se sviđa?! Pa ona nema ni sisa ni guzova!

Čudio sam tome kako je lako voljeti i koliko teško adekvatno izraziti tu ljubav. Još više me nervirala činjenica da taj zakon ne važi za sve ljude.

U našem razredu bio je jedan od tih izuzetnih ljudi. Zvali smo ga Gigs. Šta da vam kažem o njemu? Čovjek je sam sebi dao nadimak i svi su ga morali prihvatiti. To je još, koliko se sjećam, mogao samo Oktavijan Avgust.

Gigs je bio najbolji fudbaler i najjači u razredu. I kad je želio da osvoji srce neke djevojčice, nisu mu uopće trebale nikakve vanredne aktivnosti. Takav je to čovjek bio! Trebalo je samo da joj uputi mig i da se nastavi ponašati onako kako se inače ponašao, tj. igrati fudbal na velikom odmoru, pronijeti sebe kroz razred kao vreću mišića ili s vremena na vrijeme pretući nekog od nas na malom odmoru, i djevojčica bi bila njegova. Toliko mu je uspijevalo da ih je stalno mijenjao. To mu je valjda podarilo osjećaj prekomjerne značajnost i s njom zlu kob. Nikako nije bio sretan, ali ja tad nisam shvatao da je ostvarenje želje početak nesreće, pa sam mrzio tog tužnog čovjeka, zavideći mu.

Koliko sam samo likovao kad Anja nije htjela poći s njim. Vjerujem da nisam bio jedini koji je to primijetio, budući da smo svi mi slabiji stalno pratili njegov duševni život, jer je od promjene njegovog raspoloženja ovisilo hoćemo li mu poslužiti kao boks vreće. Sjećam se da joj je on stalno davao migove, ali ona kao da nije marila za njegove atribute. Čovjek je davao još više golova na velikim odmorima, ali zalud. Stao nas je tući još češće, i na malim i na velikim odmorima, ali Anja to nije ni primjećivala, a kamoli da je saosjećala s njim ili s nama. Sjećam se da je bio potpuno zbunjen, nije znao šta više da uradi. I trajalo je to nekoliko sedmica, dok ljubav u njemu nije narasla do te mjere da je jednostavno morao da Anji pokaže svu silinu svoje emocije.

Ali kako? Gigs nije bio naviknut na takve okolnosti. Vjerujem da je dugo razmišljao o modalitetima iskazivanja emocija, prije nego je došao na brilijantnu ideju kako da magnetizira Anju.

Naime, na jednom velikom odmoru, dok su njegova dragana i ostale djevojčice krenule da kupe sendviče, on je krenuo da je malo gurne svojim ramenom i time pokaže koliko je voli. Vjerovatno bi se Anja poslije toga uspjela zaljubiti u njega,

shvativši koliko je lijepo što tako silan čovjek gaji najljepše emocije prema sopstvenoj joj pojavnosti, da Gigs nije udario snagom lokomotive u njezino ramence i poslao Anju čak do stepenica niz koje se strovalila i iščasila kuk. I dok je nekoliko nas pritrčalo da pomognemo Anji, Gigs je, videći šta je uradio, tj. priznavši sebi svoj prvi ljubavni poraz, samo pogledao i otišao da igra fudbal.

Poslije toga je nastupio veliki skandal u školi, jer Gigs nije htio progovoriti o svojim pravim razlozima, štaviše, dao je razloga Anjinim roditeljima i školskoj upravi da pomisle kako je to učinio zato što djevojčica nije bila naše nacionalnosti. I nakon što su roditelji odlučili da po svaku cijenu ispišu Anju iz naše škole, uprava naše škole je odlučila ne ispisati Gigsu. Nekoliko dana nije dolazio u školu. Čuli smo da ga otac prevaspitava količima od paradajza. Kad se vratio, nisu mu po licu izrasle šljive, već patlidžani i paradajzi. Meni je bilo drago zbog njegovog izgleda, ali svakako da sam tu radost skrivao kao srce pod plećima. Još kad smo saznali da je Anja morala na operaciju, mislio sam da osim Mukira i Nekira niko više s Gigsom neće progovoriti ni riječ do kraja vremena.

To se dakako nije ispostavilo tačnim. Svi smo nastavili pričati s njim. Neki iz straha, drugi iz bojazni. I kako je život isto što i zaboravljanje, tako je i Gigs zaboravio koliko je golova dao i koliko nas je tukao, pa je ponovo počeo davati golove i tući nas, osvajajući srca djevojčica, kao da se ništa nije desilo.

Desetak godina kasnije, bio sam već u Sarajevu, kad me prijatelj nazvao na telefon prenijevši mi da se Gigs objesio. Da mi je neko desetak godina ranije kazao kako će se tako sretan čovjek ubiti, mislio bih da je budala - kad kažem budala mislim na tog koji bi rekao, ali i na Gigsu. Nisam detaljno upoznat s njegovom historijom, još otkako smo se rastali po završetku osnovne škole, ali ukoliko se ništa nije bilo promijenilo po pitanju lakoće s kojom je upražnjavao svoje želje, mogao bih pretpostaviti koliko je tom značajnom čovjeku u jednom trenutku svijet postao ništavan i dozvoliti sebi da shvatim njegovu posljednju želju.

Neka čitalac takvu moju ocjenu ne uzme zdravo za gotovo, budući da sam se suzdržao od znatiželje po pitanju razloga Gigsove smrti, isprva zato što sam bio savršeno zadovoljan svojom filozofskom interpretacijom, a kasnije zato što sam se bojao da ne nađem na kakvu još budalastiju motivaciju njegovog konačnog suda.

I dok je Gigs nepodnošljivom lakoćom osvajao ženska srca, ja sam nastavljao pokušavati izraziti svoju ljubav prema Selmi kroz umjetnost. Nakon što se gluma pokazala kao potpuni

promašaj, počeo sam se baviti plesom.

Za brejk dens sam se zainteresovao u šestom razredu, kad je prvi put organizovan disko u holu naše škole, po završetku prvog polugodišta. Iznenadilo me što nijedan od plesača, brejk-densera, glavnih zvijezda večeri, nije bio bio među najboljim fudbalerima ili najvećim siledžijama u svom razredu. Nije im uopće bilo potrebna atletska građa da izvode spektakularne pokrete, koji su mamili uzdahe, posebice djevojaka.

Đabala hoda na rukama, pa onda još stane i skakati i na kraju se okreće na glavi! Broi prvo čučne, onda stane na ruke i tako, stojeći na rukama, čas na jednoj, čas na drugoj, čas na obje, krene kružiti raširenim nogama oko sebe! Dekster skoči iz mjesta, napravi salto, i dočeka se na noge! Ma kakav fudbal, to je prava stvar! Ako uspijem naučiti ijedan od ovih poteza, mislio sam, Selma neće moći da me ne zavoli!

Odmah poslije te večeri, moja tri najbolja druga i ja smo tražili od starijih da nas nauče ponešto od tih nevjerovatnosti. Oni su već dugo gledali, plesali, učili u folkoteci "Hari", gdje je svake subote bio rejv disko. Nama nije bilo dozvoljeno da ulazimo na to mjesto za starije. I premda su nam Broi, Đabala, Dekster & co, ponekad i znali pokazati neke pokrete, nismo bili onoliko fascinirani koliko kad smo vidjeli relevantnost tih sposobnosti u procesu socijalizacije. Tako smo im na početku plaćali po marku, dvije, koliko smo već imali, samo da nam teorijski objasne ili makar jedanput pokažu kako se izvode te vratolomije, zatim smo to pokušavali ponoviti, a oni su se smijali našim početničkim kostolomijama. Ali bili smo revni, znajući da ima sasvim dovoljno vremena do malog diska na kraju drugog polugodišta.

I kad smo naučili prve pokrete, odlučili smo formirati grupu. Dugo smo razmišljali o nazivu. Trebao nam je neki naziv na engleskom, ali da ne bude teško razumljiv. Budući da je moja sestra već tada jako dobro poznavala engleski tražio sam da nam ona smisli naziv. Kad mi je rekla da joj *The Rats* dobro zvuči, mislio sam da je to okej. Kad sam saznao da to znači "pacovi": mislio sam da imam duševno poremećenu sestru. Danas mi se svakako više sviđa ta opcija od one, idiotske, koju sam tada sam smislio: *Step by step*. Naziv je morao biti idiotski, zato što je muzika bila idiotska.

O, kako sam samo volio tu muziku! Posebice pjesme grupe Music Instructor i pjesmu Freestyler od grupe Bomfunk Mc's.

Na početku ih nismo mogli redovno slušati, budući da nismo imali relevantnu tehničku opskrbu, već smo ih samo ponekad mogli uhvatiti kao intermeco na satelitskom programu njemačkih televizija. Kad bih slučajno naišao na jednu

od tih pjesama bio sam toliko uzbuđen da im nikako nisam mogao zapamtiti tekstove i ta mistična distanca je samo potpaljivala moju opčinjenost njima. Po čitavim koricama sufare sam iscrtao stiliziranim slovima nazive ovih grupa i nekih njihovih pjesama. I nije mi bilo žao kad mi je hodža zbog toga prutom oderaо kožu s glave, koliko mi je bilo žao što je strgnuo te korice, u koje sam uložio mjesece truda, i bacio ih u vatru.

Kasnije smo uspjeli na kasetu uloviti nekoliko pjesama Music Instructora koje su puštali na radiju i imali smo čim vježbati koreografiju. Bilo je mnogo lakše vježbati uz takvu pratnju. Prčić je uspio naučiti hand jumping, Ćirbas kapueru, Sops upijač, a ja vjetrenjaču. To nisu bili spektakularni potezi kao oni koje su izvodili navedeni dečki iz osmog razreda, ali nisu bili ni naivni.

Vjetrenjača se, na primjer, izvodi tako što lakat desne ruke zabijete u meso iznad kuka, i onda se spustite licem prema zemlji, stojeći na toj ruci, dok nogama, glavom i lijevom rukom balansirate, zatim se naglo, najviše koristeći desno rame i glavu, okrenute na leđa, dok za to vrijeme ispružite lijevu nogu i desnu zanesete do krajne tačke na lijevoj strani, i kad ste skoro na leđima desna noga ide naglo udesno, pa je onda prati lijeva, okrećete se, prebacujući težište od desnog ramena, preko leđa i lijevog ramena, dok ne dođete u početni položaj desne ruke, čiji je lakat zaboden u meso iznad kuka. Tad ponovite proces. Okrećete se oko svoje ose. Kad dobro uvježbate taj pokret, vaše noge, raširene i ispružene u zraku, mogu se kretati toliko brzo da postoji mogućnost da vas posmatrač uporedi sa vrtlogom ili vjetrenjačom. Vrlo jednostavno.

Ja sam, međutim, mjesecima vježbao taj jedan jedini pokret, zaradio sam ogromnu masnicu, čitav patlidžan, iznad desnog kuka, ali sam na kraju uspijevaо da napravim čitavih četiri ili pet krugova vjetrenjače. Drugari su također uvježbali svoje pokrete i večer kad je trebao biti održan drugi mali disko smo dočekali podjednako spremni i samouvjereni.

Bilo je divno doći u disko, slušati muziku, gledati djevojke, među kojima je bila i Selma, i iščekivati trenutak kad će se ljudi pomjeriti iz centra hola u stranu i formirati Krug u kojima ćemo mi izvesti svoje poteze. Kad je, međutim, došlo naših pet minuta, kad se počeo formirati Krug i kad smo mi otišli kod Dekstera, koji je upirući rukom puštaо plesače u Krug, nastupilo je neugodno iznenađenje: Dekster nam je rekao da ne možemo plesati.

Nebesa su se sastavila sa zemljom, voda je progutala zemlju, zemlja je zagrнула vodu, mjesec je zakrio sunce, sunce je ocrnilo planetu, velika rupa je usrkala sunce. Bio sam se u jednom

trenutku izgubio. Gledao sam oko sebe, pitajući se, kao iza sna, ko su svi ti ljudi. Jedva sam nekako uspio prići zidu i suzdržao se od plača, kao da sam znao da bi tolika ljuta pretvorena u plač potopila čitav hol i u sekundi podavila sve.

I nije prošao ni minut otkako nas je Dekster odbio i svjetovi su bili propali, kad mi je prišao Prčić a rekao da ipak nastupamo.

- Kako?

- Dekster reko da ipak možemo. Pokajo se, kaže treba i mladim nadama dat prostora - kazao je Prčić.

Pokušavajući da vratim samopouzdanje, koje je narušila prvobitna Deksterova zabrana, i osjećajući silno uzbuđenje pred nastup, nisam imao kad razmišljati o uvjerljivosti motiva Deksterove nedosljednosti. Tako su se izgledali osjećali i ostali članovi grupe *Step by step*. Još kad je Dekster odmah pokazao rukom na nas, nije nam preostalo ništa drugo nego da, zbunjениh osjećanja, počnemo, jedan po jedan, izvoditi naše pokrete, u krugu, onako, ni zgrapno, ni nezgrapno. Budući da tačke nisu trajale dugo, tek po dvadesetak sekundi, onaj koji bi izlazio iz kruga nije imao vremena prenijeti svoje iskustvo onom koji bi čekao da se baci u vatru. Ili bolje reći u vodu.

Ja sam, naime, posljednji plesao i posljednji shvatio, na svojoj koži osjetio, da nas je Dekster pustio da plešemo, prvi, zato što su školske čistačice neposredno prije početka diska prebrisale parket i on je ostao neposušен do onog trenutka kad se trebao formirati krug. Tako je plesna skupina *Step by step* u presudnom trenutku svog postojanja spletkom rukovodioca kruga bila svedena na ontološki status suhog tarača.

I bili bismo ljuti da, po izlasku iz kruga, nismo vidjeli kako publika ne obraća toliku pažnju na nas, koliko gleda ko će sljedeći nastupiti, željno iščekujući zvijezde večeri. Otrčali smo do Šopsove kuće, koja je bila blizu škole, i on nam je dao svoje suhe majice, nakon čega smo se vratili u disko i bili sretni. Tako je i meni bilo drago što mi Selma nije poslije moje vjetrenjače prišla i zagrlila me, jer bih je strašno navlažio.

Po zatvaranju kruga, vidjeli smo kako nas Dekster i stariji brejkeri gledaju u novim, suhim majicama, krepajući od smijeha. I bilo nas je stid. Ja sam se tješio mislju da će se ta komedija zaboraviti do početka iduće školske godine. I bio sam u pravu. Svi su saznali za našu sramotu, ali su svi zaboravili do idućeg diska, kad smo se odlučili osvetiti Deksteru, tako što ćemo ne tražeći dozvolu ući u krug i otplesati svoju tačku.

Do trećeg malog diska bili smo toliko uvježbali naše pokrete da smo sve fascinirali, kako pokretima, tako i odlukom da samoinicijativno ulazimo u krug. Fantastično smo izveli stvar!

I to je bila moja najveća nesreća.

Gigs je bio ljut na nas zato što nije znao plesati. Kako smo se, međutim, nas četvorica zbližili kroz treninge, te smo bili kao jedan, Gigs se više nije usuđivao da nas tuče. Uradio je goru stvar. Već je bio primijetio da sam ja zagledan u Selmu i da bi pokazao sebi i meni da je ovaj plesač u poređenju s njim ništavna stvar, odlučio je nekoliko velikih odmora proći sa Selmom školskim dvorištem vodeći je za ruku. Bilo mu je dovoljno da nekoliko puta vidi grč ljubomore na mom licu i svijest o tome da me, ukoliko uspijem i ja prohodati sa njom, može koliko hoće zezati što kupim njegove odgriske, pa je ubrzo prekinuo s tom mršavicom.

Ja sam bio sedmi, a ona je bila osmi kad je sebe, umjesto ovom plesaču, poklonila Rajanu Gigsu.

Izbacio sam je kroz prozor svoje glave. Povratio sam gnjilu jagodu svoje ljubavi. Prestao sam misliti na nju sasvim, kao pravi muškarac.

U prvom razredu gimnazije.

Uvijek su mi se sviđale takve nekakve mršavice, ali sam, nažalost, najčešće završavao s onim koje su imale stas pješčanog sata.

Poslije, nesretnog slučaja, nisam ipak prestao sa svojim umjetničkim aktivnostima. Zavolio sam brejk dens, kao takav. Razmišljao sam i dan i noć o njemu, još više, dakle, nego kad je on imao konkretnog smisla za mene. Tolika je bila moja fascinacija tom umjetnošću da sam, recimo, na časovima likovnog bez obzira na zadatu temu uvijek crtao plesače kako izvede različite pokrete.

Jednog dana nam je nastavnica likovnog kazala da je raspisan konkurs od strane neke zeničke nevladine organizacije za najbolji osnovnoškolski crtež na temu - "Reci stop drogama".

Nezainteresiran za konkurs i posvećen vlastitoj umjetničkoj opsesiji, nisam čuo da je nastavnica rekla kako je rad obavezan za sve nas. I kada sam došao na idući čas, svi su u razredu imali po neku dalijeovski stravičnu sliku raspadajućih tjelesa pokraj koji stoji odbačena igla, dok ja u svom bloku nisam imao ništa drugo osim nekoliko varijacija na temu tada popularnog pjevača Nine Pršeša i brejk dens grupe D. P. (*Diamond Power*), koja ga je pratila na nastupima. I šta sam mogao uraditi, nego da priložim najlošiju od tih svojih slika nastavnici.

Sljedeće sedmice na času likovnog, ostao sam zapanjen viješu da sam pobijedio na konkursu. Dok mi je nastavnica predavala prigodnu diplomu, kazala mi je i kako je žiri pohvalio moju neobičnu ideju.

Većina đaka je, kazala je nastavnica, slikala negativne

posljedice droge na tijela konzumenata, dok sam ja bio jedan od rijetkih, koji su predlagali način kako da ljudi, koji su na granici narkomanije, preusmjere svoju energiju. I to nije bio onaj banalni prijedlog sportom protiv droge, i to onim najpopularnijim - fudbalom, već brejk densom, koji je forma alternativne kulture i koji je i nastao kod onih mladih ljudi, koji su, živeći na rubovima zapadnjačkih društava, bili gotovo predestinirani da postanu narkomanu, ali su svoje socijalno nezadovoljstvo pretvorili u umjetnički užitek.

Dok mi je nastavnica to govorila, ja sam samo klimao glavom, osjećajući se kao Pikaso, koji sluša kritičara kako mu objašnjava šta simbolizira konj, a šta bik na njegovoj slici, shvatajući da je iluzorno ubjeđivati ga da je konj samo konj, i bik ništa više nego bik. Ali, dobro, nisam htio kvariti ugodu ni sebi, ni nastavnicu, ni žiriju, čija je dalekost i nepoznatost činila da moj uspjeh izgleda još impresivnijim, pa sam saslušao do kraja tu pohvalu na račun moje angažovane umjetnosti i preuzeo plaketu.

I tako, ponosan na sebe više nego što sam trebao biti, leškareći na nekom oblaku na sedmom nebu, nisam dobro ni pogledao plaketu, pa sam je odmah proslijedio mojim znatiželjnim drugovima, koji su odmah prestali biti zavidni, primjetivši kako je konkurs organizovalo - Udruženje za pomoć djeci s poteškoćama u mentalnom razvoju!

- Evo, Šefketov - kazao je Gigs - sad ima i diplomu da je retardiran.

Uzalud je nastavnica pokušavala objasniti da je i sklonost ka narkomaniji stanovita poteškoća u mentalnom razvoju. Bio sam bijesan i na nju i na žiri, obećavši sebi da nikad više neću dopustiti nikakvim nastavnicima, nevladinim organizacijama ili žirijima da određuju ciljeve moje umjetnosti.

Prošlo je mnogo godina otad i uspio sam osvijestiti koliko je navedeni osjećaj bio snažan poticaj za moje buduće poteškoće u razvoju, umjetničkom, socijalnom i psihološkom, ali je još uvijek toliko snažan i neovisan od moje volje da ne vjerujem kako ću ga se uspjeti lišiti u skorije vrijeme.

MA, 07.05. 2014. u 19.00 sati
plaćanjem ulaznice pomozete Vasi RK Celid

SPECT

utakmica
Hercegovine
/fudbalu
4. godinu

ELIK"
ca

AJEVO"
evo

«Bilino polje»
14. - 17:00 h
K 4 KM-JUG 2 KM

ENIS
0 16 G
cegovina

2014

0.00 do 19.00 sati

10 KM

RSG
RADIO

REVOLUCIJA
09.05.2014.

Sarajevo u 11:55h

ADNIH IZVOĐAČA ZE-DO KANTONA

ARNI KONCIERT

EJZIĆ RASMU

Orkestar NISVETA PIVIĆA

Nihada KAPETANOVIĆ

Omer KADRIĆ

Semso PIVIĆ

Nihad SUBAŠIĆ

Munir DURMIŠ

Hari JAGANJAC

Zijo ŠUT

Denana BIDIĆ

Hotel "INTERNACIONAL" 21.05.2014. od 20:00 sati

ULAZ:
5,00 KM

SUTRA

TRUCK SATIL.COM

TRUCK SATIL.COM

PRODAJA ULAZNICA:

17.05. SUB

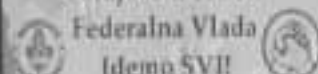
Nas, Vas, Moj, Tvoj....
Cilj nam je isti!
Građanska Prava!

Mars Slobode
09.05.2014.

Sarajevo u 11:55h

Federalna Vlada

Idemo SVI!

Damir Šabotić

Povijest o Marquezu

(Gerald Martin:
*Gabriel Garcia
Marquez – Život,*
Sandorf, Zagreb,
2009)

Labava struna

„Čvrst je i nabijen, ali hitar, sa ogromnim brkovima, nosem poput karfiola i plombiranim zubima. Nosi otkopčanu sportsku košulju, uzane pantalone i tamni sako prebačen preko ramena.“¹

Ovim kratkim opisom, koji efektno sugerise latinoameričkog makroa iz holivudskih filmova, Luis Harss započinje svoj esej da bi široko čitateljstvo obiju Amerika upoznao s kolumbijskim piscem Gabrielom Garcijom Marquezom. Riječ je zapravo o kritičkom intervjuu iz kultne knjige objavljene 1966. godine, prvo na engleskom a potom na španskom jeziku, a koja se kod nas pojavila tek 1980, kad su latinoamerički pisci odreda postali svjetski izdavački brend. U prevodu Silvije Monros Stojaković ta je knjiga dobila ludistički naslov – *Pukovnik igra školice* i predstavlja samo uži izbor iz Harssove zbirke intervjuua.

Tu upoznajemo Garciju Marqueza kao člana filmske ekipe u nekoj kišnoj zabiti Mexica – u blizini jezera Patzcuaro, na putu prema Gvadalajari – *sjetnog i zamišljenog*, kako ga dalje opisuje Harss. Pisac u to vrijeme iza sebe ima nekoliko objavljenih knjiga, tri romana i zbirku priča, i uspješnu karijeru novinara. Kao dopisnik lista *El Espectador* prebrodio je teško iskušenje u

1 Luis Harss: *Pukovnik igra školice*, BIGZ, Beograd, 1980, str. 227

Evropi desetak godina ranije i tek se bio izvukao preporođen iz petogodišnje stvaralačke krize. Zato će se Harssu učiniti ponešto rastresenim, ali srdačnim sagovornikom koji priča brzo i mnogo, neprestano gaseći i nanovo paleći cigarete.

Razgovor nalikuje psihijatarskoj seansi, pisac ostavlja dojam osjetljivog ekscentrika koji pažljivo osluškuje vibracije svojih unutarnjih, još nenapisanih knjiga. Prethodno je Harss u onim objavljenim Marquezovim pripovijestima otkrio neku vještu nedorečenost, „enigmatičnu sugestiju, trenutnu viziju nečeg što izmiče, što se ne može dešifrovati“ (Harss, str. 258). Otuda i naslov intervjua-eseja: *Gabriel Garcia Marquez ili labava struna*. Harss je duboko svjestan Marquezove pripovjedačke snage, suspregnute i pod uticajem Faulknera i Hemingwaya, no, uprkos tome, on zaključuje da se radi o piscu koji „nosi barjak napretka“. Kolumbijac je nesumnjivo u naponu stvaralačke snage, duhovit i sklon sentencioznim dosjetkama intoniranim samosvjesnom ironijom. Harssove replike u prepričavanju razgovora ne čine se ništa manje uspjelim. Uz to on Marquezove priče i romane tumači s očaravajućom elegancijom, reklo bi se – s lakoćom prvog dojma. Razgovor završava obećavajuće: pisac najavljuje nove knjige i ostaje samo da se sačeka njihovo pojavljivanje da bi se potvrdio Harssov entuzijazam. Godinu dana nakon tog razgovora Marquez će doista objaviti knjigu o kojoj je u intervjuu govorio s posebnim nadahnućem, knjigu koja će ga učiniti najpoznatijim piscem Latinske Amerike.

Više od četrdeset godina kasnije saznajemo da je Garcia Marquez bio „blistava iznimka“ u Harssovoj knjizi. Kolumbijac, čija književna reputacija tada i nije bila bog zna šta, ipak se našao među velikima poput Asturiasa, Karpentiera, Borgesa, Rulfoa, zajedno sa mlađim Cortasarom, Fuentesom, Vargasom Llosom – kao jedan od onih koji će postati zaštitni znakovi novoproglašenog latinoameričkog „buma“. Preporuka je potekla najvjerojatnije od Fuentesova.

Onaj ko taj podatak otkriva objedinio je sve zanimljive pojedinosti o Marquezovom javnom, privatnom i tajnom životu, uobličio ih u jednu konačnu knjigu i stavio tačku na sve slične koje su joj prethodile. U njoj je pokazao ličnost pisca koji je u svojoj alhemijskoj laboratoriji, nakon dugogodišnjeg traganja, uspio otkriti kamen mudrosti i eliksir vječnosti koji su ga uznijeli u visine gdje će mu prijetiti jedino besmrtnost.

Kao da ju je planirao oduvijek, tu knjigu napisao je jedan engleski profesor, hispanolog, Gerald Martin. Naslovio ju je imenom Gabriela Garcije Marqueza, a u podnaslovu – da bi se izbjegla svaka moguća zabuna o njenom sadržaju – dopisao je

lakonsku a ipak ambicioznu natuknicu: *Život*.

Knjiga života

Ako je Harss bio jedan od prvih koji je potanko ispitao Marqueza o svemu što ga je zanimalo, Gerald Martin bio je posljednji. Na osnovu stotina dokumenata i skoro trista intervju, prikupljenih i analiziranih u toku punih sedamnaest godina, Gerald Martin napisao je „prvu potpunu“ biografiju Garcije Marqueza. Naravno, prethodno je pročitao svu potrebnu literaturu na španskom, sve intervjuje obavio također na španskom, a legitimitet je stekao ranije kao profesor karipskih studija i stručnjak za hispanoameričku književnost. Kao životopisac on se počesto doima poput nekog polihistora – sveznalca riješenog da nadmaši i svoje prethodnike koji su se bavili *istom temom* i, bez sumnje, samog sebe. Kazano hladnim jezikom udžbenika, može se konstatovati: Gerald Martin slika glavna društveno-politička kretanja u Latinskoj Americi XX vijeka i – sagledavajući ih u kontekstu piščevog života u trenutku kad su nastajala – nastoji ukratko predstaviti i donekle protumačiti sva njegova djela, od romana prvijenca – *Lišće na vjetru*, do posljednjeg – *Sjećanje na moje tužne kurve*.

Kad je Martin odlučio da započne rad na njegovoj biografiji, Marquez nije bio sasvim oduševljen tom idejom. „Biografije znače smrt“, rekao je, ali je pristao da mu bude od pomoći pod uslovom da ne mora raditi njegov posao. Ispostavilo se da Gerald Martin ima zanesenost osobenjaka spremnog da ogroman dio svog radnog vijeka posveti jednom čovjeku, jednom piscu, jednoj knjizi. A napisati više od pet hiljada stranica povijesti o Marquezu, znači upravo to – godine zanesenosti. Svoj monumentalni rad Martin će svesti na nešto skromnijih, ali još uvijek impozantnih, gotovo šesto pedeset stranica teksta. Ne čudi stoga što je na prvom mjestu u svojoj knjizi, kao skromni samostanski hroničar, popisao sva imena onih ljudi koje je intervjuisao i koji su na bilo koji način pomogli ostvarenju njegove zamisli. Samo što se, za razliku od skromnih samostanskih hroničara, zahvalio preko četristo puta. Taj dio knjige se može bez ikakve štete samo prelistati, osim ako neko na golemom popisu ne traga za vlastitim imenom.

Martinova knjiga života objavljena je pet godina prije Marquezove smrti, dakle 2009. Započinje Prologom koji nosi podnaslov: *Neprozirna prošlost: 1800–1899*. Potom slijede tri glavna dijela (*Kod kuće: Kolumbija: 1899–1955; Inozemstvo: Europa i Latinska Amerika: 1955–1967; Svjetski čovjek: Slava i politika: 1967–2005*), organizirana u ukupno dvadeset pet poglavlja, ne računajući fotoalbum u sredini knjige i dodatak na kraju – porodična stabla, cijelo jedno poglavlje fusnota i

komentara, popis bibliografskih jedinica te vanrednih tridesetak stranica posvećenih *Kazalu*.

Obilje materijala kojim je autor raspolagao moralo je biti besprijekorno organizovano da bi knjiga uopšte bila prohodna. Iako nesumnjivo funkcioniše kao ozbiljno biografsko djelo, njen *stil i ton* kazivanja podešeni su tako da u tekstu može uživati i onaj koji ne drži mnogo ni do Garcije Marqueza ni do njegovog dalekog života. Gerald Martin posjeduje dar da pričom ponekad „zavara“ čitaoca koji poslije nekoliko stranica zaboravi kako pred sobom ima biografiju. Jer biografska proza, ma koliko nastojala biti objektivna, podrazumijeva neku vrstu fikcionaliziranja kao što svaka priča, ma šta joj bio izvor i na čemu god se zasnivala, neminovno prerasta u subjektivnu pripovijest. Bez obzira da li bio sklon ili ne liku o kojem govori – bolje reći – stvara, biograf je uvijek manje historiograf a više klasični pripovjedač. To je znao Gerald Martin, a naravno, znao je i Marquez kad mu je blagonaklono rekao: „Samo pišite što vidite; što god napišete, to će i biti.“ (Martin, str. 19)

Sumnjičavce koji bi prvo primijetili da biografiju jednog tako velikog pisca nije napisao izvorni govornik španskog jezika, preduprijedio je Marquez lično, rekavši: „Pa dobro, pretpostavljam da bi svaki pisac koji drži do sebe trebao imati engleskog biografa.“ (Martin, str. 19)

I doista, engleski profesor, s dosljednošću svojstvenom jednom Englezu, kao da kreće od početka svijeta, u Prologu svoje knjige pokušava razjasniti dozlaboga zamršenu, stogodišnju i jedva shvatljivu porodičnu genealogiju u čijem će lancu, jedan od mnoštva izdanaka, biti Gabriel Garcia Marquez. U odnosu na te predbračne, bračne i vanbračne karipske veze pišćevih predaka svi oni sladostrasni košmari iz *Sto godina samoće* doimaju se kao sušta realnost. Otuda postaje jasno zašto je Marquez uvijek tvrdio da ništa u svojim knjigama nije izmislio i zašto se često ograđivao od mnogoznačne i nikad do kraja objašnjene sintagme *magijski realizam*.

Engleski hroničar zatim će nas povesti u ne toliko čaroban koliko tjeskoban i samotnan svijet Marquezovog djetinjstva. Upoznaće nas sa zbunjenim i uplašenim dječakom, morenim snovima i strahom od samoće, s dječakom za koga ni najmaštovitiji karipski vrač ne bi pretpostavio da će – *mnogo godina kasnije* – postati najslavniji pisac druge polovine XX vijeka i jedan od najslavnijih ikad. Nesretnog „Gabita“, kao najstarije dijete, mladi roditelji ostavljaju djedu i baki, u zabiti indijanskog imena – Aracataci... I tu će se pouzdani glas pripovjedača odjednom pretvoriti u strogog životopisca koji će nas prenuti iz zanosa da bi taj događaj protumačio frejdovskim

rječnikom: dječak će „svoje ekspedicije s djedom pretvoriti u formativno iskustvo što ga fiktivni sin ima s ocem, time podsvjesno potvrđujući da mu Nicolas nije bio samo djed nego i otac za kojega je osjećao da ga nikad nije imao.“ (Martin, str. 63)

(Pisac je u razgovoru s Harssom tvrdio da mu je sve što je dotada napisao bilo poznato, ili je o tome čuo, prije osme godine.)

Period Marquezovog odrastanja, sazrijevanja i njegove prve književne pokušaje Gerald Martin pripovijeda s neskrivenim simpatijama, skoro u romanesknom stilu. Oživjeće uzgred lik pišćeve majke, Luise Santiage Marquez, koja će narednih dvadeset godina radati djecu i prihvatati onu koju joj je kao svoju predstavljao muž, Gabitov otac, Gabriel Garcia Eligio, samozvani homeopat, ponekad simpatičan, ali nadasve nestalan lik zapanjujuće životne vitalnosti. Biograf će isto tako detaljno predočiti period Marquezovog školovanja, čak će objaviti i neke njegove pjesme koje su čudom preživjele inače vrlo savjestan piščev trud da zbriše sve tragove nastajanja svojih književnih djela, a pogotovo onog za šta je vjerovao da nije dostojno objavljivanja. Pratimo Gabita kao nemarnog studenta u Bogoti, kao novinara početnika, kao boema u Baranquilli, kao dopisničku zvijezdu karipske Kolumbije, kao ljevičarski nastrojenog zanesenjaka, kao putnika po Evropi... Kao neizlječivog *costeña*, (što je donekle pejorativan naziv za stanovnika kolumbijske obale), uvijek vedrog duha i sklonog burlesknoj šaljivosti.

Podsjetimo se nakratko: klasični biograf hoće da osvijetli jednu ličnost sa svih strana, da je sagleda u svim fazama njenog *razvojnog puta*, koristeći se svime što mu je dostupno, i da pri tom jasno razluči šta je bitno, šta treba tek spomenuti, a šta posve izostaviti. Isto toliko je važno šta biograf želi da postigne trošeći svoje vrijeme i energiju na jedan prošli život, obnavljajući ga u tekstu, oživljujući ga iz pepela tuđih uspomena, prašnjavih zapisa, i često nepouzdatih tragova umirovljenih u prošlosti dalekoj decenijama.

Jedan starovremeni biograf, Plutarh Beoćanin, autor slavni *Uporednih životopisa*, na jednom mjestu kaže:

Kako je teško, a možda – bolje rečeno – i nemoguće, prikazati život kojega čoveka tako čist da mu nema zamerke, onda pravu istinu treba, kao kakvu vernu sliku, potpuno nacrtati samo s njene lepe strane. (Slavni likovi antike I, str.49, prevod: M. Đurić)

Ta tendenciozna Plutarhova direktiva modernom biografu će izgledati kao nesuvisli anahronizam. Ali ako su antički biografi istovremeno bili i moralizatori koji su svoje likove

prikazivali kao *obrasce za modeliranje ličnosti* (funkcija je bila nesumnjivo i odgojna), moderni životopisci nemaju pred sobom takvu ograničavajuću platformu. Ili se tako samo čini. Gerald Martin je, očekivano, najčešće na strani pisca; on ne krije svoju fascinaciju Marquezovom ličnošću i njegovim djelom; on mu čak ne odriče izvjesnu proročansku moć i nepogrešivu intuiciju Aureliana Buendije. Ali on ne bi mnogo odmakao od Plutarhovih predrasuda kad mnoge mitove – koje je i sam Gabo godinama stvarao o sebi – ne bi doveo u pitanje. No on to nikada ne radi indiskretno, kao što je u svojim memoarima učinio Marquezov dugogodišnji prijatelj Plinio Mendoza na kog se Martin često poziva.

Osim što pisca ne sagledava samo s njegove *lijepe strane*, Gerald Martin ga počesto demaskira tako što ga, ne dvoumeći se, kad god to može, „hvata u laži“. Duhovite primjedbe o Marquezovim nedosljednostima koje se graniče s nesmotrenim lažima ipak su dovoljno obzirne i namjerno odmjerene da lebde negdje između zamjerki i pokroviteljskog saučesništva. Slavni nobelovac mnogo je šta previdio u dugogodišnjem prepričavanju i ispisivanju svog života u silnim intervjuima i u brojnim tekstovima objavljenim na stranicama kolumbijskih i uglednih svjetskih listova. Neke potankosti je zaboravio ili ih je u drugačijim okolnostima na drugačiji način predočio. Ali zato Martinu nije promaklo ništa. Tako će on prvo osporiti jednu bezazlenu piščevu predodžbu o djedovoj kući u rodnoj Aracataci, možda glavnom toponimu iz kojeg je crpio magiju svoje proze, jer „nije ta kuća bila palača kao što je Gabriel Marquez kadšto tvrdio.“ (Martin, str. 49) Onda će u fusnoti objasniti da je takav zaključak donio uporedivši piščeva sjećanja iz knjige memoara *Živjeti da bi se pripovijedalo* i stručne analize arhitekata odgovornih za rekonstrukciju kuće 2008. godine.

Iako se može smatrati sitničavim i nevažnim, takvo provjeravanje svih detalja čini Geralda Martina pouzdanim, preciznim i baš zato „službenim biografom“ Garcije Marqueza. No tu se ne zaustavlja njegova sklonost da humorom, ali krajnje pronicljivo, ironizira neke druge piščeve laži. One nisu krupne, ali su vremenom poprimile mitske okvire i zato ih je trebalo provjeriti.

Marquez je često govorio o trenutku kad mu je sinula, kao bogojavljenka svjetlost, ideja o knjizi *Sto godina samoće*. Tvrdio je – a drugi su to godinama prepričavali – da je jednog dana, nedugo poslije povratka s jezera Patzcuaro, vozio porodicu prema Acapulcu, i tada se dogodilo: „Nije vozio dugo toga dana kad mu je ‘niotkuda’ prva rečenica romana doplutala u mozak.

Iza nje, nevidljiv, ali opipljiv, nalazio se cijeli roman, kanda diktiran – učitani – odozgo. Bila je moćna, neodoljiva poput čarolije.“ (Martin, str. 283). Odmah je okrenuo auto i vratio se kući kako bi mogao narednih osamnaest mjeseci pisati knjigu svog života. Martin, međutim, kvari taj divni mit, otkrivajući da knjiga, uz povremene prekide, nije pisana mnogo duže od godinu dana. Osim toga, „životopisac se osjeća obaveznim istaknuti da postoje mnoge verzije ove priče (kao i kod tolikih drugih priča) i da ova upravo iznesena ne može biti istinita – ili barem ne može biti tako čudesna kao što sugerira većina njenih pripovjedača“. (Martin, str. 283). Manje magičnom čini se jedna druga verzija koju Martin iznosi stilom detektivskog zapisnika. Prema njoj pisac „ponavlja rečenicu u sebi i razmišlja o njenim implikacijama dok vozi, potom pravi iscrpne bilješke kad stigne u Acapulco, a onda započinje sam roman čim se vrati u prijestolnicu.“ (Martin, str. 283) Da bi taj zaključak potvrdio, Martin nas upućuje na bilješku br. 57 tog poglavlja u kojoj navodi Marquezovu izjavu Pliniju Mendози – da se odmah vratio u Acapulco – dok 2002. godine, u članku objavljenom u bogotanskom listu *Cambio* tvrdi da su se „dovezli do Acapulca za vikend (‘Nisam imao ni trenutka mira na plaži’) i vratili se u Ciudad de Mexico ‘u utorak’“. (Martin, str. 589)

Demaskiranje izjava o tajnovitosti trenutka kad je nastala poznata prva rečenica iz *Sto godina samoće* izgleda je bila prava poslastica za biografa. U svakom slučaju – to je ono što je sigurno – porodični vikend Marquezovih biće ipak prekinut, i u narednom periodu svi će morati pokazati nadljudsku strpljivost dok roman ne bude gotov.

A nakon *Sto godina samoće*, kao je opštepoznato, uslijediće brojni uspjesi i priznanja, potom svjetska slava i Nobelova nagrada. Sve u petnaest godina. I svaka njegova naredna knjiga biće iščekivana kao svojevrsna senzacija. Dosegnuće nepojmljivu popularnost širom svijeta, zasjenjujući svojom mesijanskom aurom sve druge pisce latinoameričkog kontinenta. Gerald Martin ludilo za Marquezom predočio je brojkama: pisac je u posljednje vrijeme mogao da traži, a češće da odbije, i pedeset hiljada dolara za polusatni intervju. To je samo doprinijelo mitskoj slici ovog pisca koji je uticao na ukupno poimanje književnosti, romana pogotovo.

U razgovoru s Luisom Harssom Garcia Marquez nije spomenuo onaj magični trenutak kad mu se, niotkuda, samoobjavila tajna knjiga. O njoj će mu pisati nešto kasnije. Ali tada, u Mexicu, pokraj jezera Patzcuaro, u istoimenom kolonijalnom gradiću, još je oživljavao utvare Maconda i pravio bilješke za roman *Patrijarhova jesen* tvrdeći da će ovaj posljednji biti tek

nešto malo duži od romana *Pukovniku nema ko da piše*.

Iskušenje u Parizu: jesti smeće i pisati

Baš kao što će u svojim djelima Marquez često upotrebljavati prepoznatljivu frazu *mnogo godina kasnije*, tako će je u svojoj knjizi često koristiti Gerald Martin, odvođeci čitaoca u daleku budućnost kako bi neki trenutak piščevog rekonstruiranog života sagledao iz svih vremenskih tačaka. Vješto koncipiranom pripovjedačkom strategijom koja se sastoji u pomjeranju vremenskih planova i čestoj izmjeni perspektiva, pripovijest o Marquezu, donekle nadilazi klasičnu hronološku strukturu životopisa. Možda je u tom smislu najzanimljiviji dio Martinove knjige onaj koji govori o Marquezovom boravku u Parizu (1956 – 1957).

U kulturnoj prijestonici Evrope tog vremena Marquez se našao u ulozi dopisnika. Oduševljen talijanskom školom neorealističkog filma, ubrzo stiže do Rima i tamo upisuje kurs režije u Eksperimentalnom filmskom centru, ali će mu predavanja za kratko vrijeme dosaditi. Ni kasnije se neće odreći te svoje stare opsesije iako filmovi za koje je pisao scenarije nisu imali zapaženijeg uspjeha.

Povratak u Pariz bio je neminovan. Onda će uslijediti drama. Teror političkog nasilja u Kolumbiji imao je u to vrijeme direktnu manifestaciju: cenzuru. *El Espectador*, ljevičarski list koji ga je poslao na put, zatvoren je. Kao zamjena pokrenut je list *El Independiente*, ali i on je nedugo zatim ukinut i Marquez se našao u posve bezizlaznoj situaciji. Doduše, dobio je avionsku kartu za povratak u domovinu, ali malo prije toga je, u najgorem (ili u najboljem) trenutku za to, upoznao mladu špansku glumicu Tachiu Quintanu koja se nadala uspjehu u pariskim pozorištima. Marquez će unovčiti kartu da bi se pre-pustio dvostrukoj neizvjesnosti: egzistencijalnoj i emotivnoj, jer će s glumicom započeti burnu vezu koja je od prvog trenutka bila osuđena na propast. Da bi se rasvijetlila ta epizoda, Gerald Martin će se, po ko zna koji put, i ovdje obznaniiti kao neumoljiv potkazivački glas iz piščeve prošlosti. Upoznao je Tachiu 1993. godine u Parizu i s njom prošao istim onim ulicama kojima su ona i Garcia Marquez šetali sredinom pedesetih. Prikupivši dovoljno informacija, prevaliće dug put da bi čuo drugu stranu priče:

„Šest mjeseci poslije, u kući Garcije Marqueza u Ciudad de Mexico, duboko sam udahnuo i upitao: ‘Što je s Tachiom?’ U to vrijeme njeno ime bilo je poznato tek malobrojnima, a ob-risi njihove priče još malobrojnijima; valjda se nadao da ću je ja previdjeti. Uдахnuo je jednako duboko, kao netko ko promatra

kako se polako otvara lijes, i rekao: 'Pa, to se dogodilo.' Upitah ga: 'Možemo li razgovarati o tome?' Odgovorio je: 'Ne.' Tom mi je prigodom prvi put kazao, s izrazom pogrebnika koji odlučno ponovo spušta poklopac lijesa, da 'svako ima tri života: javni život, privatni život i tajni život'. Javni je život, naravno, bio svima pred očima, ja sam samo morao obaviti svoj posao; povremeno će mi biti omogućen pristup i uvid u privatni život i bjelodano se očekivalo da ću ostatak riješiti sam, a što se tajnog života tiče, 'Ne, nikad.' (Martin, str. 203)

Tako je biograf bio prinuđen da predoči samo ono što mu je ispričala Tachia. A to je kruta, suzdržana ispovijest, s finim talogom gorčine, ali bez trunke patetike, o zajedničkom gladovanju i o ljubavi bez budućnosti. To je također priča o nastajanju romana *Pukovniku nema ko da piše*, o toj „proživljenoj“ knjizi rođenoj iz nezamislive neimaštine. U to vrijeme Marquez će se preseliti kod Tachie, u tijesnu sobu koju će dijeliti narednih nekoliko mjeseci, preživljavajući uglavnom od gladi i ljubavi. Da bi u obližnjim radnjama dobio neki sitniš, pisac na ulici skuplja prazne boce i stare novine a glumica obavlja posao dadilje i riba podove. On povremeno „posuđuje“ kost od mesara da bi od nje mogli skuhati supu. U posvemašnjoj bijedi, na ivici očaja, ali još uvijek odlučan da dovrši svoje djelo, on ipak piše. Iz jedne epizode narastajućeg romana *Zla kob* rađa se ideja za roman *Pukovniku nema ko da piše*. Ako se i smijao prilikom pisanja, to je bio smijeh onoga koji drhti, zapisaoće Luis Harss. Kasnije, u Kolumbiji, kao uspio pisac, u razgovoru s bratom, Marquez će se sjećati tog vremena tonom čovjeka koji je iskusio sirovu realnost siromaštva: „Svi su mi prijatelji nakon *Sto godina samoće*, ali nitko ne zna koliko me je stajalo da dospijem dovdje. Nitko ne zna da sam spao na to da u Parizu jedem smeće.“ Zatim je objasnio: „Jednom sam bio na zabavi kod prijatelja koji su mi malko pomogli. Nakon zabave gazdarica me je zamolila da umjesto nje iznesem smeće. Bio sam tako gladan da sam iščeprkao sve što sam mogao iz smeća i to pojeo na licu mjesta.“ (Martin, str. 211)

Tachia u međuvremenu shvata da je trudna, a Marquez uzalud očekuje novosti iz Kolumbije. Suština tih oporih životnih trenutka morala je naći mjesto u jednom pažljivo kreiranom, oskudnom svijetu romana *Pukovniku nema ko da piše*. Zato će Tachia u romanu prepoznati vlastitu istinu: „(...) radilo se o nama, dakako: o našoj situaciji, našem odnosu. Čitala sam roman dok ga je pisao, bio mi je divan. Ali svadali smo se cijelo vrijeme tijekom tih devet mjeseci, cijelo vrijeme. Bilo je teško, iscrpljujuće, uništavali smo jedno drugo.“ (Martin, str. 205) Drama kulminira kad Tachia zbog obilnog krvarenja dospije

u bolnicu. Rasplet: pobačaj, raskid veze i jutro kad Marquez i prijatelji prate Tachiu na voz za Madrid.

Gerald Martin nas od tog događaja vodi dvadesetak godina dalje u budućnost da bi ga sagledao kroz značenja Marquezove priče *Trag tvoje krvi u snijegu*. To je posljednja od „priča lutilica“, koje su tematski vezane za Evropu, a objavljene su u zbirci *Dvanaest hodočasnika*. Martin će je pročitati kao moguću samokritiku i zakašnjelo opravdanje Tachie, jer „uvijek postoji drugi način da se ispričovijeda neka pripovijest.“ Žena koja u toj priči krvari, na putu za Pariz, kaže svom mužu: „Zamisli, trag krvi u snijegu cijelim putem od Madrida do Pariza. Zar to ne bi bila dobra pjesma?“ U priči žena umire zbog krvarenja iz prsta koji je povrijedila na ružinom trnu, a Gerald Martin će to dekodirati posegnuvši za začudnom analogijom: „Autor se jamačno sjećao kako je, izgubivši onoliko krvi, Tachia putovala u suprotnom smjeru, od Pariza sve do Madrida, usred zime. Je li sve to istjerivanje zlih duhova?“ (Martin, str. 210)

Čak i da jeste, čak i da priča jeste *šifrirano* sjećanje na jednu umrlu ljubav, kakvog to značaja ima za čitaoca koji nikad nije čuo za Tachiju niti će za nju ikada čuti? No mora se ipak priznati da Gerald Martin umije da iznenadi čitaoca logikom koja u datom kontekstu funkcionira. Ta njegova sklonost, sasvim tipična za biografe, da povezuje činjenice iz piščevog života sa književnim činjenicama može i da zasmeta, ali se ne da ni posve odbaciti.

Pariska epizoda bila je koliko traumatična za pisca i glumicu toliko i važna za književnost. Marquez je završio *Pukovnika* i još uvijek se hrvao sa *Zlom kobi*, ali je imao i nekoliko priča koje će kasnije biti dio knjige *Sahrana Velike Mame*. Oporavljajući se od prethodnog perioda, uspio je u kratkom vremenu da proputuje zemljama Istočnog bloka i stigne do Moskve. (Jednom će se čak prošvercati kao član neke folklorne skupine s Kariba.) U Kolumbiju se vratio da bi se vjenčao sa svojom davnom izabranicom Mercedes, ženom koja će ga pratiti kroz sve naredne godine i na čije ćemo ime nailaziti u njegovim knjigama kao na samorazumijevajuću književnu činjenicu.

Ali zašto je važna ta skoro mučiteljska, fanatična slika pisca zaglubljenog u dno egzistencije? U čemu je njena *kategorička neporecivost*? Prije svega, ona govori da se istinski talent ne da ugušiti u živom čovjeku koji je tog talenta svjestan. Marquez je znao ono što su znali njegovi latinoamerički prijatelji iz tog perioda, prepoznao je to kasnije i Harss, kao i mnogi drugi koji piscu nisu bili naklonjeni: da je izvoriste silne energija koju je gladan trošio na pisanje bio njegov golemi talent. Kako drugačije suvislo objasniti energiju koja se koncentriše u smjeru

kreiranja jednog svijeta u okolnostima kad bi se manje talentovan pisac bez griznje savjesti prepustio dugoročnom jalovom očaju? Umijeće bilo koje vrste ne sastoji se samo od stalnog uvježbavanja, od upornog nastojanja da se u nečemu bude dobar, jer bi u tom slučaju i Winston Churchill, inače dobitnik Nobela za književnost, bio umjetnik. A nije, to priznaju čak i Englezi.

Dakle, nije samoprijegorni rad stimulator talenta koji hibernira negdje u čovjeku čekajući da ga rad probudi i isforsira njegove mogućnosti, već obratno: golema snaga talenta uslovljava, da ne kažem proizvodi, rad i usmjerava ga nepogrešivo, dajući mu odgovarajuću formu koju nazivamo kreacijom.

Liquiliqui i žuta ruža

Nepojmljiva slava kojom je Marquez bio obasjan nakon objavljivanja *Sto godina samoće* učinio ga prepoznatljivom figurom i u političkom svijetu. Dugogodišnje prijateljstvo s Fidelom Castrom i vječna odanost kubanskoj revoluciji doprinijele njegovoj međunarodnoj reputaciji, jer više se nije radilo samo o piscu Marquezu već i o Marquezu koji je bio blizak najmarkantnijim figurama iz političkog svijeta. To će mu osigurati još veću popularnost, pogotovo među siromašnim pukom koji ga je smatrao *svojim čovjekom*, ali i smetaće mnogima. Bliski odnosi s brojnim državnim uglednicima otkriće mu iznutra perversiju samoće i izolovanosti od svijeta koji se promatra s visina slave. Ta očita potreba da uvijek bude uz moćnike, da im bude bliski prijatelj, stajao ga mnogo, ali korist će biti neuporedivo veća. Gerald Martin taj aspekt piščeve ličnosti tumači opet frojdovski. On smatra da je slika moćnika bila Marquezu neka vrsta supstitucije za lik djeda pukovnika kojeg je kao dijete idealizirao i koji će mu dugo zamjenjivati očinsku figuru. Ali primjećuje da su moć i slava pisca privlačile druge, isto tako moćne i slavne. Nakon što je postao nobelovac, prijateljem će ga smatrati brojni latinoamerički i evropski predsjednici, kapitalistički magnati i, nešto kasnije, nestašni Bill Clinton. Izazivaće to ponekad i opravdane osude jer i Marquez će, kao toliki pisci prije i poslije njega, neke diktatore voljeti, a druge prezirati. Mario Vargas Llosa, njegov nekadašnji prijatelj i rival, proglasiće ga „Castrovim lakejem“, i „političkim konformistom“. Bili su to verbalni udarci upućeni čovjeku kojeg je jednom i doslovce nokautirao. Drugi će mu spočitavati nedosljednost, jer je bilo teško pomiriti socijalističke ideje koje je zastupao s njegovim vlastitim aristokratskim stilom života nakon što je postao bogat čovjek. Treći će mu prigovarati jeftini populizam optužujući ga da je sve što čini tek sračunat gest

kojim sebi želi povećati popularnost.

Istina je da nikada nije okrenuo leđa Kubi i vjeri u pravednost njene revolucionarne borbe. Godine i godine posvetiće direktnom angažmanu da se cijeli latinoamerički kontinent ujedini na onim postulatima na kojima je počivala kubanska revolucija. Neko vrijeme se čak izjašnjavao kao komunist. Kada je 1978. godine izraelskom voždu Menachemu Beginu dodijeljena Nobelova nagrada za mir, Marquez je bio taj koji je oštro napao njegovu politiku (posredno i Nobelov komitet) i predložio da se Beginu i njegovom vojnom projektantu pokolja u Sabri i Chatili, Arielu Sharonu, dodijeli Nobelova nagrada za smrt. Pridodaju li se tome njegove oštre kritike američkog imperijalizma, onda je jasno zašto mu je godinama bio zabranjen ulazak u Sjedinjene Države.

Bio je Marquez u i tijesnoj vezi s nekim svrgnutim latinoameričkim generalima, i, neizbježno, upleten u zakulisne političke igre koje će ostati nerazrješiva tajna i za njegovog biografa. Pitanje za budućnost – predlaže Martin – moglo bi biti da li je Marquez pisao o ljudima na vlasti, *ljudima* na vlasti i *za* ljude na vlasti? Odgovor će svakako zavisiti od onih koji ga budu čitali.

Kad je objavio roman *Patrijarhova jesen*, priču o moćniku, ljubavi i samoći, pisac će o njemu govoriti u prepoznatljivom stilu koji vrvi od hiperbola: „To je gotovo osobna ispovijest, potpuno autobiografska knjiga, gotovo knjiga memoara. Stvar je, naravno, u tome da su ti memoari šifrirani, no ako umjesto da vidite diktatora vidite vrlo slavnog pisca koji osjeća strašnu nelagodu zbog te slave, onda s tim ključem možete čitati knjigu i navesti je da funkcionira.“ (Martin, str. 350)

I Martin prihvata taj stav i na njegovom tragu razvija dalje tumačenje tog romana. Ali možda se pisac samo šalio. Jer njegova omiljena poslastica je bila da sablazni užtogljeni svijet aristokratije, pogotovo one u Bogoti. Moralno unakažen lik moćnika u *Patrijarhu* teško da je puritanskoj kasti mogao biti simpatičan. Pa ipak, sve Marquezove knjige iščekivane su s nestrpljenjem. A on je znao da ih reklamira. Kad je početkom osamdesetih najavio knjigu *Hronika najavljene smrti* to je izazvalo pomamu. Reći će da je to njegova najbolja knjiga kako bi podgrijao čitateljsko nestrpljenje. Zbog te sposobnosti da sve što učini pretvori u reklamu sebe samog, prozvaće ga – Garcia Marketing.

Kad se knjiga napokon pojavila istovremeno u izdanju četiri različite izdavačke kuće (u Kolumbiji, Argentini, Meksiku i Španiji) postala je bestseler bez premca.

„I dok je najveći prethodni broj primjeraka nekog

kolumbijskog prvog izdanja bio 10 000 primjeraka, nova knjiga Garcije Marqueza tiskala se u više primjeraka nego ijedno drugo prvo izdanje bilo kojega književnog djela ikad objavljenog u svijetu. Dva milijuna primjeraka značila su kupnju 200 tona papira, deset tona kartona i 1600 kilograma tinte. Bilo je potrebno četrdeset pet Boeinga 727 za transport knjiga samo iz Kolumbije.“ (Martin, str. 398)

Oduševljenje Marquezom dostiglo je svoj vrhunac. Sve je vodilo k tome: 1982. godine biće mu uručena Nobelova nagrada za književnost.

No malo je poznato da je prije toga, sedamdesetih godina, nekoliko puta odlazio u Švedsku. U objavljenim člancima iz tog doba često je spominjao Nobelov komitet. „Između redaka su otkrivali da Garcia Marquez ne samo što je proveo opsežno istraživanje nego je bio i vrlo upoznat sa Stockholmom te je, što je bilo najdojmljivije, upoznao ključnog akademika Artura Lundkvista i bio u njegovu domu. Istražio je sastav Odbora za dodjelu Nobelove nagrade, metodu odabira i procedure na ceremoniji dodjele.“ (Martin, str. 395)

Izgleda da je Marquez kandidirao sam sebe. Činjenica da je 1981. godine sa švedskim veleposlanikom ljetovao na Kubi, skoro da takvu pretpostavku lišava svake šaljivosti.

No pravu pometnju u aristokratskom dijelu Kolumbije napravila je Marquezova izjava da na ceremoniji dodjele neće biti u fraku već će nositi tradicionalno odijelo *liquiliqui* – „bijelu tuniku od grubog lana i hlače kakve nose latinoamerički seljaci u holivudskim filmovima – u čast njegova djeda.“ (Martin, str. 409)

I ne samo da se pojavio u tom seljačkom odijelu već je na nogama imao crne čizme a u ruci žutu ružu. Još jednom se potvrdio kao luda spremna da i na dan najznačajnijeg priznanja u svom životu izazove zlobnike i udari šamar društvenom ukusu. *Liquiliqui* je tako postao simbol Trećeg svijeta koji je tog dana bljesnuo u dvorani Konserthausa, a žuta ruža bila je donesena ravno iz srca Maconda. Iako je prema nekim komentarima na ceremoniju stigao „izgužvan kao harmonika“, vratio se kao svjetski poznat pisac koji je konačno mogao reći: „Mogu umrijet sretan, jer sam sada besmrtn.“

Epilog: čovjek u oreolu slave

Marquez će do poznih godina biti u žiži svih događanja na svom kontinentu. Pisaće svoje kolumne i raditi na novim književnim projektima još dugo nakon što je ovjenčan Nobelovom nagradom. Uslijediće znameniti romani *Ljubav u doba kolere*, *General u svom labirintu*, *O ljubavi i drugim*

demonima, *Vijest o otmici*, knjiga priča *Dvanaest hodočasnika*, memoari *Živjeti da bi se pripovijedalo* i pozni, posljednji roman: *Sjećanje na moje tužne kurve*. Čini se da je jedan život premalo za ono što je uspio da postigne nakon četrdesete i *Sto godina samoće*.

Ali na kraju svoje knjige Gerald Martin otkriva nam pisca koji se opraštao od pisanja tražeći utjehu.

„Napisao sam dovoljno, zar ne?“, upitaće svog biografa 2005. godine. „Ljudi ne mogu biti razočarani, ne mogu očekivati još nešto više od mene, nije li tako?“ (Martin, str. 536)

Krug je tako zatvoren. Sada se ostarjeli pisac gubi u pustoši zaborava i više se ne može sjetiti ni naslova nekih svojih romana. Ima neke nedokučive, strašne ironije u tome: zasnovati cijeli književni svijet na pamćenju i sjećanju i na kraju biti svjestan da se taj moćni fundament nezaustavljivo raspada. U hotelskoj sobi s pogledom na južni cestovni prsten Ciudad de Mexica – već izmučen bolestima – reći će Martinu: „Znate, ponekad me spopadne čamotinja.“

Životopisac će te trenutke piščeve malodušnosti ukomponirati u sliku koja nije lišena poetskog senzibiliteta:

„Mahnuo je prema svijetu iza prozora (toj velikoj gradskoj arteriji, tihome intezitetu svih tih običnih ljudi koji idu za svojim svagdanjim poslom u svijetu koji više nije njegov), zatim me opet pogledao i promrsio: ‘Zbog toga što znam da se sve ovo bliži kraju.’“

Kad se nakon tog razgovora vratio kući, Gerald Martin je otvorio roman *General u svom labirintu* da bi se uvjerio kako su posljednji redovi te knjige „himna blistavilu postojanja“. Jer, Bolivar je tu zabljesnut „posljednjim odsjajima života koji se nikad više, u vijeke vjekova neće ponoviti.“ (Martin, str. 609)

Još jednom, 2007. godine u Gartageni, nakratko će razgovarati s Marquezom kojem je ukazana posebna počast: uručen mu je roman *Sto godina samoće* štampan u posebnom izdanju španske Kraljevske akademije. Teško da se pisac tada sjetio razgovora s Luisom Harssom, kraj čudljivog jezera Patzcuaro, i onog što mu je nedugo poslije tog sudbonosnog susreta pisao u euforičnom zanosu: „‘Lud sam od sreće’, piše nam Garsija Markes novembra 1965. ‘Nakon pet godina apsolutne jalovosti, ova knjiga teče u mlazevima, sa rečima nema problema.’“ (Harss, str. 260) Bilo je to oduševljenje romanom u nastajanju, svojom središnjom knjigom koju je četrdeset dvije godine kasnije primio kao jednu od posljednjih nagrada. A tada su svi mogli vidjeti pisca koji je duboko zakoračio u besmrtnost, ali i čovjeka koji je već počeo da blijedi u blještavom oreolu svoje slave.

Mirnes Sokolović

Tragični junak bošnjačke misli

Čini se da smo dvije decenije štampali knjige uzaludno, čini se da je svo pisanje besmisleno, jer se neki gospodin predsjednik neke akademije nauka i umjetnosti, vjerojatno bošnjačke, nedavno opet požalio na kob bošnjačke sudbine koja se, uprkos svemu, vraća kao pomračenje. Ta mudra i nimalo uhoudgodna riječ pala je kao mač u prepunoj sali obnovljene Gazi Husrevbegove biblioteke, na promociji reizdate knjige “Šejtani i ruhani inspiracija”, među ljubiteljima literature koji su ostali ozareni čudesnim zapažanjem. Kažu da su takva čuda moguća samo u posebnim prilikama, kakva je bila te večeri, jer se kod nas ne pamti toliki interes publike za jednu knjigu. - Naš čovjek je obdaren, on stvara, njega iznevjeravaju, njemu otežavaju, šta god pokuša, okrenu se protiv njega mnogi, a on opet ostaje najveći i najjači. Uzalud, svi koji su ga dirali, postali su slavni po tome što su njega nekada znali, nego po onome što su sami uradili. Ta veličina je ona koju je Ibrišimović potvrdio i u ovoj knjizi, ali koja se potvrđuje i u Bošnjacima kao narodu. Toliko puta na pragu iščezavanja, toliko puta nestali sa istorijske scene, a opet sve jači i sve vitalniji.

Sve je rečeno. Bošnjaci su kao kamen koji prelazi u pijesak. Bošnjaci su kao smijeh koji uvijek iznova zatitra na licu, oni su kao dan koji odmjenjuje noć, Bošnjaci su organizam kojem uvijek iznova izniču organi, šta god da mu odsiječeš. A mi

imamo opaku navadu da podapinjemo, da iznevjeravamo, da omalovažamo, svako malo, najveće muževe naše pisane riječi, lišeni dobrog takta. Mi imamo naviku da ne vodimo računa o sebi. Nedžad Ibrišimović, kazao je akademik, svojom knjigom, međutim, ne daje samo sopstveni portret, nego i nacionalni prototip Bošnjaka. - To je inteligentan, to je neuništiv čovjek, prepun dobrote i potpune otvorenosti i nevinosti prema drugima, a ipak (koliko god zloupotrebljavan) u krajnjoj liniji nepobjediv. Čovjek koji ostaje svoj, koga je nemoguće potčiniti!

Izgleda da, ipak, stvari s Bošnjacima na kraju krajeva neće izaći na loše. Nema mnogo onih koji bi se smjeli šaliti s takvom regenerativnom moći, tom sposobnošću da se tako lako dijalektički giba, da se bude i tamo i ovamo, i na strani otvorenosti i na strani nepobjedivosti, u časku. Gledano kroz otporni teleskop tog akademika, kao na neku daleku zvijezdu, bošnjačka sudbina nimalo ne izgleda crna kao svemir, ni na sekund, i taj narod se dakle za svoj opstanak uopšte ne treba brinuti, sve dok je živ ovaj naš gospodin profesor predsjednik akademije Ferid Muhić, da osmišljava i da tješi i da vedri tim svojim vaseljenskim halucinacijama o vječnosti i neugasivosti tamo neke Nove koja će za dva stoljeća postati sjajnija od same sebe, za ne znam koliko magnituda. Bošnjaci se, dakle, mogu osloniti, u vječitom kretanju univerzuma i obnavljanju materije, na tu svoju buduću eksploziju, pa čak i ako taj sjaj kroz profesorov okular i stigne do njih s nekoliko stoljeća zakašnjenja, jer će tada to možda biti tek svjetlost davno ugasle zvijezde. Ta njihova buduća slava mora da će tada već pripadati prošlosti.

Nema veze, taj narod će, međutim, svakako opstati, pa makar bilo i naopako, pogotovo ako nadmudri Dedždžalovo oko. To je znao i Ibrišimović u narečenoj knjizi, a Dedždžalovo oko je, naravno, televizija koja svakog Bošnjaka kao šejtan čeka kod kuće, probivši zid posljednjeg utočišta, čučajući nevino u sobi i sisajući mu krv, tamneći i poganeći njegovu dušu, a da mu on za to svakog mjeseca plaća odgovarajuću naknadu. Ne, nije Ibrišimović poželio da ulice naših gradova i sela ostanu zatrpani s šest miliona razmrvljenih ekrana i još više katodnih cijevi, niti je svome narodu poželio učešće na hiljadu ročišta, potpuno nemaran za sudbine RTV javnih servisa, nego je samo preporučao da se umjesto gledanja televizije proba pročitati neka knjiga. Ali, pazite, ne bilo koja knjiga! Postoje one šejtani i ruhani inspiracije. Nekada i odviše egzistencijalist i apsurdist, Nedžad Ibrišimović već početkom devedesetih godina priznaje da je dugo bio terorisan svjetskom književnošću i da je većina njegovih knjiga, da mu Allah oprosti, bila šejtani, a ne ruhani inspiracije. Školska lektira je, svjedoči, trovala njegovu

dušu apsurdom Albera Kamija, literarnim jednoumljem Žan Pol Sartra, književnim grčem šejtana koji se mučio da postane čovjekom - Francom Kafkom, Semjuelom Becketom, parazitom i lešinarem na zdravom stablu lijepe književnosti, sve samim čitačima Dostojevskog. *Derviš i smrt* se nije smio zvati *Derviš i smrt* (nego *Ateista i smrt* ili *Pop i smrt*), a Ahmed Nurudin je književni vlah. Njegovu dušu, međutim, blažiše knjige kao što su *Pisma iz mog mlina* Alfonsa Dodea, *Bašta sljezove boje* i duh islama makar u samo jednoj pjesmi nepoznatog pjesnika. Vjerujem da je Ibrišimović ovdje zaboravio navesti još neke knjige iz lektire za sedmi razred osnovne škole.

Na jednoj od stranica svoje knjige Ibrišimović, međutim, preporučuje kik-boks kao pravi sport za Bošnjake, jer se udara i nogama i rukama i čim god stigneš. On opisuje kako je upoznao svoj narod tek kad je počeo ići u džamiju, i njemu kao pedesetogodišnjaku počinje se u dušu slagati jedno po jedno brdo bosansko i on je tada vidio da je to njegova zemlja. Otpali su mu od srca pametni ljudi, kaže, i za njega je počeo misliti hodža petkom u džamiji. On je krenuo dijeliti knjige na one koje se mogu i na one koje se ne mogu čitati u džamiji. U SDA stranku se učlanio zato što ljudi koji su u Žepču uoči rata primali nove članove sjediše za praznim hastalom, što mu se sviđelo, dok su oni drugi iz neke reformske stranke, za susjednim stolom, dijelili narodu banane, što mu se nije sviđelo. U pomenutom tekstu "Kik boks", također uvrštenom u ovu knjigu, Ibrišimović piše da je Alija srce (ili možda prvak) Bosne i da će Bosna pobijediti. Obraćajući se na jednom skupu, priznaje okupljenim da kad ih tako sagleda vidi da su svi ružni, i to da su svi ružni na različite načine, neki ovako, neki onako, ali kad se sjeti da su muslimani, da je islam u njihovim prsima, onda su mu svi lijepi bez razlike. I tako dalje, i tome slično.

Meni je sve to bilo smiješno i ja sam se cijelo vrijeme dok sam čitao ovu knjigu smijao kao da ću sići s uma, rizikujući nekoliko puta da skočim kroz prozor od smijeha ili da se ugušim u suzama. Ne znam koliko to ima veze sa mojim već dobro poznatim antibošnjačkim raspoloženjem (ili sa dubokim probošnjačkim recidivima), ali jednostavno nisam mogao ostati saučesnički ozbiljan dok sam razmišljao o kapacitetu i logici ove publicistike, niti miran gledajući Ibrišimovića kako brine i traži rješenje za svoj narod u teškom vremenu. Ibrišimović u toj knjizi, kao na nekoj smotri literarnih kik-boksera, demonstrira svoj borbeni stil i udara majgerijima gdje stigne, ističući stavove stranke čiji članovi intelektualno još uvijek skaču po granama, iako na svom početku nisu bili počašćeni bananama. Nakon što Alfons Dode u mlinu ili neki efendija u džamiji

počnu misliti umjesto njega, njemu će biti teško razlikovati Mešu Selimovića od Iblisa, a Bošnjak Bošnjaku će ličiti kao deblo deblu. Rastjeravši tminu od Beketa i Kamiya, njegov narod će osvanuti cijeli lijep, a ni politički mravojedi u srcu Bosne neće više biti nimalo nosati. On je u tom komešanju, kao da svojim perom može osujetiti genocid, literarno poturio svoja gola prsa, isto kao što ih je podmetnuo neprijatelju dok se branio na liniji 1992., i ovdje, u cijeloj knjizi, on kao da misli samo tim golim prsima, obnaženim. Želeći poslužiti kao orijentir svome narodu u teškim vremenima, intelektualno će djelovati u afektu kao isprovocirani dječak kojeg su udarcem preneli u čitanju njegove blagougodne lektire u neku bijesnu stvarnost. Ima tu, sigurno, i ratne traume i šoka.

Možda mi je sve bilo smiješno i zato što sam malo prije toga čitao njegovu autobiografsku pripovijest *Bog si ove hefte* (u kasnijim izdanjima *Car si ove hefte*). To je sličan ton, sličan humor, samo što je prva tematika životna, lična, pojedinačna, dok u *Šejtani i ruhani inspiraciji* Ibrišimović s podjednakom smetenošću i euforijom rješava slučaj cijele zemlje i cijelog naroda, apstraktno i frazerski, književno mrtvo, zaboravljajući da nije imao snage raspetljati ni one mrtvoudice svoje sudbine. Možda je u drugoj knjizi humor nehotičniji nego što je bio i u prvoj, u kojoj takođe nije bio često hotimičan. Svi su se smijali, kaže Ibrišimović za *Cara*, čitajući to djelo koje sam pisao plačući. Ibrišimović ima izgleda taj dar da nasmije mnoge, kad god piše sa suzama u očima (pa i onda kad piše o zemlji i svome narodu), što na kraju ne bude lišeno svakog literarnog šarma. S nevjerovatno lakim i humorističnim prelazima, u toj pripovijesti *Bog si ove hefte*, on na nepunih stotinu stranica daje svoj dotadašnji život, u punoj iskidanosti i nedovršenosti, u nekom crnohumornom grču, s mnogo ironije na sopstveni račun. Ibrišimović će kasnije i sam istaći trenutak u svome životu kad je od čovjeka postao Musliman, a ovo je, izgleda, pisao dok je još bio čovjek.

Nikad se ne nađem na pravom mjestu, kaže Ibrišimović, nemam pojma gdje sam bio 1968., ni šta sam radio, ni šta sam osjećao. Pare tek sada primjećujem, pa ipak jedina mjerodavna novčanica kojom vladam je brodić (20 dinara). Bilo koji honorar, koliki god da je, on uspije u svojim džepovima zadržati jednu sedmicu, kada živi kao kakav car (ili bog). On sve saopštava mirno, kao najnormalnije stvari: *Sljedeće godine sam poludio. Kupio sam papirnatog leptira na drvenom štapiću na Markalama i uletio na čas anatomije... Niko nije savršen. U tridesetoj godini spremiće se i otići u Pariz da izuču ljubav. Tamo će ga dočekati neke prostitutke koje mirno šire noge na krevetu*

i to svoje zove travaj (posao), ne želeći ni da se ljube, a potom će upoznati neku ženu koja se prezivala Homme (Čovjek), i s tom Ženom Čovjekom će ići sve dobro dok joj se ne popiša u bide. Razočaran pariškim ljubovanjem, otići će na stanicu i spaziti neku lijepu Japanku i baciti kocku: ako s njom izmijeni samo nekoliko riječi, ostaje u Parizu i ne vraća se u domovinu. Zvjerajući svuda oko sebe, opsjednut novom idejom, nekome onda iznenada stane na nogu, pogleda i vidi pored sebe bijesnu Japanku. Zaprijetio je Parizu da neće doći narednih sedam godina i nekoliko godina proslavljao povratak. Bilo je to prije ili možda poslije onoga kad mu se nakupila u grudima neka guka, koju je morao pet godina rakijom ispirati, pa se bio sasvim posvetio alkoholu. Sve je tu nedovršeno, kao i sama knjiga, sve je tu nedorečeno, kao život, jer je nemoguće zaokružiti tu groznicu i taj svakodnevni haos koji se otima uobličanju kao ružno šiblje.

U *Šejtani i ruhani inspiraciji*, tom omiljenom štivu profesora, antologičara i ostalih referenata, Ibrišimović, naizgled miran i sabran, otkriva kako se izliječio od tog rastrojstva, kao trajne zbunjenosti i nezadovoljstva kljastim i polomljenim životom. Njegova stara emfaza pretvorile se u novo povišeno stanje svijesti, u novo neurotično prenaglašavanje, sa prostijom i jasnijom konotacijom. On kao da ne može bez nekih ozarenja, igrajući na sve i ništa. Pred rasječenim svijetom Ibrišimović, u raznim vremenima, odgovara zanosima različitih vrsta. - Meni se Allah smilovao i otvorio mi oči, moja vjera mi je osvijetlila sve stvari na ovome prolaznom svijetu, na ovoj čupriji do Ahireta. U odnosu na periode u mom životu, kada me šejtan, bez milosti, bacao o zemlju, ovaj sada period moga života je jedno prosvjetljenje i jedno življenje s kojom ja lično u svojoj duši mogu biti zadovoljan. - Teško je tome bilo šta prigovoriti, raspoloženjima se ne sudi. Osim toga, ja ne znam ni šta bi se moglo reći protiv ovog otkrovenja. Dobro je ako se pisac, kao čovjek, izviđao od te groznice koja ga je tako dugo progonila, i meni je uvijek drago kad neko upozna blagost i smirenje, ali to je sada irelevantno, to nije naše područje, to ostaje izvan ove naše analize. Osim toga, ako je već pisac pronašao smirenje, to ne znači da on može, da će biti dobro, da je lijepo ako u istoj knjizi, na čijim stranicama je objasnio svoje prosvjetljenje, propovijeda onda političke stavove koji nisu mnogo različiti od onih koje bi vam uvjereno saopštio bilo koji džematlija u nekom džamijskom dvorištu, ako već uzmemo da je to ozarenje drugačije i ne bilo koje. Ne sporim da pisac može biti i taj džematlija pred džamijom, to je uredu, niti tvrdim da svaki džematlija sam po sebi mora imati ovakve stavove, ali pisac po

prirodi svoga posla, kako je to više puta istaknuto, ne bi trebao biti Bilo Koji, pa ni onda kad je džematlija, ili barem ne bi smio ni tada imati Bilo Koja zapažanja, da bi bio zanimljiv, a Ibrišimoviću kao da su nakon otkrovenja ostale tri i pol (svakoje) analogije u glavi. Bosansko svjetlo protiv srpskog mraka, šejtan i Bošnjaci!

Tačno je da se u Ibrišimoviću ratnom i poslijeratnom izgubio onaj čezvičajni i lucidni opažatelj, zanimljiv, pomjerenog gledišta, lake ruke, humorističan, nije daleko od istine da je izgubio osjećaj za lakrdiju života, pa se sada zapetljava u neke filozofske i religiozne konstrukte, kao u izukrštane štrikove, podapinjući sam sebi, ali on do kraja neće izgubiti neku vrst nadrealističkog smetenjaštva i neovdašnjosti, koje se poznaje nekad i u ritmu najordinarnijih fraza, kao da se ponekad šali sa najozbiljnijim stvarima. – *Pa ipak – meni je merak! Jer ja sam Bošnjak! Bošnjo sa dna kace! Merak je meni da sam ja taj na koga je udarila sve i iz neba i iz zemlje. Eh, evo, ja sam taj! Ko sam da sam, ja sam taj koga je sve sa svih strana spengalo.* Radi se o tome da se onaj nesnađeni čovjek koji je pisao *Ugursuza* i *Karabega* neljudski iskreno prihvatio najprisutnijeg našeg političkog koncepta, kao neke zatrovane zgužvane novinske hartije, što je bio spreman suludo braniti po svaku cijenu. Bijući se publicistički za naciju sa herojskim žarom kao da tuče za svoja lirska raspoloženja, on neće shvatiti čemu zapravo taj koncept služi, on ga neće na pravi način iskoristiti i svakako ga neće kapitalizirati. Da ne govorim o tome da nije bio svjestan kako bi se to njegovo zločesto kreveljenje moglo iskoristiti, a tom nesvijesti, hvala Bogu, nimalo neće biti obdareni naši akademci! Njega će, što je također smiješno, iskreno boljeti izvjesni raskoli u stranci koju je odabrao, on će se svojim intervjuistima jadati, kao da od tih razilazaka zavisi sudbina čovječanstva (to jest njegova naroda), a da se tih ljudi i zbitija danas niko i ne sjeća. Kao da ga je čudilo što se ne može politički opredijeliti za cijeli život, a da to također ne bude komično. On će zaključiti, nekim čudom, na kraju da on možda ipak nije stvoren za politiku, što će biti neobično, jer se ne razumije dobro u biznis (a ta umješnost je tu, valjda, najvažnija), zato što mu je svijest naštimana na trideset maraka, a čim dođe na četrdeset maraka, on se, kaže, onesvijesti.

On će i dalje ostati bog (ili car) samo za jednu heftu. To je ipak bio samo živ čovjek, a ne nekakav prototip Bošnjaka. Tako će i dvorski pisac biti samo na nekoliko godina, devedesetih, kada će uredovati Društvom pisaca i odlučivati ko je pjesnik a ko nije, koji ratni roman treba biti štampan na Palama a koji u Sarajevu, kao Alijin privrženik. Već početkom dvijehiljaditih, kad se na našem kulturnopolitičkom nebu nacional-tminu

odmijeni liberalno svjetlo, on neće znati šta ga je snašlo, jer naglo i neobjašnjivo gubi tek stečeni uticaj i snagu, kao nasukani brod. Oni što su mislili kao on, oni koje je radovao bošnjački preporod i oni koji su to naplatili i bolje od njega, lako će svoj govor prilagoditi interkulturnjakanju i ljudskom pravadađžiluku. Počelo se propovijedati da nema nacionalnih književnosti, iako ih zapravo pomalo i ima. Naše bh. književnosti, izgleda, koliko su mrtve, toliko su i žive. Možda je neko kasnije također želio biti dvorski pisac, ali se više nije znalo gdje je dvor i koliko ih ima. - Za mene postoje, ustrajan je Ibrišimović, samo muslimani i nemuslimani. Pojmom čovjek, pojmom čovjekoljublja, pojmom ljudskosti, pojmom humanizma, čovjek sam sebe obmanjuje, a tim pojmom se najviše podvaljuje muslimanima. Na čemu se temelje ljudska prava? Ni na čemu! Ljudska prava se uspostavljaju presudama, a to je oblik prava, a ne oblik ljudskosti. Ja za svoje milosrđe i za svoju plemenitost i za svoju dobrotu ne strahujem, ali ko god hoće može javno izjaviti da nema, neuzubillahi, Boga, a niko ne smije javno izjaviti da nema ljudskih prava. A nema, evo ja kažem da nema!

On se, međutim, svom snagom kandidovati da bude bošnjački pisac, najveći, živi klasik. To je došlo kao nastavak, kao novi moment one neurastenične jektike. On suludo i javno, s mnogo uzvika, propovijeda stavove koju su drugi kritičari i pisci zadržali za sebe, među četiri zida, za po kući, u slobodno vrijeme. Eh, evo mene, ja sam Bošnjo! Političari s poštovanjem gledaju kako urla njihove krilatice, pjeneći crno u novinama, i uvijek će tome romansijeru davati prvenstvo. Bošnjo, Bošnjo, sa dna kace, ja sam Bošnjak, meni je merak, ih, ih! Šta znači biti bošnjački pisac? Vremena su bila teška, izašao je na zao glas, djelo je trebalo spašavati. Institucija je uvijek manjkalo. To znači biti autor priznat i uticajan u nekoliko bh. gradova, s rizikom da i u tim gradovima, već u sljedećoj ulici, kažu da nisu ni čuli za njega, ili pak da ne smije ni zaći u druge dvije ulice. To znači godinama čekati da vam neko izdavačko preduzeće u stečaju izda izabrana djela. To znači da vam najprogresivniji magazini u Bošnjaka tretiraju kao da ste stvar u njihovom vlasništvu. To znači o svom trošku štampati djela, pa sam raznositi i prodavati knjigu po gradu. To znači stalno obijati katedre i oslanjati se na to da će vas predsjednik bošnjačke književnosti Enes Duraković već uvrstiti u svoj panerotski vitalizam, a da će njegov pomoćni docent Sanjin Kodrić vašoj knjizi posvetiti bar jedan sat filološkog kongresa. To znači trpjeti da vam taj sekretar bošnjačke književnosti najnormalnije kaže da ste napisali knjigu krajnje oneobičenog književnog svijeta iz koje mu je bilo teško izaći vani. To znači nadati se da će vas profesor Vjetrokaz već svrstati u neki

model bošnjačkog romana, kao u grob. To, na kraju, ne znači da ćete moći prigovoriti kada vam, nakon smrti, drugi po redu antologičar u Bošnjaka napiše, naprimjer, ovakve rečenice: *Bio jednom jedan što imaše bunar u kojem bijahu sve njegove rečenice. A bio gotovo neprekidno, cio dan i cijelu noć, pisac, čak, nekako, i ispod dana i ispod noći.* To, stvarno, znači neprekidno biti takav pisac, po Ervinu Jahiću, nekako, i ispod dana i ispod noći, valjda kad niko ne vidi.

To nije mnogo, ali je i previše. Ko bi uopšte htio biti taj bošnjački pisac? Ibrišimović je svjesno, kao i neki drugi literatori, izabrao tu utvaru književnog bošnjaštva, opredjeljujući se i narodnim jezikom i tom dikcijom za njen duh (i cijelim svojim mišljenjem), onda kad je to još bilo unosno. To se lako može izabrati, samo treba hoditi odsjecima fakulteta, kao krugovima oko hrama antiliterarnog Moloha, dok se čovjek ne nadahne da progovori kao aparat za kahvu i pripovjedačku Bosnu u kulturnom društvu *Preporod*. Pružajući stalno mostove prema čuvarima tradicije, Ibrišimović će uraditi mnogo na obesmišljenju svoga djela. Kasnije će nastupiti još jedan problem, politički, to Ibrišimović nije znao i za divno čudo nije bio predvidio, kao inače klervoajantni (politički) vizionar. Penovska etičnost će postati zalag budućnosti, hamajlija dugovječnosti, i svi zabrinuti i odmetnuti nacionalni pisci će se kasnije posipati pepelom po glavi i sanjati veliki povratak u to okrilje. U njegovom opusu ispisano je zanimljivih stranica koje treba iznova pročitati, nakon što se posjeku i odbace sve bošnjačke studije i ostale teoretičke đinđuhe. U posljednjem romanu pod naslovom *El-Hidrova knjiga* ima izvanredna scena, kao nagrada za čitaoca koji se probije kroz sve te magle od šarenih slova. Tu se glavni lik Neferti, vječnik, koji je ovdje više čovjek a manje musliman (iako i dalje i musliman i vječnik), zaglavivši u nekoj knjizi, zaljubljuje u živu ženu Ašait, koju *iščitava* nekoliko puta sprijeda i straga, pokušavajući joj svoje riječi uglaviti među usne, ispod pazuha, među noge. Na kraju će se on ipak udaljiti od tog života, i od te žene, bježeći iz knjige, spašavajući živu glavu i svoju vječnost. To nije jedina zanimljiva scena, i ja sam u jednom tekstu, neopravdano, glupo nepromišljen, u nekoj groznici, zgađen struganjem docenata i profesora oko te knjige, olako presudio i odbacio taj roman od sebe, iako ga nisam bio ni dočitao. Trebalo bi stoga još jednom proći njegovim knjigama i provjeriti opet šta je tu sve zanimljivo. Jamačno, Ibrišimović kao pisac sada neće imati nikakve koristi od tog prečitavanja, niti će se osloboditi samog sebe, a mi, svakako, još manje od toga.

Neven Ušumović

Krasznahorkai: hipnotizirajuća bujica

(Uz prijevod
Melankolije otpora)

László Krasznahorkai već je svojim prvim romanom *Sotonski tango* (*Sátántangó*), koji je objavio 1985. godine, privukao veliku pozornost mađarske književne kritike i publike. Tim više što se poetika ovog romana nije mogla dovesti u vezu s vladajućim trendovima mađarske književnosti toga vremena. Sugestivna, meandrirajuće duga rečenica; vrtoglava višeznačnost zbivanja; apokaliptične, groteskne scene, koje se ne daju čitati kao alegorije aktualno političkih prevrata, a opet propituju mogućnosti otpora vladajućem sustavu; zatim snaga sveznajućeg pripovjedačkog glasa koji opisuje najsuptilnije momente psihičkih kolebanja romanesknih junaka samo su neke od značajki Krasznahorkaijevog autorskog pisma. Na prvi pogled činilo se kako Krasznahorkai obnavlja tradiciju velikih romana (kasnog) modernizma (spomenimo Kosztolányija i Máraiya, odnosno Kafku i Bulgakova), nasuprot vladajućem relativiziranju pripovjedne moći i napuštanju priče, do krajnosti dovedenih u književnim eksperimentima druge generacije mađarskih postmodernista (kod Garaczija i Darvasija, naprimjer), koji se pak oslanjaju na kanonska postmodernistička djela Esterházyja, Nádasaa i Mészölyaa.

Da je *Sotonski tango* vrhunska književnost do danas nije osporeno, dapače, svaki novi prijevod širi zasluženu svjetsku slavu ovog romana. Međutim, u prvim kritičkim čitanjima, a

s obzirom na neosporno visoka dostignuća mađarskog postmodernizma u dekonstrukciji i ironizaciji ideologijskog i mesijanskog pripovijedanja, odnosno u travestiji i karnevalizaciji “velikih naracija”, poetika ovog romana činila se retrogradnim povratkom na grandiozno pripovijedanje epskog zamaha, kao da se Krasznahorkai, kako je pisao kritičar Sándor Radnóti, vraća “dvama temeljnim načelima stare velike epike, pripovijedanju priče koja se odvija u prošlosti i onipotenciji pripovjedača.” Sljedeći autorov roman, *Melankolija otpora* (*Az ellenállás melankóliája*), objavljen 1989. godine, predstavlja nastavak ove poetike, uz dakako niz novih momenata koji dodatno osporavaju, štoviše onemogućuju kritičarski stav koji bi Krasznahorkaijevu romanesknu poetiku ocijenio kao konzervativnu. Ovaj roman preveden je prošle, 2013. godine na srpski jezik (*Melankolija otpora*, preveo s mađarskog Marko Čudić, nakladnička kuća *Plato* iz Beograda), a očekuje se ove godine i hrvatski prijevod Angéle Pataki za nakladničku kuću *Šareni dućan* iz Koprivnice.

Iz današnje perspektive očigledna je povezanost *Sotonskog tanga* i *Melankolije otpora*, već i zbog toga što Krasznahorkai devedesetih godina mijenja poetiku, u smjeru putopisne i metafikcionalne proze. Osim toga, kako piše Edit Zsadányi u svojoj monografiji o Lászlu Krasznahorkaiju, junaci i njihovi međuodnosi upadljivo su slični u ova dva romana i oba romana imaju istu svjetotvornu logiku koju diktira supremacija Zla. U *Sotonskom tangu* glavni junak je Irimiás, koji se poput proroka, sa svojim kompanjonom Petrinom, pojavljuje u beznadnom naselju na jugu Mađarske i zavodi njegove stanovnike obećavajući im posao na uzornom poljoprivrednom gospodarstvu, za koje mu je potreban “samo” početni kapital. Pripovjedač od početka sugerira čitatelju da je ova “poduzetnička ideja” prevara, ali junake pokreće obećani spas: napuštaju svoju krčmu, gdje su do tada ubijali svoje dane, napuštaju svoje naselje i odlaze do Weinkheimova dvorca, iščekujući Irimiása. Kada se ovaj napokon pojavljuje, prevara je još očiglednija, ali oni ga slijede dalje, do grada. U gradu se razidu i rasprše, a Irimiás svojim nadređenima piše zlonamjerno izvješće o njima. Roman odlikuje stroga, zatvorena kompozicija (umjesto sadržaja, autor u skladu s naslovom romana koristi termin “plesni korak”); sastoji se iz dva dijela od po šest poglavlja: prvih šest broje se unaprijed, a drugih šest unatrag. *Krug se zatvara*, naslov je posljednjeg poglavlja.

Naizgled, logična, dosljedna kompozicija odlika je i *Melankolije otpora*. Roman ima tri dijela i svaki je podnaslovljen kao da je pred nama znanstveni traktat, a ne književno djelo:

“uvod”, “razrada” i “zaključak”. “Čvrsta konstrukcija” dodatno je naglašena simetričnim odnosima među likovima: ako u središte romana postavimo nadahnuto prijateljstvo muzikologa Esztera i poštara Valuske, primjećujemo da iza obojice poput prijetećih sjena stoje žene, malograđanski suženih obzora: profesoru sudbinu kroji njegova supruga, a poštaru njegova majka. Roman bi se čak mogao čitati u tragikomičnom ključu: kao obračun gospođe Eszter s gospodom Pflaum, Valuskinom majkom!

Otpor, odnosno njegov privid, jedan je od provodnih motiva oba romana: manipulator Irimiás u *Sotonskom tangu* potiče među stanovnicima naselja pobunu protiv vlastite situacije; među likovima tog romana izdvaja se Doktor koji je otjelovljenje “unutarnjeg” otpora, odnosno njegove nemoći. Doktor u romanu, naime ima metafikcionalnu ulogu, on reflektira o zbivanjima i opisuje ništavilo u kojem se našla njegova zajednica. Oba ova vida otpora: vanjsku pobunu i kreativni unutarnji otpor nalazimo i u *Melankoliji otpora*. Prvi vid predstavlja osnovna narativna linija romana: u provincijalni gradić na jugu Mađarske dolazi zagonetna cirkuska skupina s golemim kitom i karizmatičnim bogaljom Knezom koji privlači skupine nezadovoljnika iz obližnjih naselja; Kneževu mesijanstvo još je dvosmislenije i neodređenije od Irimiásevog. Neposredno nakon Kneževog napuštanja cirkuske trupe i samog grada, dolazi do destruktivne masovne pobune i razaranja koje na kraju romana mora zaustaviti vojska ulaskom u grad. Doktoru iz *Sotonskog tanga* u velikoj mjeri odgovora gospodin Eszter, čija je reakcija na beznade provincijalnog života također samoizolacija i posvećenost spekulativnoj misli. Radikalnost njegovog unutarnjeg otpora očituje se u njegovoj fanatičnom, višegodišnjem radu na “brižljivoj korekciji” Werckmeisterovih harmonija. Andreas Werckmeister, koji je u razdoblju od 1681. do 1691. godine, naznačio mogućnosti “dobrog ugađanja klavira” (na čija teorijska djela referira i sam Bach pišući nekoliko desetljeća kasnije svoju slavnu zbirku preludija i fuga *Dobro ugođeni glasovir* (*Das Wohltemperierte Klavier*, BWV 846-893)), te time pružio nove tehničke mogućnosti modernom štimanju instrumenta, za gospodina Esztera je simbol povijesne sekularizacije glazbe, gubljenja veze s višim sferama i obogaljenja božanskih, odnosno antičkih harmonija. Rad Werckmeistera i njemu sličnih “tehničara” za njega je rad na krivotvorenju božanskih harmonija, “spajanje laži i istine”, kako kaže u jednom od svojih monologa pred strpljivim poštarom Valuskom, odnosno, još konciznije: “prevara”. Smisao Eszterove samoizolacije je pak “sveopće povratno ugađanje”.

Očigledan je metafikcijski status lika gospodina Esztera u konstrukciji romana, njegova unutarnja pobuna kao da sažima, upravo sublimira pobunu mase. No, pobuna gospodina Esztera je i po svojim rezultatima jednako dvosmislena i doslovno disonantna: kada gospodin Eszter na svom “povratno ugođenom, u sfere božanske čistote uzdignutom” glasoviru svira Bachov Preludijum u es-molu on sliči “nekoj užasnoj seoskoj svadbi, gdje među svatove što povraćaju od teškog pijanstva... iz stražnjih soba uleprša kao letva pijana, nezgrapna i razroka mlada”!!! Dakle, glazbeni uzlet u božansku sferu, otpor krivotvorenoj harmoniji, povlači sa sobom, u figurativnom smislu, nekontroliranu buku razularene rulje. Ovo variranje i obrtanje poveznica između figura, motiva, čak cijelih scena na različitim razinama, odnosno u različitim vremenskim dionicama, postupno intenzivira neodređenost i nestabilnost njihovog značenja, odnosno njihovu prevrtljivost – mogućnost da u jednom trenutku imaju auru sakralnosti, a u sljedećem zločinu zatamnjenu – jedan je od osnovnih elemenata sugestivnosti Krasznahorkaijeve poetike, koja privlači nove i nove čitatelje njegovim tekstovima i baca ih u labirinte njegovih pripovjednih svjetova. Postaje očigledno da je naglašena konceptualnost forme ovog romana, njegova sada već možemo reći kvazi-logičnost koju sugeriraju podnaslovi poglavlja, predstavlja varljivi okvir za “iracionalnost” zbivanja u romanu, za obilnu i intenzivnu postmodernu pometnju: zavodljivu konfuziju znakova i simbola u kojoj se sljepljuju elementi sakralnog i trivijalnog, grotesknog i sublimnog.

Jedan od vrhunaca ovog romana svakako je trostruki opis šetnje gospodina Esztera i poštara Valuske od Eszterove kuće do gradskog trga; taj je dio dobro polazište za korekciju stava o onnipotenciji pripovjedača u *Melankoliji otpora*. Za tijek radnje romana ta krajnje “nefunkcionalna” pripovjedna dionica od gotovo sto stranica pokriva dakle izlazak gospodina Esztera iz njegove kuće, u pratnji poštara Valuske, njihovu šetnju prljavim, zamrznutim ulicama grada do glavnog trga, susret s “uglednim” predstavnicima grada, razgovor o alarmantnoj situaciji u gradu i potrebi osnivanja udruge čiji moto će biti *Čisto dvorište, čestita kuća!* (sve prema idejama i nalogu gospođe Eszter!), te njihov povratak, odnosno razilazak. U prvom “pripovjednom hodu” iz očista gospodina Esztera, koji iz svoje kuće nije izašao dugo, dugo vremena, promatramo kataklizmičan izgled grada. Slijedimo Eszterov tijek misli, njegovu ogorčenost, iz koje on promatra i zanesenost nebeskim sferama svoga prijatelja Valuske. Pješačenje do centra i povratak kući vodi gospodina Esztera do samosvijesti, “uvida” da je spas grada na

njegovim plećima, odnosno da nitko osim njega, a pogotovo ne njegov prijatelj Valuska, ne vidi ozbiljnost situacije – što još u većoj mjeri povećava njegov osjećaj usamljenosti i nemoći. U drugom “pripovjednom hodu” pratimo refleksiju poštara Valuske o poduzetom izlasku u grad, pri razmišljanju o tom poduhvatu Valuska dolazi do spoznaje o krhkosti gospodina Esztera, koju on u svome obožavanju beskompromisnog glazbenika i filozofa do sada nije zamjećivao; ali ponajviše se samokritično bavi svojom nemoći da otkloni pozornost gospodina Esztera od stanja u kojem se nalazi grad (a kojeg je on itekako bio svjestan!). U Valuskinom razmišljanju o gospodinu Eszteru do izražaja dolazi njegova iskrena briga za prijatelja, koja se u trećem “pripovjednom hodu” – pri kojem slijedimo refleksiju gospodina Esztera (koji razmišlja o svemu nalazeći se ponovno kod svoje kuće, u svom utočištu) o izvršenom izlazu u grad – još više potencira u osobitom prosvijetljenju koje doživljava gospodin Eszter, koje mu omogućuje da novi način sagleda sve detalje svoje svakodnevice i da osvijesti koliko je velika uloga Valuske u njegovom životu. Mijena pripovjednog očista vodi čitatelje romana do gradacije spoznaje o dubokom prijateljstvu ova dva junaka, koje se artikulira kroz izuzetno prefinjeno sjenčenje obostrane prijateljske brige. Nakon njihovog zajedničkog izlaska u grad to je prijateljstvo dobilo novi sadržaj; pripovjedač nam je u svom hodu od Esztera do Valuske i natrag, predočio promjenu koju su obojica prošli u međusobnom razumijevanju, ovaj pripovjedni tijek omogućio nam je da i sami promijenimo svoje predodžbe o ovim junacima i njihovom međusobnom odnosu!

Krasznahorkaijev “sveznajući” pripovjedač ne pripovijeda radnju s neke konceptualno stabilne, neutralne točke. Njegov ulazak u svijest likova naglašeno je dijaloški, pripovjedač preuzima govorne, odnosno misaone fraze i figure junaka u svoj govor, citira ih, komentira u zagradama, ironizira, pa čak i ismijava. Ta se distanca, međutim, na mnogim mjestima gubi pa čitamo pripovijedanje koje je “kontanimirano” sviješću junaka, štoviše prijelaz pripovjedača na drugog junaka, odnosno ponovno izdvajanje pripovjedačevog glasa ne događa se kao povratak vlastitom glasu, nego je i samo zahvaćeno ispriповijedanim, pripovijedanje se nastavlja u “drugom tonalitету” i nosi u sebi trag govora junaka. Ovakva bogata modulacija pripovjednog glasa pokazuje koliko je Krasznahorkaijev pripovjedač daleko od konzervativnih svemoćnih pripovjedača. Dinamičnost pripovjedača u *Melankoliji otpora* pokazuje se i na drugi način, u lakoći s kojom on prelazi iz situacije i svijesti jednog junaka u situaciju i svijest drugog (počev od gospođe Pflaum, preko

gospode Eszter, Valuske, gospodina Esztera, pa opet Valuske... i tako dalje, u cijelom nizu daljnjih izmjena pozicija), pri čemu je i ta pokretljivost ironizirana barem na dva mjesta: na samom početku kada gospođa Eszter zaspi, pa se pripovjedač fokusira na štakore, ulazeći čak i u njihovu "svijest", predočavajući nam (ne bez humora!) svijet kroz njihove oči; te na samom kraju, još radikalnije, kada se zahvaljujući pripovjedaču nađemo u grobu gospode Pflaum, prateći na nekoliko stranica procese raspadanja njezinog tijela i kretanje "trudbenika razgradnje", odnosno kretanje enzima adenozintrifosfataze, plazmina, proteaza, sone kiseline i pepsina...

Krasznahorkaijevi romani *Sotonski tango* i *Melankolija otpora* nisu dugo bili velika tajna mađarske književnosti. Njemački prijevod *Sotonskog tanga* (na njemačkom *Satanstango*) izašao je pet godina nakon originala, 1990., dok je prijevod *Melankolije otpora*, objavljen 1992. godine (*Melancholie des Widerstands*, oba romana preveo je Hans Skirecki). Ovi su prijevodi bili veliki događaji za njemačku književnu javnost, sa zanimljivim recepcijskim obratom: dok je i danas u Mađarskoj najcjenjeniji Krasznahorkaijev roman *Sotonski tango*, na njemačkom, a kasnije će se pokazati i na anglosaksonsom području, širu je recepciju doživjela *Melankolija otpora*. O *Melankoliji otpora* napisano je stotinu prikaza u vodećim njemačkim glasilima, osim toga ovaj roman dobio je i jedno od najvećih priznanja njemačke kritike: od strane žirija Südwestrundfunk postaje, koji čine 31 književni kritičar iz Njemačke, Austrije i Švicarske nagrađen je 1993. godine godišnjom nagradom (*Preis der SWR-Bestenliste*) za najbolji roman koji se pojavio na njemačkom govornom području! Iako je njemačka književna kritika isticala činjenicu da su se ovi romani pojavili u doba velikih političkih promjena u Mađarskoj, odnosno cijeloj Istočnoj Europi, najbolje kritike fokusirale su se na, kako je jedan njemački kritičar napisao: "pravog junaka ovog romana: *atmosferu* strepnje i uznemirenosti". U svakom slučaju Krasznahorkai je devedesetih godina postao novim, nezaobilaznim imenom onoga što tradicionalno zovemo svjetskom književnošću. Dakako, tome je najviše doprinijela anglosaksonska recepcija od kraja devedesetih do danas (zahvaljujući prijevodima Georga Szirtesa, o Krasznahorkaiju su hvalospjeve pisali Sebald, Susann Sontag, utjecajni kritičar magazina *The New Yorker* James Wood...), kao i njegov stil života (Krasznahorkai je od 1987. godine živio u desetak zemalja, od gradova izdvajamo Berlin, Kyoto i New York), ali svakako i filmovi koje je po svojim romanima i scenarijima stvara s Bélom Tarrom počev od sredine osamdesetih godina.

Upravo su sedam i pol satni *Sotonski tango* (1994) i dva i pol satni film *Werckmeisterove harmonije* (*Werckmeister harmóniák*, 2000), koji je rađen prema istoimenom središnjem djelu romana *Melankolija otpora*, proslavili Krasznahorkaijevo svjetotvorstvo. Ovi filmovi se ne samo zbog drugog medija, nego i zbog nekonvencionalnog timskog rada na filmu, pri čemu sam redatelj Béla Tarr ističe koautorsku ulogu scenarista Lászlá Krasznahorkaija, montažerke Ágnes Hranitzky i snimatelja Gábora Medvigya, novi dokaz umjetničke snage ovih romana.

Usporedba filma *Werckmeisterove harmonije* i romana *Melankolija otpora* izuzetno je poticajna zbog velike razlike u radnji ova dva remek-djela, pri čemu nisu iznevjerena osnovna polazišta Krasznahorkaijeve poetike. Za razliku od romana u kojem se neprestano mijenja glavni fokus i što se tiče junaka i s obzirom na osnovnu nit radnje, u filmu je poštar Valuska središnji lik. Njegovu zanesenost, krhkost i izgubljenost s maestralnom uvjerljivošću glumi njemački glumac Lars Rudolph. Tragikomični okvir romana koji otjelovljuje spletkarenje gospođe Eszter, a koji je izvanredno prepoznao James Wood (*Melankoliju otpora* nazvao je “komedijom apokalipse”, a u samom Krasznahorkaiju prepoznao je skrivenog komičara) u ovom filmu je potpuno uklonjen (što je naglašeno i imenovanjem filma po središnjem dijelu romana u kojem gospođa Eszter ima malu ulogu). Dugi kadrovi i graciozno-sablasno, nepredvidivo kretanje kamere izuzetan su vizualni pandan Krasznahorkaijevoj rečenici. “Zatvorenost” forme koju smo opisali kod romana, odnosno njegovu konceptualnu “strogoš” u filmu predstavlja pravilna izmjena kadrova snimanih u eksterijerima i interijerima, te izuzetna crno-bijela fotografija Gábora Medvigya....

Ipak, ono što najviše privlači pažnju dvije su velike izmjene u segmentima radnje: u filmu, bijes (pri)gradskih nezadovoljnika završava u bolnici, u trenutku kada se vođe mase, koja nemilosrdno razbija sve oko sebe i maltretira bolesnike, suočavaju s potpuno krhkim, nagim tijelom starca koji stoji u kadi; drugo, Valusku u bijegu iz grada sustiže i zaustavlja vojni helikopter, koji u dugom kadru lebdi ispred njega. Iako ovih scena uopće nema u romanu, a u filmu imaju izuzetnu težinu (koja raste i činjenicom da prizivaju neke klasične scene iz Hitchcockovih i Herzegovih filmova), njihova figurativnost potpuno je u skladu sa simbolikom koju kit i Knez unose u značenjske koordinate romana. Ove scene dodatno pojačavaju dvojnost i dvojbenu iracionalnu moć koju ima kit sa svojom biblijskom (Jona), antičkom (Troja) i književnom (Moby Dick) simbolikom, te Knez sa svojim spojom mesijanstva i karizme

totalitarističkih diktatora (u filmu dodatno naglašenim slaven-skim (slovačkim!) govorom Kneza). U golom starcu koji zastavlja divljanje mase i hipnotizirajućem helikopteru koji se spušta k Valuski s njegovog (sic!) neba prepoznamo jednaku dvojnost privlačne i odbojne moći, onaj okamenjujući spoj užasa i divljenja koje Valuska ima prema kitu i masa prema Knezu. Ovaj pulsirajući spoj sakralnog i demonskog, ali i karnevalskog (doslovno cirkuskog) i uzvišenog u središtu je privlačno-odbojne snage svjetova Krasznahorkaijevih romana i Tarrovih filmova, u koje je teško ući, a još je teže, mnogo teže, ako ne i nemoguće, iz njih izaći.

Haris Imamović

Brave New Word

Učinilo se u jednom trenutku da je prevladano vječito pitanje o stilskim inovacijama u umjetnosti, kada su postmoderni teoretičari objasnili kako formalna novost ne treba biti imperativ postavljen pred umjetničkim djelom, iz jednostavnog razloga: novost je postala nepotrebnom, jer je postala nemogućom. Modernizam je otkrio ne samo stilsku Ameriku i Australiju, već i Grenland, Arktik, Antarktik, pa čak i sve stilske planete Sunčevog sistema. Tako, u postmodernom vremenu, svaki dalji pokušaj otkrivanja novih površina završava ili kao pravljenje satelita nekoj od tih stilskih planeta zvanih, recimo, *Uliks*, *Iluminacije* ili *Proces* (dakle, epigonija) ili kao otkriće predalekih, nerazumljivih, nedokučivih planeta, što su radili posljednji nadrealisti ili Joyce u *Finneganovom bdijenju* (dakle, šum u komunikaciji).

Ne treba, pisao je Umberto Eco u komentaru za *Ime ruže*, previše pažnje poklanjati stidu zbog eventualne neoriginalnosti, već treba sav taj stilski repertoar iz historije umjetnosti i praviti eklektičke čorbe začinjene solju ironije i parodije. Stilska sredstva su, dakle, za Umberta Eca zrele kruške, a umjetnost je šivenje eha na eho. I kao što se od starih krpica ne može napraviti nov materijal, ali može šik odjeća, tako i Eco, pravdajući svoj izbor, objašnjava da umjetnik ne treba tragati po bespreglednoj Aziji umjetničkih formi tražeći bube koje će

isplesti neki nov stilski materijal, već od starih pripovjedačkih krpica treba napraviti romanesknu šik haljinicu poznatiju kao *Ime ruže*.

Haračenje ekoizma

Roman američkog pisca Chucka Palahniuka *Pigmy* (ili *Kepec* kako je preveden u izdanju Šahinpašića) djelo je koje, kao oponirajući primjer, negira navedene teze korifeja postmodernizma. To je roman koji nije pabirčenje po stilskom rekvizitoriju književnih antologija, već je Palahniuk napisao jedan roman koji je, sa svojom stilskom inovativnošću, pravi izazov za čitaoca i dokaz za tvrdnju - koja je hiljadu puta napisana, ali pošto niko ne sluša, ponovićemo je i ovom prilikom - da je književnost moguća samo ako je nova riječ.

Glavni junak *Kepeca* je tinejdžer sa istoimenim nadimkom, koji, kao siroče, dolazi u SAD iz neke zemlje Trećeg svijeta (tipa Sjeverna Koreja) na nestalno usvajanje kod jedne američke porodice (tipa Smiths & Millers). To je, međutim, samo privid. Kepec je u stvari tajni agent, operativac, koji je u Ameriku došao da, skupa sa ostalim siročadima, tj. kolegama operativcima, provede operaciju "Haračenje": eksploziju hemijske bombe, koja će ubiti što više Amerikanaca i Vašingtonu i proizvesti nestabilnost u SAD-u, a koja će pak doprinijeti njegovoj domovini morskog kapitalizma. Zašto Kepec radi to što radi?

Ispitajmo taj njegov jezik. "Pojedinačni građanin", kaže glavni junak i pripovjedač, "slaviti se kao poseban - zapravo, ne imati nikakva moć. Samo kad čvrsto vjerovati u cilj država, građanin imati stvarna moć. Misija i plan države dati bespomoćan pojedinac plemenit identitet sa uzvišen razlog da postojati." To što govori Palahniukov pripovjedač nije ništa neobično: tek jedna marksistička kritika liberalnog koncepta individualizacije građana, s jedne strane, i njihove identifikacije sa fetišistički pojmljenom državom. A, opet, to što govori glavni junak izgleda kao nešto neobično, ludo. Tako kroz cijeli roman: Palahniuk napisati roman čudno ne vezivati riječi sa pomoć uobičajeno sintakstičko stablo i Palahniuk dokazati da se veliki stil možem graditi sa pomoć namjerna greška.

Sintaksa i ideologija

Jezik nominativa i infinitiva naoko je jasno motivisan: Kepec priča engleski kao i svi stranci, početnici, nepoznavaoći gramatike, koji vežu riječi nasilu, koristeći rječničke oblike. To provlačenje fraza kroz gramatiku nominativ-infinitiv sintakse ipak nije ono što bi Palahniukov roman moglo činiti

dobrim, umjetničkim. Kad bi njegov jezik bio očuđenje jezika radi očuđenja jezika, onda bi se moglo reći da je to zanimljiv stilski eksperiment, ali još uvijek bi taj formalizam bio daleko od umjetnosti. Ima taj eksperimentalizam smisla, kao stvaranje izražajnih sredstava, ali takav je umjetnik sličan zanatliji koji pravi alat za druge zanatlije, umjetniku koji pravi za druge umjetnike. Tako su Majakovski i Mandeljštam govorili o Hlebnjikovu kao o piscu koji im je dao alat za pravljenje pjesama. Oni su, dakle, pisali pjesme, a on je - doduše, ne u svim svojim pjesmama - tek pravio alat za poeziju.

Taj jezik, sam po sebi, dakle, nije umjetnički vrijedan. Šta on predstavlja u cjelini romana? Ima li on umjetničkog osmišljenja ili je očuđavanje radi očuđavanja? Veliki stil nastaje uz pomoć namjerne greške, ali on nije identičan (bilo kakvoj) namjernoj greški. Stil namjerne greške mora izvirati iz samog sadržaja, tj. sam sadržaj mora izvirati iz namjerne greške: stil stoji u identitetu sa sadržajem. Kao u metafori: i ona je greška. Kako to kod Palahniuka funkcionira?

Ako jezik Kepeca posmatramo kroz prizmu njegove (marksističke) kritike američkog društva - koja je počesto objektivno utemeljena - onda se možemo zapitati da li je njegov jezik (i pogled na svijet koji se realizira kroz taj jezik) iskrivljen ili ispravljen? U gramatički pravilnom stablu riječi stoje u odnosu zavisnosti: predikat, na primjer, određuje oblik objekta. U normalnom jeziku, riječi stoje u odnosu stroge hijerarhije, što sa stanovišta marksističkog egalitarizma znači da su u normalnom jeziku riječi u nenormalnom rasporedu. Tako se komunistička ideologija Kepeca savršeno slaže s njegovom egalitarnom gramatikom.

Susljedno tome, ako njegov jezik posmatramo u kontekstu iz marksizma proističuće materijalističke ideologije, onda je stil opet u jedinstvu sa sadržajem. Kepec zvuči ludo kad predmete opisuje razlažući ih na hemijske elemente ili kad druge osobe posmatra kao biolog ili antropolog. Posebice kad se, takoreći, udvara ženama. "Ovaj agent", kaže Kepec za sebe, "pristupiti negroidnoj ženki sa lobanja mezocefaličnog oblika, široki usni otvor i upale jagodične kosti. Ja operativac ruka pružiti prema ženki i reći: Ogledna žena, dozvoliti da izvesti mi ples parenja prije stvaranja ljudski embrij?"

Kratki spoj koji proizvodi susret njegove primitivnosti sa ritualima američke malograđanske kulture (npr, srednjoškolski plesovi, o kojim je riječ u prethodnom citatu) duhovit je metod kojim Palahniuk ukazuje na nesklad između onog što američki malograđani govore i žele. Kepec govori istinu, otkriva svoje krajnje namjere i zato zvuči nenormalno.

Ideologija i psihologija

S treće strane, ako jezik Kepeca posmatramo kroz prizmu njegove operacije ili ideološkog sistema usvojenog u totalitarnoj domovini iz kojeg dolazi - koja liči na negativne utopije iz Huxleyjevog romana *Brave New World*, Orwellovog *1984*. ili Zamjatinovog *Mi* - onda se čitalac prestaje identificirati s Kepecom. "Otići u Amerika, napraviti bomba, eksplodirati bomba u glavni grad, srušiti svjetska dominacija američki kapitalisti" - to zvuči kao prevod Maovih ili Lenjinovih sabranih djela uz pomoć programa *Google Translate*. U tom kontekstu, odsustvo deklinacije ili nezavisnost elemenata gramatičkog stabla znači da je svijest Kepeca sasvim isprogramirana. On je robot kojim upravlja neko drugi: njegova sintaksa savršeno sugerise totalitarnu prirodu njegove svijesti. (Njegov moto je, na primjer: "Ne možeš biti brži od metka." Idi Amin.)

Tu se javlja i četvrta dimenzija, na kojoj se vidi povezanost ideologije i psihologije glavnog junaka. Otkud u njemu toliko (ideološko) ludilo? "Prema kako objašnjavati feldmaršal, prijašnja bivša historija, svi američki građani prikriveni homoseksualci. Svi čeznuti da tajno penetrirati u otvor sugrađanin isti spol." Taj je opis Amerikanaca Kepecu i ostalim operativcima dat od strane njihovih nadređenih. I ne samo to. Da bi se što bolje infiltrirali među zle kapitaliste, da bi izveli svoju operaciju, oni moraju prvo pobrati simptome tih zlih kapitalista. Feldmaršal tako, oponašajući na koji čas nekog zlog kapitalistu, operativcima objašnjava pojedinosti i konkretno pokazuje kako treba da se valjano, oralno i analno, zadovolji zle kapitaliste.

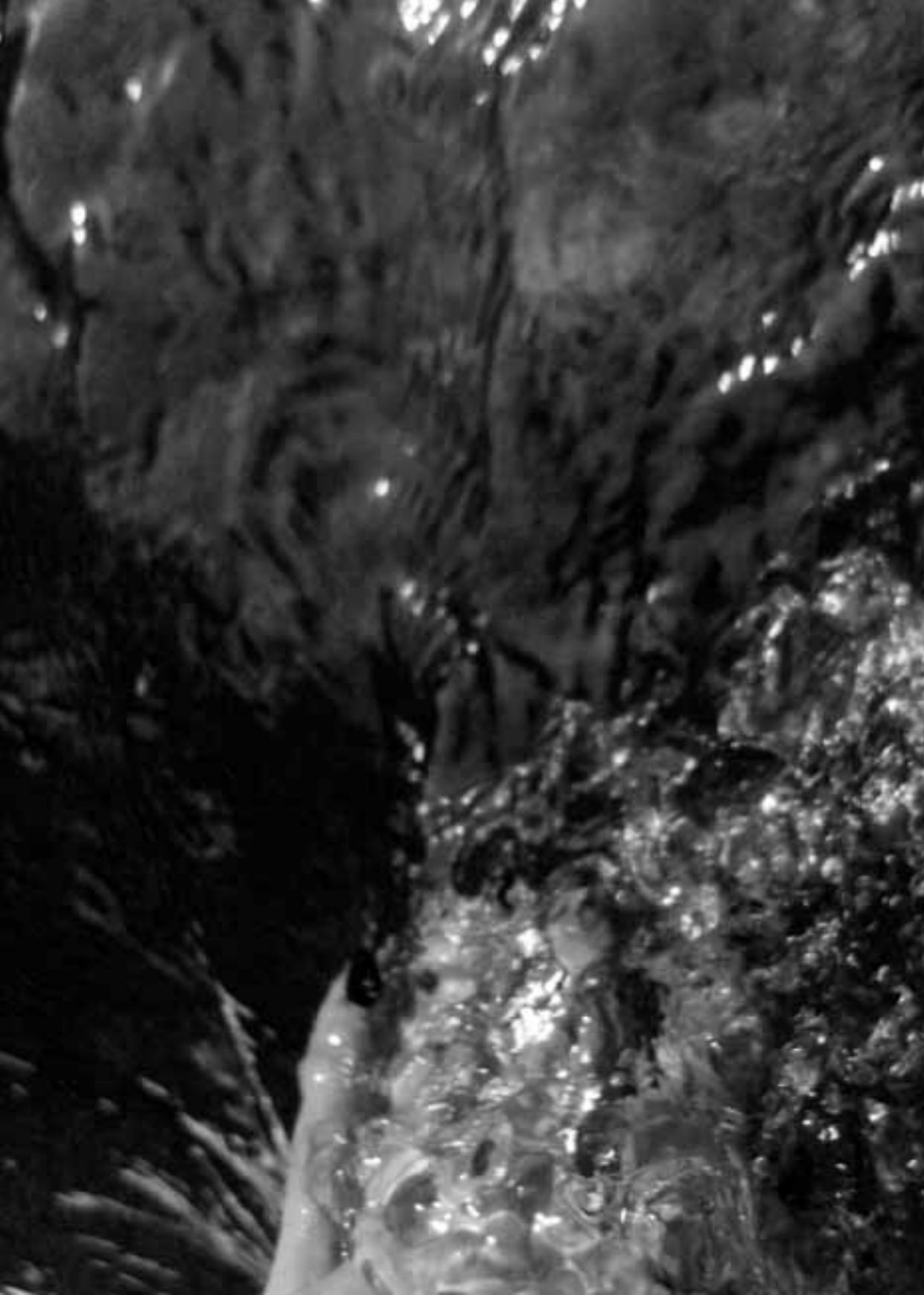
Kepecova ideologija je odraz njegovog psihološkog stanja, a njegovo psihološko stanje je odraz seksualnog i drugih maltretiranja koja je doživio u svojoj domovini, kao što je maltretiranje koje je doživio odraz ideološkog stanja u toj vojnoj diktaturi, a ideološko stanje u toj zemlji je odraz psihološkog i materijalnog stanja ljudi tamo, a zapravo je i psihološko odraz materijalnog stanja, a ako je silovanje i pedofilija jedan vid materijalnog stanja onda je to odraz psihološkog, a može biti, vidjeli smo, i ideološkog, i tako dalje, u začarni krug dijalektike, koji nema ni početka, a kamoli kraja.

S druge strane, zanimljivo je taj Palahniukov detalj o "poduci" koju feldmaršal i pedofil daje mladim agentima posmatrati u kontekstu teze nekih savremenih marksista, koji vjeruju kako će misionarskim infiltriranjem u kapitalističke institucije ili špijunskim oponašanjem kapitalističkih devijacija, doprinijeti izgradnji socijalističkog poretka. Palahniuk kao da sugerise da će takvi, umjesto kopulacije sa socijalizmom, dobiti samo *hardcore* kopulaciju s kapitalistima.

Pro et contra

Roman završava scenom, u kojoj Kepec odluči zaustaviti krajnji čin operacije "Haračenje", tj. eksploziju hemijske bombe u centru Washingtona, ne zato što bi ubio stotine hiljada ljudi, već zato što bi ubio svoju američku "mačkoliku posestrimu" u koju je zaljubljen. Taj čin se može tumačiti i kao što ga je Adisa Bašić tumačila, tj. kao pobjedu nepobjedive američke malograđanštine nad subverzivnim činiocem. Tj. kao *happy end*, kao "pobjedu ljubavi". Jednako kao što se može tumačiti i kao ciničko propitivanje revolucionarnog rezona: smrt jedne "mačkolike ženke" bila bi zločin (jer se lično tiče revolucionara i njegove želje za seksualnim penetriranjem), dok bi smrt pola Washingtona bila statistika (jer to nisu ljudi, već apstraktni kapitalisti & homoseksualci, s kojima revolucionar ne želi kopulirati).

Da li se Palahniuk odnosi pozitivno ili negativno prema činu svog junaka, tj. prema odsustvu čina? S čime želi poentirati: s kritikom društva ili s kritikom Kepeca koji kritikuje to društvo? Čini se da autor zauzima oba stava i u tom odsustvu oštre razlike, kontrasta, za razliku od njegove kritičarke, on transponira jedno složeno osjećanje očaja pred društvenom stvarnošću i (isprobanim) mogućnostima njezine promjene.

Saša Ćirić

Nastasijevićevi darovi

Momčilo Nastasijević u priči „Zapisi o darovima moje rođake Marije“ matricu bajke koristi kao palimpsestnu osnovu preko koje ispisuje svoje preinake, ojačavajući i usložnjavajući efekat bajke. Narator, brat od tetke pokojnice, u dva navrata krši eksplicitno izrečenu zabranu, oba puta vezanu za neposezanje za „darovima“, odnosno svadbenim rukotvorinama pokojne sestre. I sam način na koji narator saznaje o pogibiji svoje sestre pripada svetu bajke. Uz čudotvorne predmete, poput ogledala, koje ne služi da nekoga preobrazi, već samo sobom izaziva jezu, sluti na zlo ili ga priziva („prevarno je ono, na zlo se devojka u sebe zagleda, pa se čudo izleže“), tu su i nevidljivi pomagači u vidu prenosioca poruke, odnosno ovde sadržaja poruke. Narator saopštava da je do njega došao glas, ali ne pominje ko je njegov nosilac, ko ga je uputio i s kojom motivacijom da mu saopšti jednu u osnovi kontradiktornu poruku. To je poruka kojom ga tajanstveni neko obaveštava o tragičnoj pogibiji sestre Marije, o njenoj ostavštini, ali ga i opominje da ni slučajno ne poželi da otuđi nešto od onoga što je pripadalo njegovoj sestri.

Očito, motivacija nije psihološka – poruka ove vrste se upućuje osobi za koju pošiljalac poruke pouzdano zna ili osnovano sumnja da ima sklonosti ka posezanju za tuđim stvarima ili da zbog slabog karaktera može pasti u iskušenje – već

bajkolika; to je zabrana čija je funkcija da bude prekršena, ne bi li se „volja Divova“ (ove književne vrste) vršila i zaplet uplitao. Štaviše, ni smisao poruke nije sasvim jasan ili racionalan – to je upozorenje koje upućuje na tajanstvenu opasnost, u stvari na prokletstvo koje vreba onog ko prekrši zabranu i posegne za očito sakralnim predmetima, odnosno predmetima nad kojima bdiju tajanstvene sile čiji je zadatak da kazne drskog skrnavitelja.

Iz babine priče, tj. ispovesti Marijine odgojiteljice, žene koja ju je podigla umesto majke, koja živi u trošnoj i oronuloj kući u društvu mačora i sa kovčezima Marijinih posvećenih darova, uspostavljena je neka vrsta uzročne veze između Marijine sudbine i njenih vezenih radova. Marijina nesmotrena gordost koja je oterala je mnoge prosce i prethodila tome da jedan momak digne ruku na sebe, navela ju je da se opsesivno posveti vezenju. Ovde se nalazimo na terenu narodne književnosti gde se ukrštaju folklorna predanja i hrišćanska verovanja. Motiv gizdave i samozagledane devojke koju opsedaju i zbog koje gube glavu mnogi prosoci takođe je samo deo jednog šireg plana a ne autonomni uzrok. Pitanje o tome da li je kriva za samoubistvo svog nesrećnog prosca koje izjeda Mariju, pretače se u čudotvorni vez čija se ornamentalnost od vedrih i veselih motiva preobražava u one mračne i zastrašujuće. U stvari, Marijina sudbina je ukleta, njen porodični gen je uklet, njena gizdavost tek je privid autonomne volje i individualnog ogrešenja o društvenu konvenciju o udaji. Naratorova majka je proklela svoju sestru koja se udala za osobu u koju je i ona sama bila zaljubljena, a koji će umreti od oblapornosti („od prejela pršte kao staklo“, kaže narator). Marijina majka će se odati lakom provodu i, kao i Marija, skončati na ledu, slomljene kičme. Ta ukletost obuhvata i naratora, budući potomak žene koja je želela zlo svojoj rođenoj sestri i njenom porodu, koji, opet, ispoljava i za njega samog neočekivanu i neobično snažnu želju da upozna mrtvu sestru i da se preko njenih predmeta zbliži s njom.

Na nit ukletosti upućuje početak priče koja predstavlja naratorov završni i sumoran uvid u smisao svog slučaja: „Klica mog stradanja zametnu se pre nego ja u materi“. Upravo kao u antičkoj tragediji, i ovde postoji dvostruka motivacija tragedije. Na spoljnom planu, stradanje prividno uzrokuje ono što junak čini – kod Nastasijevića on ukrade vezene papuče svoje pokojne sestre – a, u stvari, klopka je već bila razapeta i uloge podeljene, tako da se volja pojedinca, uz opiranje neminovnom, istina Nastasijevićev narator pominje i „nedokučno“, ili pod dejstvom neobjašnjive i iznenadne sile, čine stvari čiji je plan

bio postavljen, odnosno, starijim rečnikom rečeno, koje su bile suđene. Marijin vez, njeni darovi, papuče kao artefakt, postale su predmeti na koje se prenela kob ukletosti Marijine sudbine i sudbine njene majke. Nerado poklonjene papuče će uzrokovati požar i smrt naratorove nesuđene verenice. Žbog toga on oseća istu vrstu krivice kao i Marija, samo što umesto platna, igle i konca, poseže za hartijom i pisanjem, ne bi li dušu olakšao za težinu nedokučive tajne koju nosi. Žudi smrt koja ne dolazi i ostavlja čitaocu u amanet svoj tekst koji može imati jednako dejstvo kao i ukleti vez sa Marijinih papuča.

„Na izgled miruju stvari, ali je u samim njima neko bivanje, vezalo se za njih da traje dokle i one“. Ipak, bivanje u stvarima ne zadržava se okviru samih tih stvari već se širi poput virusa ili, tačnije, ne baš nesrećni slučajem ili sticajem okolnosti, već uz aktivno učešće aktera. U Nastasijevičevoj priči zla kob snalazi one koji su u krvnom srodstvu i one koji su u vezi s njima, što potvrđuje izrečeni zaključak da su njegovi likovi akteri kojima upravlja neka viša tamna sila. U ovoj tački se Nastasijevićeva priča razilazi sa bajkom i njenim nadvladavanjem htonskih sila a vezuje se sa poetikom modernističke književnosti. O tome šta se dešava, šta stoji iza vidljivog ili šta pokreće stvarnost, postoji tek mutna predstava. Suđenost postaje nužnost pred kojom volja pojedinca hlapi, otpor nemoguć a znanje nemoćno.

* * *

Nastasijevićeva priča „Reč o ocu Todoru ovog i onog sveta“ više nego tzv. fantastiku posreduje status nepouzdanog i nerazjašnjenog pripovedanja koje uprkos omilitičkom diskursu vrhuni blasfemičnim paradoksom. Sadržaj ispričanog je nepouzdan iz najmanje tri razloga: kazivač „reči“ o svešteniku Todoru, njegov kolega iz susednog sela, otvoreno na početku priče priznaje da mrzi onoga o kome govori, dok priču o ulasku oca Todora u raj govori Marko zvani Smrt, i sam dvojako problematičan lik, neko ko se dva puta vratio iz sveta mrtvih, ali i neko koje svojim životom izazvao gnev suseljana („Za treći put uveravaju, neće je utuliti, ali se ja u to ne mešam“, kaže narator. Štaviše, ova neobjašnjena i dvosmislena rečenica može da upućuje i na to da je Marko preživeo i pokušaj(e) ubistva, budući da uveravanja izrečena svešteniku zvuče više kao pretnja, nego kao prognoza onih koji, recimo, nepristrasno zastupaju interese prirode i prirodnog poretka stvari koji ne dopušta povratak iz mrtvih). Treći faktor nepouzdanosti „reči“ jeste nedokazanost krivice ili moralnih prestupa sveštenika Todora o kojima narator ima jedan a eshatološka instanica naizgled drugačiji sud. U stvari, i samo Markovo svedočenje

ostaje nejasno: da li je Todor pušten u raj. Isprva vihor s leva koji zahvata Todorovu dušu, potom Todorovi zluradi komentari – o posmrtnom suncu koje nepodnošljivo greje, o neprirodnom izgledu nebeskog ključara, nabusitost i stid zbog nedoličnog izgleda duše svog omiljenog konja koji ga i na nebu prati, presvisao od tuge za njim – podupiru naratorovu priču o nedoličnom zemaljskom životu sveštenika Todora i najavljuju pravednu kaznu koju je zaslužio svojim razvratnim životom. Ipak, plač pokajanja oca Todora koji ga sveiskupljuje pred sudom večne pravde a posebno intervencija onostranog za vreme njegovog života – kada su ojađeni seljaci krenuli naoružani alatlikama i močugama da osвете svoj obeščašćen obraz, pojava, glas i obraćanje oca Todora imali su čudotvorno dejstvo i uspeo je ne samo da ih umiri, već i preobrati u toj meri da su mu celivali ruku dok je narator pao ničice u suzama kao pred svetiteljem – pokazuje da je ovaj lik pod posebnom nebeskom skrbi. Ostaje nejasno, i ostaće nejasno do kraja, da li anđeoskom ili demonskom.

Više je znakova koji upućuju na to da je Todor predstavnik htonskih sila: četvoronogo maljavo dete čturaste glave koje je rodila devojka (dakle, neudata i do tog događaja po opštem mišljenju intacta ili neobležana mladica) u domu Zatežića, to što mu se žene „nisu držale“ već su naprasno umirale osetivši đule u stomaku, iskopano desno oko za koje narator kaže da ga je Todoru iskopala veštica kada se vraćao s „u neko doba s gazdinske svadbe“, verni konj Putko kupljen na sumnjiv način od Cigana... Sam narator dodaje još jednu dimenziju ovog lika, njegovo hadžijsko i svetačko poreklo, odnosno činjenicu da potiče iz ugledne loze. Ta loza se odlikovala po naratoru nekom „silinom“, takvi „i njegovi preci u krvi behu“, ali su oni uspevali da je preobrate u svetost, dok ju je sveštenik Todor kanalisao kroz erotsku hiperaktivnost i potentnost, što je odlika koja pripada *satanolikim* afinitetima. Nastasijević se odlučio da ponovi karakteristike lika rođake Marije: i Todor je lik izuzetne naočitosti („milota puti“), glasa i nastupa. Njegova bogoslužjenja su zavodljiva i unose nemir posebno kod mlađeg ženskog sveta. Ipak, njegova lepota nije autodestruktivna već destruktivna po druge, u prvom redu po njegove supruge i ljubavnice.

Iz perspektive kazivača reči, sudbina oca Teodora je izrugivanje hrišćanskom moralu i eshatologiji, odnosno učenju o zemaljskoj krivici koju čeka pravedna kazna sveznajućeg i punopravednog sudije, iako sam narator nikada ne dovodi u pitanje metafizičko ustrojstvo sveta koje nudi hrišćanstvo. Iz perspektive priče, možemo pretpostaviti nekoliko paralelnih

moćnosti koje objašnjavaju sudbinu ovog lika a samim tim i različito određuju žanrovsku prirodu priče. Moguće je „Reč“ videti kao priču o demonu koji se sakrio iza putene naočitosti i monaške mantije, koji iskušava, unosi razdor i čini pokoru, ali za koga ne važe uobičajeni uzusi i merila kao za običnog čoveka. Druga varijanta je problematizovati iskaze svedoka, naratora i Marka zvanog Smrt, i priču protumačiti kao izraz restriktivnog delovanja crkvenog i patrijarhalnog morala koji kažnjava svaku nedozvoljenu (vanbračnu) seksualnu aktivnost kao opasnu po zajednicu, dok su čuda i neobičnosti pridodati ukras fantaziji koja brani poredak. Moguće je i lik sveštenika Todora videti kao deo „galerije“ ukletih Nastasijevićevih likova koji deluju po nekoj višoj volji, ovde po diktatu genetskog koda ili porodično „nečiste krvi“, dok u intervenciji odozgo koja štiti prestupnika treba videti privilegovani položaj kolenovića, obdarenih fizičkom lepotom i društvenim ugledom, čija sudbina teče mimo uobičajenih moralnih uzusa, recimo kao u srpskoj narodnoj priči „Usud“ koja sudbinu i sreću likova tumači fatalistički, povezujući ih sa tim da li su u danu rođenja padali dukati, srebrnjaci ili groševi a ne sa njihovim individualnim sposobnostima, zalaganjem i učinkom.

Na stranu matrica narodne priče i retorika crkvenih propovedi, arhaična leksika, eliptični iskazi i inverzije u rečenici, i ova Nastasijevićeva priča pripada modernoj negativnoj poetici. Ova poetika slavi nedorečeno, nejasno i nepojamno, sugerise a ne otkriva, zavodi a ne dokazuje. Razdvojeni su uzrok i smisao, štaviše supostojanje motiva sugerise uzročne veze među njima, ali ih ne uspostavlja kao u mimetičko-realističkoj prozi. Očit je i blasfemičan karakter uspostavljenih veza: naočitost moralnog pokvarenjaka, ulazak u raj grešnika, nezaslužena patnja pravednih, srdžba onih zavetovanih na blagost, trpeljivost i saosećanje, zapis/pripovedni tekst, kao izlišno svedočanstvo o tajnovitom i zlokobnom događaju, kao u prethodnoj priči, ili apokrifni izveštaj o jednako mističnom i moralno uznemirujućem događaju.

Mirnes Sokolović

Nadrealisti, ustajanje iz mrtvih

Prije neki dan konačno primijetih da još uvijek nisam umro. - Vidim kako u posljednje vrijeme, reče mi neko, samo razvijaš šesnaest kilometara dugu svoju dešperaciju, odavde do Bjelašnice i nazad, kao neki svoj sumračni plašt. Neću pogriješiti ako kažem da si zadnjih dana sve više ona mračna pletilja koja zarobljena ne posustaje u blagoti jednog ambisa, usred šume, ušiju začepljenih samo mirisom crnih borova. - Da, upravo ste, kažem, tačno je da se u zadnje vrijeme bodem po nekoliko puta otrovnim žalcima one svoje glasovite vjere da ništa neće biti dobro, da je apokalipsa sutra, da ću ostati smrvljen čim izađem na ulicu. Nećete se možda iznenaditi ako vam kažem da se tom zaraženom injekcijom posljednjih dana uživam bosti ravno u talamus. - Nisu li zato, pita neko, ti glasovi onako ljubičasto prelomljeni kroz aromatičnu smolu? Siguran sam da dopiru do tebe više kao hučna simfonija pet-šest sova i tri stotine lišajeva, nego što bubnjaju, onako kako bi doista trebalo, kao uhljadostručeni krik mladih ljudi, što u klimaksu socijalnog nezadovoljstva, ruše i pale zgrade državnih institucija, kao neobična stihija. - Naravno, kažem, naravno da je ono drvo snažno stisnulo svoje noge jednu uz drugu, a krda bikova su već umaknula štakama koje su ih ganjale cijelu noć. Doista vam govorim, nije se nekad loše liječiti ovim beskra-jnim kurama spavanja i prebirati kasnije po snovima kao po

kartama, iako proročica već dobro zna da oni ništa ne znače. Moje lebdenje je ionako završeno, sada neka drugih. Mi smo stigli do kraja. - Bojim se samo, kaže, da i mene jednom ne isprošivaš tom avetinjom i sparuiš kao muhu do raspadanja. Uskoro ću te proglasiti paukom otrovnim, ako tako nastaviš. - Ako već na sve gledate jednim okom, nije loše zatvoriti drugo. - Znaš li da će nagomilano nezadovoljstvo i trajna frustracija i tjeskoba opet paliti bastilje korumpirane vlasti? - Kad se jednom ova država mirno raspadne, proplanci će hitro nazuti svoje nove sandale i pohitati na korzo. - Tome nema kraja.

Nemojte se brinuti, svakako će nam pomoći, besumnje će nam ići samo na korist, neće biti loše, dakle, ako ispunimo hiljade bijelih papira, kao dvije hiljade naših praznih dana, od kojih su tri četvrtine radni, biće svakako dobro, ako milioni brižnih slova zaplešu angažovaničku kapoeru vrteći se oko sebe, a liberalna zora konačno svane, lako prizvana riječima kao kiša, dok univerzalna ljudska prava budu samo lebdjela, kao ozon. - Ne bi doista bilo loše, kažem, pokucati na vrata otvorenog društva, zatim viknuti: Ko je? - a onda se udaljiti samo odšetaвши dalje. To bi možda bio nepromišljen potez. Neće me začuditi ako onog dana kad se doista sretnem sa svim tim dugo očekivanim vrijednostima, za kojima sam godinama žudio, umjesto jednog: Dobrodošle, bolno smeten, kažem, tek neočekivano: Zbogom, i otklipšem bez cilja, a da se nijednom poslije toga neurastenično ne prenem. Dobro su, doista, dadaisti rekli da čovjek nije ništa, da je svako djelovanje je uzaludno. Nedopustivo je ustvari da čovjek uopšte, kaže Breton kad je bio dadaista, ostavi trag svojih koraka na zemlji. Mora da su to oni njegovi izgubljeni koraci. Pjevati, slikati, pisati, vajati. Ne! Moj jedini cilj, kaže Cara, jeste mirniji život i da prestanem da lažem. Da budem gomila koja ne vjeruje u svoje postupke, da izazivam zlo, genitalne emocije i katastrofe. Djela ne bi trebalo da traju duže od pet minuta. Dada je potop poslije kojeg sve počinje ispočetka. Dada ne želi ništa i ne traži ništa, samo se kreće da bi publika rekla: mi ne razumijemo ništa, ništa, ništa. Ona na pozornici, kao Filip Supo, tek buši iglom balone s imenima poznatih ličnosti.

Dadaisti su se za vrijeme performansa, izgleda, jedino takmičili u tome ko će ispasti veći luđak, tako da su neki kritičari povjerovali kako su u vlasti nekih tamnih sila. Na sceni su lupali po ključevima i kutijama, nastojeći da publika od te muzike izludi i da počne protestovati. Umjesto recitovanja poezije, neki pjesnik je stavljao buket ruža ispod krojačke lutke. Drugi pjesnik je urlao svoje pjesme, dok Tristan Cara lupa po ovećem sanduku. Treći i četvrti pjesnik, za to vrijeme, plešu i mumljaju

kao medvjedi. Dadaizam je doista dosljedno doveden do kraja, apsurd je bio sanjani cilj: na posljednjem performansu dadaisti, umjesto da provociraju publiku, počinju se svadati između sebe, što se na kraju završava tučom, i tako zavjesa pada. Nema više slikara, nema više književnika, nema više vajara, nema više religija, nema više republikanaca, nema više rojalista, nema više imperijalista, nema više anarhista, nema više socijalista, nema više boljševika, nema više političara, nema više proletera, nema više domovina, dosta je najzad svih tih gluposti, nema više ničega, ničega, ničega. - Ta dadaistička praznina, čujem kako kaže neko, nije više što je nekada bila. Ona danas ide samo u korist suspenzije svakog koraka naprijed, ona bi danas tek guštala želatine kraja vremena. Ona znači zadovoljiti se osvojenom nesrećom, koja je ravna sreći, zato što se život tada otkriva kao blago uživanje, krckanje. Dadaizam danas ne znači jednu agilnost bez kraja, zato što donosi samo bolovanje svoje sudbine umjesto otvaranja zabranjene zone kao prokletstva. Ne želim gledati svijet kao misteriju pred kojom se kleči, nego kao tvrđavu na koju se juriša. U ime ovog mladićstva, spreman sam ponovo zariti svoje zube u to živu krušku svog života. Osim toga, književnost od dadaizma naovamo nije prazan papir. Ne zaboravite da se kasnije dogodio nadrealizam, a ti ne govoriš o toj borealnoj svjetlosti iznad Pariza. Sjećate li se da je nakon 1945. Tristan Cara postao veći komunista od Andrea Bretona? Niste zaboravili, vjerujem, ni Ristića i Daviča? - Šta je nadrealizam? Šta je dadaizam? Ko je Breton? Ko je Cara? Da li su oni uopšte postojali? Šta je komunizam? Gdje je kraj vremena? Ko je Davičo, a ko Ristić? Ne znam, ne znam, ne znam.

Naravno, sada se malo šalim, dadaistički, čisto da relaksiram ton. Neko kaže da je obamrlost početak pravog mišljenja i vi mu odmah sudite zato što su mu halucinacije i paranoja postale jedino stanovište. Polemisat ćete s čovjekom koji vam protivstavlja puke snove i ponekad euforiju i delirij. Ko će od vas, međutim, pisanjem potaknuti život, gdje je taj život kojeg je potaknulo nekoliko grama tinte, pola kilograma tutkala i papira, ko je onaj na koga se možemo osloniti, nije mi se, ni u snovima, još uvijek otkrilo. Za nama je stoljeće ratova i revolucija, pa šta sad? Literatura može zaustaviti pauperizaciju i političko-socijalnu alijenaciju. Uredu, može, bilo bi dobro da vidimo i to čudo. Kad bude zatrebalo krenuti naprijed u ime boljitka, ja ću listanjem knjiga preći nekoliko kilometara naprijed. Radništvo je uniženo, proletarijat se razdvojio na lumpen-proletarijat i prekarijat. Pisaćemo zbog toga ne mičući se odavdje, zato što mrzimo napor, a naša poezija u to ime neće imati kraj, ni proza početak. Obući ćemo nova odijela i

otići na konferenciju posvećenu radničkim pravima i reformi obrazovanja. Ko reče da je svako ubjeđenje bolest, a da život ima samo oblik zaborava. Živjela Revolucija i crne magnolije! - Vi umjetnici i dalje, reći će, samo trućate svoje personalne post-post-post traume? I slagate budalaste spotove? Za mrvice sa gospodskih trpeza? A trebali biste se ozrijeti preko ramena i virnuti u majstorski stih, i poslušati urlike prošlosti naših predšasnika, koji se nisu mirili s nepravdom, bijedom, ratom, koji su stihom nasrnuli na barikade zatora i zidove zatvora. Kad biste se se ozrijeli, pale bi vlade i potamnile zvijezde. Zidovi bi prsli. - Uredu!

Neku noć sam u snu vidio savršenog intelektualca i odmah shvatio da je to čovjek koji će spasiti naše društvo. Bio je to onaj koji se nije mirio sa nepravdom, bijedom i ratovima. Taj sjedokosi gospodin nosio je pun naramak univerzalnih ljudskih prava, i kad pridoh da ga oslovim... Ne, bio je to ustvari neki polučelavi visoki teoretik i urednik, koji je strategiju izbavljenja gorljivo nacrtao onomad na školskoj tabli. Taj zapravo teoretičar, sasvim nizak, savršeni intelektualac, pokazivao je svoj novi šešir u smislu svoje političke orijentacije i nekoliko kolekcija svojih teorijskih rukavica. Ne, ne, stanimo, ustvari... Tih dvojica filozofa, kao psihoanalitičari blizanci, po tristotine trinaesti put govorili su o socijalnoj pravdi i demokratiji i umjesto da im čestitam, što sam imao želju, prepuštio sam ih Evropskoj Uniji, da ih ona odlikuje svojom nagradom. Da, to je sve vrlo zabavno, a kako bi bilo, gospodo, kad bismo se popucali pištoljima umjesto što raspravljamo. Ili ako neko smrska svoju glavu lupajući njome glavom o zid pred nekim pitanjima? Kad je Žak Vaše, međutim, rješavajući ta pitanja, ubio samog sebe, dadaizam se odmijenio u nadrealizam. Bilo je tu još nekih ključnih tačaka. Jedan od presudnih događaja jeste i to kad je jedan konobar u dadaističkom lokalu zaboravio novčanik sa svojom mjesečnom platom. Prave dadaiste su odmah predložili: popiti sav novac istu noć. Ali to ne bi bilo uredu, rekoše neka dadaistička sumnjala, to je jedan siromašan mladić, kao što smo i mi. Polemika je trajala i novčanik je pohranjen kod jednog od njih, najpouzdanijeg, dok ne bude donesena konačna odluka. Novčanik je sutradan, međutim, završio kod svog sopstvenika, konobara, a najobazriviji dadaista-čuvar je bio krotki pjesnik Pol Elijar. Kasnije će on izrasti u gorljivog nadrealistu, ljubavnog pjesnika, pa i u komunistu. To je unijelo nesumnjivi razdor među dadaiste, nepremostivo nepovjerenje, koje će kulminirati u toku imaginarnog suđenja Morisu Baresu.

Breton je odustao od dadaizma jer je vidio da tako bez

ikakvog napora može stići do svoje dvadeset i sedme ili čak tridesete godine. Njemu je oko dvadeset četvrte godine trebalo napora i samoprijegara. Uslijedilo je jedno veliko pospremanje, najavljeno odavno kod Bretona. - Ostavite sve. Ostavite dadaizam. Ostavite svoju ženu. Ostavite svoje ljubavnice. Ostavite svoje nade i svoje bojazni. Ostavite vrapca u ruci zbog goluba na krovu. Ostavite, ako ustreba, udoban život, ono što vam pruža buduće olakšanje. Krenite na ceste! Bio je to zamor od svega, i od lakrdije i od nihilizma, od brzog prihvatanja i bučnog odbacivanja publike. To je vrijeme sukoba Care, pobornika jetkog humora i književne anarhije, i Bretona koji svoj credo nalazi u organizaciji i izgradnji. Breton će među nadrealistima uskoro zvesti jedan pravi red, u kome je čak i simpatija prema prošavšem dadaizmu suđena kao najteži zločin. Za vrijeme dadaističkog suđenja Morisu Baresu zbog zločina protiv bezbjednosti duha svjedok Tristan Cara se u jednom trenutku obratio Andreu Bretonu. Taj dadaistički lakrdijaš uzima riječ i papi budućeg nadrealizma kaže: - Složit ćete se, gospodine predsjedniče, da smo svi mi samo banda pokvarenjaka i da su prema tome sitne razlike - da li je neko manji ili veći pokvarenjak - nema nikakvog značaja. Naravno, predsjedniku nije bilo jasno da li je svjedoku, zbog izgovorene replike, draže da ga smatraju za potpunog glupaka ili da mu obezbjedi mjesto u ludnici. Lutka koja je predstavljala Morisa Baresa, nacionalističkog pisca, kao njegova sasvim prikladna zamjena, nije imala nikakvih prigovora na repliku. Kako se dadaizam bude sve više transformisao u nadrealizam, ta suđenja, koja je naprimjer Cara zamišljao kao burgije, protiču sve više i više u znaku beskompromisnosti i moralne čistote.

Doista, ne zna se pouzdano ko je najveći pokvarenjak među nama, samo ako ne računamo Dalija. Jedino je on uspio nadmudriti Bretona na tim suđenjima, obesmislivši taj koncept beskompromisnih razmatranja nakon kojih su iz nadrealizma izbačeni i Supo i Desnos i Arto, kasnije i Aragon. Bilo je to na sastanku kod Bretona 5. februara 1934. u ulici Fonten. Dali je optužen zbog kontrarevolucionarnog djela, glorifikovanja fašizma, i on je pokušao dosljedno odgovoriti na visoki ton telegrama kojim je na suđenje pozvan. Izgovarajući se da ima gripu, parnicu je vodio sa toplomjerom u ustima, prekidajući svako malo govor, da bi očitao svoju temperaturu. Izgubivši sobne papuče, klečao je pored Bretona na koljenima, čitajući saopštenje od kojeg se prisutnim dizala kosa na glavi: pokušavao je dokazati Hitlerov maldororovski i nadrealistički karakter. - Bio sam opčinjen nežnim i punačkim Hitlerovim leđima, priznao je, uvek tako dobro utegnutim uniformom.

Kadgod sam počinjao da slikam kožni ogrtač koji mu je, polazeći od opasača, polazio na naspramno rame, mlohavost tog hitlerovskog mesa stisnutog pod punačkom odorom dovidilo me je u stanje degustatorske, mliječne, hranljive i vagnerijanske ekstaze koja je izazivala žestoku uzlupanost srca, kakvu ne doživljavam ni pri vođenju ljubavi. Priznajem da sam često sanjao Hitlera kao ženu. - Breton ga je odlučno prekinuo: - Dokle ćete nas, Dali, gnjaviti tim svojim Hitlerom, upitao je. U tom trenutku Dali odgovara pozivajući se na tezu o nadrealističkoj odgovornosti ili bolje rečeno neodgovornosti, koju je Breton prethodno razvio kad su napali Aragona zbog pjesme Crveni front u kojoj je pozivao na ubijanje policajaca. Tada su nadrealisti žestoko prosvjedovali dižući se protiv svakog pokušaja interpretacije poetskog teksta u sudske svrhe. Dali je sada taj stav, na svome suđenju, ilustrovao na poseban način: - Dakle, Andre Breton, zaključujem ja, ako noćas budem sanjao da vodim ljubav s vama, onda, prema vašim riječima, sutra ujutro imam obavezu naslikati naše ljubavne položaje s najvećim obiljem detalja. Muk, Breton se sledio, s lulom stisnutom među zubima i zagrmio bijesno: - To vam ne savjetujem, dragi prijatelju! Svi su vidjeli da je Breton matiran. Elijar, Krevel i Cara su odbili glasati za Dalijevo isključenje. Kasnije će Dali, ostavši dosljedan svojoj izvrnutoj etici, postati i pobornik i Franka. Tvrdiće, naprimjer, da su u umjetnosti sva sredstava dobra ako se želi zaraditi novac: i krađa i plagijat, jedino će zvučati smiješno ako se kaže da se sve to radi zbog dobrobiti čovječanstva i blagodat naših dječice. Priznao je da je potpuno nesposoban da da pare bilo kome ko mu ih traži, makar taj umirao od gladi.

Već ćujem onoga kako se buni. - Uzimate, kaže, neke pukotine i bespotrebno ih prenaglašavate u inače zanimljivoj i koliko-toliko koherentnoj, nadasve iskrenoj i strasnoj, nadrealističkoj misli. Svo to okretanje nadrealizma na vic, na sraz, na dadaizam, bespotrebno je u ovo doba sveopšte destrukcije, kada bdijemo u sjenci iščašenih pojmova kao aveti. Zar rezultat tolike emocije, toliko vjere, toliko žara, tolike čistote, da bude tek tih nekoliko proturječja koje skupljate na gomilu? U nadrealizmu smo, međutim, nakon dugo vremena vidjeli čovjeka kakav jeste, neobuzdanog, oslobođenog, koji ostvaruje svoje želje, uprkos dvadeset vijekova jedne misli koja nije ubila volju da se te želje zadovolje. Sve je to pokrenuto čistim očajanjem. Promijeniti život i preobraziti svijet, bili su sanjani ciljevi, a otkriti neotkrivene kontinente tog života bijaše konačna perspektiva. Opsjednuti mislju da je ljudski položaj u svijetu neprihvatljiv, neki od njih počinuše samoubojstva, drugi nestadoše bez traga,

a neki od njih su i napisali, mnogo vrijednog. Poezija je prestala biti melanholični spomenar, najednom je postala energija koja kola u koordinatama nemogućeg. Jedino poezija može, rekoše, oživjeti umrtvljeni svijet, izvući ga iz plitkosti i skrušenosti, povratiti mu puninu i razotkriti njegovu čudesnost. Nisam odavno čuo ništa tačnije od onoga Bretonovog da osrednjost svijeta samo zavisi od piščeve izražajne moći. Ta samovoljnost nadrealističkih slika relativna je, primijetio je Elijar, zato što zavisi samo od onoga da li će i koliko brzo čitaoci polupati misaone kalupe, odlijepiti se od stereotipa i skućenog realizma. Nigdje nije bilo toliko nepotkupljivosti: još na početku te avanture nadrealisti su po direktivi napustili studije, i najmanji književni aranžman bio je kažnjavan izbacivanjem, a Breton i Aragon su potpisali pamflet protiv Anatola Fransa, iako će ih to koštati i da im gospodin Duse da otkaze i ukine jedini izvor prihoda. Do kraja je ostao imperativ uzbunjavati ono što još nije zahvaćeno afazijom, stalno napadati moralne i ekonomske dogme zbog kojih je čovjek pritisnut vjekovnim jarmom, tražiti najzad nove lijekove koje iziskuje veličina i štetnost zla. Nije to bila samo pobuna protiv morala i literature, nego pogotovo protiv svakidašnjeg toka stvari. Nesposobni da se pomire sa sudbinom koja im je dodijeljena, izvest će jedan neviđen skok iz svoje kože.

- Dobro, kažem kroz smijeh, saslušavši taj zapjenjeni solilokvij, uredu, rekoh konačno s razumijevanjem, znam i ja da je na kraju Dali obesmislio svoj performans, zato što je pretjerao. Nije ni on ostao tek na razini poetskog teksta, da ima pravo na autonomiju, već je i sam, i po tome je ostao nadrealista, pokušao sprovesti te zapaljive misli u stvarnosti, praveći eksplozije, sanjajući da je uredi ponekad po svojim zamislima. Najsmješnije će biti, naravno, kad jednom prilikom naleti na Krležu koji će u svom najboljem maniru dočekati i opisati njegov performans na kojem je, vrativši se iz Vječnog Grada gdje je Svetoga Oca obdario svojim portretom Bezgrešno začće, objavio kako Čovječanstvu, na pragu interplanetarne kibernetike, sviće Zora Sveopšte Nosoroštine. On je na istoj dobrotvornoj zabavi, piše Krleža, izjavio da će razotkriti Tajnu Moralne i Filozofske Istine. Biće to najveći događaj u životu toga, kako kaže Krleža, najbestidnijeg majmuna među slikarima koji usred naše prašume ukusa, maskiran kao Rinoceros, plaši preostali majmunski svijet svojom nepismenom i naivnom drekom. Jasno je zašto Krleža tako misli, u odbrani zora koje sviću u njegovim knjigama, koja nisu nimalo nosoroške, jer on jasno osjeća kako Dali svojim suludim gegovima, kao pajac i nosorog, izmeće u grotesku svaku

ozbiljnu društveno-političku i filozofsku projekciju. Složio bih se ako bi Krleža rekao da mnogo pitomije i ukusnije izgledaju Bretonove geste koji se već tridesetih godina izjasnio protiv staljinizma a čak i u dubokoj starosti odbio prestižnu Nagradu grada Pariza. Ali svejedno ne mogu da se ne osmijehnem kad pročitam kako Dali lucidno u dva poteza matira Bretona, skrećući pažnju na protuječja koja se otvaraju u sistemu onoga koji zasniva književnu autonomiju, cjelovito zastupa bilo koju misao, vjeruje unaprijed u njenu univerzalnost i u sama po sebi određena moralna načela. - Prenebregavaš, docira opet neko uporno, da je nadrealizam otpočetak lijepo politiziran budući da je tako davno, usred ove naše industrijske civilizacije, među klipovima njenih strogih zakona, u doba sveopšte otuđenosti, stavio zadatak pred pjesnika da potrese čitaoca, da ga natjera da ne izgubi srce pred svojim životom i univerzumom, stavljaajući ga u dodir sa iracionalnim.

Znam, sjećam se kao kroz maglu, kažem, ali hajde, ako već govorimo o nadrealistima, da organizujemo onda vrtešku na drvetu poznavanja angažmana i života, da odmjerimo sve te ideje o stvarnost, ako je to još dopušteno, da vidimo dokle su to oni iskočili iz svoje kože. Nećemo govoriti više o Daliju, možda vam je on doista degutant i preradikalan. Rene Krevel, naprimjer, jako rano spoznavši, kao i svi nadrealisti, da je Prvi svjetski rat bio u biti imperijalistički, kao i Breton i Aragon i Benžamen Pere i pročaja, razvija beskraini revolt protiv kapitalističkog poretka i građanskih institucija, ostavši nepovratno zgrožen nad licemjerjem kulture, kao i neopisivom zloupotrebom jezika u propagandne svrhe. Vidio je kako se debeli računi vlastodržaca i izrabljivača umataju zastavama, a neopisivo krvoproliće pravda svetinjom rodoljublja. To su bili sve razlozi da on u svojim mladalačkim esejima nasrne na razum i preuzetnu znanost, bespoštedno osvjetljavajući kutke racionalističke logike i obzore tehničkog napretka. To su možda bili već zamci njegovog defetizma. Taj najšarmantniji među nadrealistima, kako zaljubljeno svjedoči Klaus Man, pasionirano je mrzio svoju buržuju obitelj, njihovu škrtost i samodopadnu ograničenost. Inače je bio prijazan i velikodušan, ali u hipu, na pomen njihovog gospodstva, postajao je okrutan, čak i agresivan. Stara madam Krevel je nosila isključivo crninu, a Rene je za svoja odijela, čarape i košulje birao najkričavije boje. Ona je bila nacionalist i išla u crkvu, on je mrzio kršćanstvo i pravio najskarednije viceve na račun slatke Francuske. Blagodareći samo savjesnom Bretonu, Krevelu nije uspjelo da obesmisli najmagičniju fazu nadrealizma, njihove seanse zajedničkog sanjanja, kad je u pola noći

neke posjetioce bio poveo u potkrovlje da se povješaju. Napola arhandeo, napola bokser, kako kaže Man junior, Rene Krevel se uživao podsmjehivati svome mrtvom ocu, naglašavajući svagda, ono što je majka krila, da je starac izvršio samoubistvo kao sifilističar u posljednjem stadiju. - Moja draga mamica je bila isuviše pobožna da bi me pobacila, kaže Krevel, iako je znala da ću biti bolestan. Moram ispaštati grijehe za grijehe starog gospodina i vrline njegove gospođe.

Kad su nadrealisti organizovali međunarodni kongres za odbranu kulture u junu 1935. godine, na kojem je angažovano trebalo skupiti pisce protiv fašizma, nastupilo je sveopšte rasulo. Breton je najprije na ulici išamarao Erenburga zbog nekorektnog predstavljanja nadrealizma u nekom leksikonu. U predvečerje otvaranja kongresa nastupila je svađa, bolna diskusija, na kojoj nije bilo dogovora i koncenzusa, a ukazalo se najednom mnogo problema i nesuglasica. Krevel se prepirao sa organizatorima koji su bili izbacili Bretona iz programa. Sve to, kako piše Aragon, ostavilo je u Krevelu, vidjelo se kasnije te večeri, jedno posebno gađenje. Dok su se vraćali tu noć taksijem, Aragon i Cara su ga slušali kako ponavlja kao na traci: - Ako je to to, ti ljudi, ako je to to. Oni nisu nimalo bolji od Bretona. Čemu onda raskidati sa nadrealistima. Čemu sve? Čemu bilo šta? Lirski Aragon, kako priznaje, u tom trenutku nije uopšte bio u formi da vraća Krevelu volju za život. Izgubio se, svjedoči, u raznovrsnosti gledišta koje je trebalo pomiriti. Tristan Cara, sav konstruktivan, osjećajući se nimalo dadaistički u tom trenutku, govorio mu je razumno: - Pobogu, Krevel, pa ja vas ne razumijem. Ne radi se o tome da li su ljudi bolji. Ono najgore jeste ono što se sada događa u Njemačkoj, a protiv toga treba sakupiti ljude. - Ti ljudi, ako je to to, ti ljudi... - samo je odgovarao Krevel. - Osim toga, nastavio je, ne tiče me se ništa. Kako bilo da bilo, ja sam propao. Dobio sam danas popodne rezultate analize. Opet su našli bacile u bubrezima, to znači da ću morati sve iznova, Švajcarska, liječenje...

Nije trebalo, kaže Aragon, da ga pustimo to veće da ode. Ujutro su ga našli u sobi punoj plina, izobličnog, kao lutku, samo sa prilijepljenom etiketom na kojoj je pisalo: Rene Krevel. Na poruci pored njega bilo je napisano nekoliko riječi koje su zatim prekrizene, da bilo poantirano riječju: zgađen. Dugo su kasnije objašnjavali taj lirski dezangažman Krevelov, u tom presudnom trenutku po sudbinu Evrope. Rekli su i da se ubio zbog toga što se razočarao u Bretona, kao svog učitelja, kojeg je ispočetka gorljivo volio. Drugi su pak tvrdili da nije mogao is-trpiti Dalijeva monomaniju, moralni sunovrat tog umjetnika o kome je prvi pisao s mnogo razumijevanja. Šta se tu sve tačno

skupilo, zna vjerovatno samo još Krevel. Breton objašnjava da je pokleknuo pred još jednim pogoršanjem svoje bolesti, pred preprekom na koji je naišla njegova savršeno časna volja za akciju. Bilo je tu i izbezumljenje izazvano jednim premorom, višemjesečnim, koje je iscrpilo organizam. On jednostavno nije htio nadživjeti svoju mladost odlučivši da je bolje otići u trideset petoj godini. Oslonio se na svoju ideju da samoubistvo uvijek ostaje kao jedna od solucija, kako je odgovorio sedam godina ranije, u jednoj nadrealističkoj anketi. Tako se srušila, kako priznaje i Breton, dugo godina gajena nada u mogućnost pomirenja nadrealističkih ideja i praktičke akcije na revolucionarnom planu. - To nije tačno, odmah prosvjeduje onaj Neko, njihov tadašnji poraz ne znači slom nadrealizma. Breton je već na početku znao kako treba pomoći čovjeku da prevlada svoje antinomije i pronađe svoje jedinstvo. Ta misao je čudesno, kao ništa prije i niko kasnije, izmirila razna proturječja. Tvrdili su da nadrealizam ne predstavlja nikakvo novo otkriće, a potom zahtijevali da se donese nova deklaracija o pravima čovjeka. Oni su vjerovali da su rješenja koja predlažu efikasna, jer se bilo besmisleno prepustiti smiješnim uslovima postojanja. Govorili su kako nemaju ništa sa književnošću, a bili su spremni u svakom trenutku poduhvatiti se nje bolje nego bilo ko drugi. Spajali su nadrealizam sa riječju revolucija, a cijelo vrijeme pokazivali njegov nekoristoljubiv i očajnički karakter. Ukazivali su ljudima na nepostojanost njihove misli, pokazivali na kakvim su nesigurnim temeljima njihove kuće, a potom objavili da ne žele ispravljati njihove ljudske greške. Breton, kao lični neprijatelj razuma, sav je u teorijskim spisima, stopostotni racionalista, logičar. Tako dolazimo do apsurdna, zabilježeno je, da ga slušamo kako utopiju, čudesno i nesklad brani pojmovima, skladom i strogom sintaksom. Nemojte stoga gledati stvarni rasplet, pun razdirućih neusaglašenosti, nego pogledajte djela koja su do danas ostala revolucionarna.

- Uprkos svemu, nastavlja ushićeno, priznajem da ostajem do danas zatravljen onom Bretonovom idejom o spojenim sudovima želje i slučaja, života i sna, čovjeka i svijeta. Lijepo se vidi u Nađi kako se susret i slučajnosti otkrivaju kao rješenja nekih davnih rasprava otjelotvoravajući date nesvesne i neslućene želje. Našavši se jedne noći s Nađom daleko u šumi, Breton će sjetiti kako je nekad davno snivao da se tako nađe među drvećem s nekom lijepom nagom ženom. Svemoćna želja će tako podrediti sebi objektivne događaje. Breton je tu oduševljeni i preplašeni svjedok neočekivanih senzacija, pred jednom ženom koja tone u ludilo, predosjećanja, parapsihološke vizije. On ljubi situacije s njom kad je najmanje

priseban. Priznajući u toj knjizi sve, on će imati osjećaj da živi u kući od stakla u kojoj se u svakom trenutku može vidjeti ko ga posjećuje, u kojoj se sve što visi na stropovima ili zidovima drži kao nekim čudom, u kojoj se noću odmara na staklenom krevetu, pod staklenim plaktama, s nadom da će mu se prije ili kasnije dijamantno ukazati tko je. To bi doista bio događaj istine! - Ali promaknulo ti je, primjećujem, da se on neće izboriti s njom, ona je bila svjesna svoje moći koju je imala nad određenim muškarcima. Zanesena i neovdašnja, Nađa je Bretonu čitala pisma svojih obožavatelja kao svakovečernju literaturu za lagan san. Ona bi mu tek mnogo kasnije priznala da je provela noć šetajući šumom s nekim svojim prijateljem. Išla je ulicom cepteći od straha zbog jednog prijetećeg poljupca. Ona mu stalno hvali tog prijatelja bez kojeg bi, kaže, bila zadnja drolja. Breton na to reaguje sve burnije i burnije, sve je nesrećniji, on tu nije nimalo staklena statua. Ona će njemu predložiti da u nevjerovatnoj kušnji ljubavi, pritiskajući njegovu nogu koju je držao na gasu, odu u susret onim lijepim platanima, stavljajući svoju ljubav tako na kušnju vječnosti, ali on se ipak odlučio uzdržati od tog poteza. Breton sve to nije izdržao, kao svako. Sve su to bili razlozi da cijeli slučaj zaokruži teoretički u nevjerovatan spoj želje i stvarnosti, u koncept grčevite ljepote, analogne uzbuđenju koje izazivaju potresni udari, uvijek spremne na rizik i posvemašnje odricanje sebe, što je sve Nađa bila spremna sprovesti u stvarnosti. Neće, stoga, biti čudno što će Bretona prvi i najsnažnije napasti upravo Rene Krevel, optužujući ga da nije slijedio Nađu u njenom ludilu. Umjesto da produbi želju da upadne u te ponore da bi ih istražio, koristeći nevjerovatnu priliku koju mu život pruža, Breton se, sasvim nenadrealistički, sklonio u literaturu iz te opasne situacije, zadovoljivši se time da napiše roman o njoj, dok je Nađa završila u ludnici. Čini mi se da znam ko bi je među nadrealistima doista slijedio do ludila i smrti!

Zamijenio je Breton život i ludilo književnošću, a to je bio neoprostiv grijeh protiv nadrealizma. On će, međutim, nešto kasnije, kad upozna drugu ženu, u *Ludoj ljubavi*, morati opet izmišljati te božanstvene podudarnosti slučaja i želje. Koga sada pokušava u to uvjeriti; tu novu ženu? On čak tvrdi da je cijeli taj susret najavio godinama ranije u svojoj pjesmi Suncokret, kao što je onomad prorekao i onaj s Nađom, anticipiravši ga pojednostima koje su bile navlas iste kao u toku tog sastanka. Slučaj je opet bio oblik očitovanja vanjske nužnosti koja sebi krči put kroz ljudsko nesvjesno. Samo, ostaje pitanje, bogamu, koliko je tih očitovanja? Koliko je tih susreta? Koliko je tih žena u tom nesvjesnom? Koliko je želja? Nađa, Katarina, treća žena...

Kažu da ih je bilo još, Breton bi svako malo ostao oduševljen nekom nađom. Svejedno, to neće biti razlog da se on ne bije u ime ljubavi protiv stvarnosti, opet nenadrealistički, jer želi spasiti ideju jedine ljubavi od njenog sudbonosnog poricanja u savremenom društvenom okviru. Također, on će u istoj knjizi izreći osudu onog raširenog mišljenja da se ljubav izliže, kao dijamant, od svoje vlastite prašine. Uzajamna ljubav, po Bretonovu mišljenju, odašilje vjernu sliku one koju ljubi, uvijek sve začudniju od njegove žudnje i zlatniju od života. On će ostati dosljedan svojoj ideji da treba svaki put dobro razabirati skupove događaja da bi se odgonetnula sopstvena budućnost. Trebalo bi se dobro zagaziti u vrtlog nerazumljivih događanja! Potonuo u tu svoju sistematiku, kao vrtlog, on neće vidjeti i druga iskustva i druge senzibilitete, čak ni među nadrealistima.

Već su primijetili da su nadrealisti, i Aragon i Breton i Krevel, kao romansijeri, ustvari pozorni šetači, lirski nastrojene luralice, napeti vrebači na ono neobično u običnome, tragači na izdašnoj pozornici za slučajem. Meni se, međutim, posebno sviđa što u svojim romanima neprestano žigošu onaj stil proste informacije, prigodna pobrojanja ovoga i onoga, ništavilo opisa, slažući se s Bretonovim manifestnim primjećanjem da tamo gdje se prestane osjećati, svakako treba zašutjeti. Svi su, međutim, zaboravili Mišela Lerisa, među nadrealističkim romansijerima, kao onog što je pronalazio samo ludilo i samo nesrazmjer i samo turpitudu. Leris u *Dobu zrelosti* piše kako mu je ideal da sasma razgoliti svoje srce, da dosegne jednu iskrenost do te mjere da će se pod piščevim rečenicama hartija sama zatalasati i buknuti na svaki dodir vatrenog pera. Tako, naprimjer, priznaje da se užasava svaki put kad vidi sebi u ogledalu, nalazeći se uvijek iznova ponižavajuće ružnim. Piše kako odavno misli da je bezmalo impotentan, opisujući svoju nemoć kad se suoči sa golim ženskim tijelom. Prve svjesne manifestacije mog seksualnog života, kaže Leris, došle su u znaku nečeg kobnog, kao da će me boljeti kad budem gubio nevinost. Kao da će ostati bogalj nakon toga, jer je u pitanju itekako opasna ljubav, kao da venerične bolesti samo mene vrebaju. U ljubavnom uzbuđenju obuzima ga posvemašnja obamrlost i nemoć svih udova. Sve žene u romanu Leris vidi kao Judite koje mu odsijecaju glavu, Lukrecije koje se obećasćene ubijaju i Meduze čiji ga pogled upropaštava i leđi mu krv. Približavajući svoju ludu, praskavu i magičnu ljubav, Leris će napisati kako dugo nije mogao sebi oprostiti što je jednom Vajldovu *Salomu* u pozorištu gledao sa ženom koju je prestao voljeti, osjećajući toliku krivnju da je zbog toga želio samog sebe kazniti skinuvši se poslije u kupatilu gol i izgrebavši

sebe makazama po čitavom tijelu sa nekom pomamnom i sladostrasnom marljivošću. Svjedočeći iz svoga ugla o banketu u čast Sen Pol Rua, kao vrhunca nadrealističke hrabrosti, kada su javno 1925. prekinuli jednu svečanost protestovavši protiv francuskog nacionalizma, što će čak završiti i sveopćom tučom, Leris kaže da je se istaknuo u svojoj hrabrosti samo iz nepromišljenosti, da je zapravo u njegovom lucidnom potezu, kada je otvorio prozor i vikao: Dole Francuska, nakon čega će se sukobi prenijeti i na trgove i ulice, bilo nimalo hrabrosti i mnogo ludila i ponesenosti alkoholom i euforijom, kao i straha da se neće pokazati hrabar. On će tek naglasiti da je sedmicama kasnije apsurdno trpio bolove zbog silnih udaraca koje je dobio. Vrhunac je, međutim, scena kada Leris, poslije jedne pijanke, posustavši u krevetu s nekom igračicom, američkom crnkinjom, koja mu se bila mnogo svidjela, u pet sati ujutro uleti u sobu svome prijatelju i zatraži brijáč da se konačno uškopi. Prijatelj će mu mirno odgovoriti da nažalost ima samo električnu mašinu za brijanje, to jest da mu tog puta ne može pomoći. Nije, doista, čudno da je Lerisu, kao šašavom vrebaču ljubavi, Breton na vrijeme presudio i izbacio ga iz nadrealizma.

Leris svjedoči da sadizam i mazohizam nisu za njega poroci, nego modusi kojim postiže veći intenzitet stvarnosti. Opivši se nasmrt on tako luta ulicama, ulazeći u različite kuće, penjući se do petih spratova i ispitujući vlasnike bordela da li je tu ona kojoj je zaboravio ime. Toliko dijaboličke ostrašćenosti ima jedino još, valjda, u romanu Krevela, tom melanžu liričestva i pamfleta, tom polemičkom snoviđenju, toj grotesknoj halucinaciji, izljevu bijesa u satiričkom obliku, u kome njegov protagonist putuje cijelom Evropom, odslikanom kao napola bordel, napola ludnica, sa jednostavnim pitanjem koji postavlja svima: - Da li ste ludi? To pitanje vehementno baca pred pisce, intelektualce, francusku gramatiku, industrijalce, profesore, doktore, građane, careve, udruženje lezbejki, panevropske aktiviste, filozofe i njihove žene. - Ima li iko da je pošteđen, pitaće ga Klaus Man. Ne, naravno da nema, jer sve su to samo idioti i kriminalci, odgovoriće podrugljivac andeoskih očiju, zar nije tako? Iako iznimke uvijek postoje, a jedna od njih je, kaže Krevel, moja mala Yolande. Ta Yolande, andeo zaštitnik, njegova saputnica, piše Man, bila je svijet čistoće koji cvjeta ponad te sveopšte truleži. Ona je jedina stvarna u tome paklu, ona jedina štiti Krevela od ludila, i Krevel ju je dao bretonovski, kao utjehu, i zato je valjda uspio preživjeti do svoje trideset i pete godine, čak šest godina nakon što je objavio taj roman. Takav jaki prelaz sa seksualnog ludila na čistoću kod nadrealista može se naći, možda, još jedino kod Elijara u

Pismima Gali, kad luminozna pjesnička dizanja na pijadestal te posebne žene, završi prisjećanjem na jednu scenu kada je svršavao po njoj, što će razvedeno opisati, prije nego najtoplije pozdravi Dalija na kraju pisma, Galinog novog saputnika, koji vjerovatno nije ništa manje izdašan prema njoj u trenutku dok ona, možda, čita ta Elijarova tankočutna pisma. Zanimljivo je i to da je Klaus Man poznavao stvarno Yolandu koja je bila kćerka muža njegove zaručnice, tako da je Klausova zaručnica bila Yolandi pomajka, iako je ta udata Manova zaručnica bila dvije-tri godine mlađa od te svoje pastorke. Čak i mirni Klaus Man će se, spleten u tom klupku neugodne stvarnosti (od čijeg se raspetljavanja tog puta Krevel nekim čudom uzdržao), naći u iskušenju da također pita: Jesmo li ljudi? Već je rečeno da Bretonov koncept ljubavi bio prečedno zamišljen za većinu nadrealista koji su bili skloni uživanju sa prostitutkama i erotomanskom promiskuitetu, isto onoliko koliko je taj koncept bio nesukladan stvarnosti. Čak će i Bretonu biti tu pretijesno, pa će pred kraj života, u Razgovorima na radiju, priznati svoju moru da, dovraga, pri pomisli na sublimaciju jedine ljubavi, čovjeku na oči izađu one stotine, da ne kažem hiljade žena s kojima je bio, tiskajući se grozno u anonimnoj gomili, što će ga odvesti do zaključka da je raspusnost najgori neprijatelj lude ljubavi. Kad jednom čovječanstvo pobijedi tu raspusnost, mora da će onda nastupiti blagodatno vrijeme Revolucije i lude ljubavi!

Nadrealisti su od mladosti osjećali vladavinu nesrazmjernih stvari. Rušilački Krevel se jedini nije ni nasmiješio ono veće kad su se potukli Breton i Erenburg, iako se cijeli Pariz smijao toj farsii. To je bio simptom one njegove protuteze koja sanja racionalnu snagu i bistrinu uma, nasuprot tezi njegovog strasnog nespokojsstva i ustreptalog nemira. U svom tom ludilu stvarnosti koje je bio svjestan, sa onim sjećanjem na imperijalističku kob ratova i uzaludnost žrtava, on je vjerovao da nadrealistički kongres može okupiti pisce da se složni, u harmoniji, dignu protiv fašizma. - Ti ljudi, ako je to to, ti ljudi, ako je to to... Ni Krevel ni nadrealisti nisu tu mogli ništa uraditi. Nije bilo spasa ni u nadrealizmu, niti van njega. Da su se skupili na tom kongresu, složno odaslavši svoje tekstove, možda bi Hitler već 1935. bio pobijeden. Naravno, malo se šalim, ali mi se sada čini, ako se dogodilo da se nadrealisti nisu uspjeli složno angažovati u jednoj prilici, da će onda, bogami, trebati ipak nešto vremena Evropskoj uniji da sakupi i organizuje naše današnje liberalne i marksističke angažovanike pod antifašističkom zastavom. Opet smajli! - Krevel nije mogao u jednom trenutku podnijeti da fizički nije na razini aktuelnosti, da ne može više pratiti stvarnost u njenom punom ludilu, i

zato se odlučio za onu svoju staru soluciju koju je uvijek držao u pričuvi. Zaboravivši svo uzdanje u preobrazbu života i svijeta, on je prihvatio svoj stari puls koji je poručivao da nema moralnosti bez osluškivanja onih podzemnih glasova i stvarnosti mračnih sila koje operiraju između rebara. Nije bio spreman prepustiti se jednom bolesničkom poluživotu, životarenju po sanatorijima, tim rezervatima života, kao da za to jednostavno nije bio rođen. Osim toga, i Arto je uvijek naglašavao da su nadrealisti zadavši sebi angažman upali u zamku zdravlja. Osjećajući mračnu nepoznanicu svog tijela, nemoć moždina, vrtložne klopke organa, proces truljenja i propadanja, Artoa će sopstveno tijelo istjerati iz nadrealizma. Drugi nadrealisti, kaže on, nisu bili potčinjeni tijelu: njih je ono slušalo, njega i Krevela nije. To je bio dovoljan razlog da se upitaju šta će njima sva svjetska Revolucija ako vječno ostaju zarobljeni u svojoj kosturnici. Nešto tako mogla je primijetiti samo ogromna nadrealistička iskrenost. Čovjek je loše građen, zapaža Arto, a kad budete stvorili tijelo bez organa, vrat ćete čovjeku slobodu. Utvare su ako se misli da ima neke iznimnosti u bolesti, nekih neviđenih slika, jurodivosti, mada onaj koji zna i ima volje uvijek može iskoristiti ponešto iz tog trapa asocijacija. Čitavo moje tijelo, poantira Arto, sagrađeno je na ništavilu.

Radi se zapravo o tome, rekoh konačno, da su nadrealisti bespovratno pogriješili kad su svoju poetsku djelatnost krenuli izmiriti sa revolucionarnom djelatnošću. To je bilo bespotrebno, stupidarija. Mora da se toga sjetio Breton u svojoj neurotičnosti, u onoj težnji ka moralnoj čistoti, ponekad etički opsesivno-kompulsivno poremećen, u dadaističkoj nepodnošljivoj lakoći postojanja, kad je poželio podrediti svome sistemu cijeli svijet. Tom političkom eskapadom su uspjeli jedino postići da ih danas čak i naši engagment laureati u svojim romanima najnormalnije nazivaju staljinistima, a Kundera će se proslaviti izjavom da je Breton Kobin privrženik zato što sniva onu staklenu kuću. Upravo je jedan val dominantne političke književnosti, staljinističke i antistaljinističke, od Kamija i Sartra naovamo, i poklopio nadrealizam dušeći ga, duže od pedeset godina, sve do angažovanog pličaka danas. Nadrealizam se i počeo raspadati nakon jedne krize političkog karaktera 1932. kad Aragon ode na Harkovski kongres i potpiše antinadrealističku povelju. Ta nesuglasja koja je htio izmiriti, koje je upio u sebe, na kraju se nadrealizam rastrgnuli iznutra. Gdje su to nadrealisti iskočili iz svoje kože? Krevel je skočio u samoubistvo, Eljar i Aragon u staljinizam, Arto u ludilo, Cara u neku preuzetnu revolucionarnost. Kako je završio taj njihov angažman? Breton se u svojoj poznoj Arkani 17 okrenuo okultizmu, astrologiji,

alkemiji i magiji razočaran svim političkim borbama, sanjajući i o vidovitosti poezije koja će obnoviti utopiju, sjediniti anarhiju i magiju, naprimjer, u njegovoj posljednjoj pjesmi o Furijeu. Papa nadrealizma, kako se vidi, marksistički Breton, na kraju je postao mađioničar. Ima nešto doista čudno u tom revolucionarnom zamahu, mada nije neobično da su se nadrealisti u jednom trenutku okrenuli baš tamo. Luj Aragon će kasnije postati gorljivi staljinista, napisat će i ozloglašenu poemu u slavu Gepea, zbog čega će ući i u Kišove *Savjete mladom piscu*, u taj angažovanički katehizis kod nas, da ostane zauvijek upamćen po zlu, a sve do 1928. godine, on je ustvari bio na stanovištu da ljudska egzistencija nema nikakve veze sa revolucionarnom djelatnošću. Aragon će 1924. jedini i odlučno pisati o izlapanju Moskvi, što neće biti razlog da poslije među prvim uđe u komunističku partiju a još kasnije postane i staljinista. Posjetivši Harkov napisat će pjesmu Crvenom frontu. Šta se dogodilo u međuvremenu? Godine 1928., neodlučan između slavljenja libertinaža i mistike ljubavi, Aragon će zbog neke žene pokušati da se samoubije, a dva mjeseca kasnije upoznat će Elsu Triolet, rusku Jevrejku, skoro pa svastiku Majakovskog, udatu i razvedenu u Francuskoj, čijem će revolucionarnim, politički angažovanim, soc-realističkim pogledima, Aragon postati, lirski osjetljivo, vjeran kao što je bio i njoj samoj, što je bila jedna odanost koja će zamijeniti njegovu nadrealističku vjernost. Ideju ljubavi i ideju revolucije Aragon, kao i Breton, izgleda nije htio nikada razdvajati. Nemam ništa ovog puta protiv Aragonove odanosti, lude ljubavi, dapače, pogotovo ako ga je spasila od samoubistva, ali je zanimljivo promatrati koliko je ludila i prizemnosti u onome što se zove etičko-političko uvjerenje intelektualaca kojim naši angažovanici operiraju kao najobičnijim dva plus dva, uzdižući ga u božanske sfere. Koliko je tu faktora o kojim možemo samo nagađati. A kažu, tek tako, moralna dosljednost i politički angažman; pih! Breton svjedoči da se Aragon, potpisavši deklaraciju koja je poricala nadrealizam, u kojoj ta pokret karakteriše kontrarevolucionarnom socijal-demokratskom djelatnošću, suprotnom dijalektičkom materijalizmu, vratio poslije u Pariz posvema zbunjen kunući se da rečeni dokument nije ni potpisao, jer je odanost njegovim prijateljima pitanje života i smrti. Aragon se bio izgleda našao između dvije odanosti, da ne kažem između dvije vatre. Tada sam prvi put svjedočio, kaže Breton, otvaranju onog strašnog ponora koji se polako širi, kasnije poprimajući sve vrtoglavije razmjere.

Slične sile su rastrgnule i srpski nadrealizam. Nadrealizam je u Beogradu najprije utihnuo, kao da ga je vrijeme prevazišlo,

da bi konačno bio raskomadan kasnije u sukobu na književnoj ljevici. To su bili, međutim, sasvim drugi uvjeti. Kako je sve to počelo? Počelo je kao borba cijelog jednog svijeta protiv cijelog drugog svijeta. Svijeta beskonačne dijalektike i dinamične konkretizacije protiv svijeta mrtvačke metafizike i apstraktne i zadrigle statičnosti. Nadrealizam dolazi u trenutku monarhijske diktature, kada Jugoslavija napušta ograničeni parlamentarizam i prolazi kroz dug period apsolutizma i terora koji će trajati sve do Drugog svjetskog rata. Šta su nadrealisti imali na svome jeziku u trenutku kad se pojavljuju? Imali su, kaže Đorđe Jovanović, nagvaždanje Bogdana ili Pavla Popovića, utrobno džangrizanje Živka Milićevića, vizinonarsko-frazersko šepRTLjanstvo Milana Kašanina ili lirsko-misaonu i istančanu preciznost Isidore Sekulić, kao i ošamućenost Dučića kod kojeg se tri dana može čitati o vitorogim mjesecima, vaznama, princezama, jablanovima, vlasteli, Srbiji, Bogu, i sličnim lijepim stvarima. To nije bogzna šta, i stoga nije čudno da se Marko Ristić u *Politici* i drugim časopisima krajem dvadesetih godina morao baciti na kritičarsku djelatnost, da raščisti teren za nove poetike, mada je zbog toga mogao i glavom platiti, jer su ga tri strašna djeteta beogradskog nadrealizma, Kostić, Jovanović i Davičo, pri inicijaciji pokreta, htjeli zbog njegova stečenog literarnog ugleda ubiti, što nije uspjelo samo zato što se pištolj nije pokorio drhtavoj ruci Đorđa Kostića, inače bi Marko Ristić kao najveći nadrealistički entuzijast, malo prije nego se nadrealizam i rodio, završio kao žrtva skoro pa motivisanog nadrealističkog čina. Ne treba zaboraviti ni to doba prednadrealizma, to jest slučaj Rastka Petrovića, kojem su zaprijetili i izopćenjem iz crkve zbog jedne pjesme u kojoj je Hrist, crnački, imao muški znak koji je dopirao sve do koljena. Izvjesni Miloš M. Milošević, kasnije saradnik kvislinških listova i Jonićev zamjenik u listu Srpski narod, koji će pred kraj Drugog svjetskog rata izvršiti samoubistvo, napisao je tim povodom da je Rastko zanimljiv psihički slučaj, a njegov uspjeh u tadašnjem društvu je protumačio kao zabrinjavajuću pojavu iz socijalne patologije. Taj Milošević, na početku književnog puta, Rastku će zalijepiti etiketu pjesnika opterećenog naslijeđem, nasljednog degenerika, pjesnika moždane preopterećenosti, živčane razdraženosti, mladića u Parizu iscrpljenog seksom koji se vratio u Beograd da sije zlokožno sjeme. Petrović, preplašen mogućnošću skandala, počinje se nakon toga uvlačiti u sebe, a ubrzo će se i oglasiti jednim pismom u kome objašnjava da njegov Hrist nije Hrist iz pravoslavne crkve, koju cijeni i voli, jer je i sam vjernik, nego je to jedan drugi i drugačiji Hrist, Hrist iz njegove pjesme, i tako dalje. Biće to, ističu, osvit njegovog dana punog mudrih

kompromisa u kojem će se kasnije usmjeriti i prema diplomatskoj karijeri.

Zanimljivo je da ni nadrealisti nisu ništa blaže dočekani. U krezubim šinterskim ćelijama ove padavice, pjevao je nadrealistički Davičo, promaja sanjivo nastavlja svoje tek započeto pranje veša. To će jedan osviješteni kritičar nazvati gukanjem iz stomaka raznih pjesničkih simulacija: u smislu, sad me vidiš, sad me ne vidiš. Otvoriće se snažna potreba za likvidacijom nadrealizma koja je pravdana naučnom očiglednošću, moralnim pobudama i potrebom umjetničkog zdravlja, jer je trebalo osloboditi umjetnost od psihopatoloških i tuberkuloznih nastranosti kojima je nadrealizam kipio. Ništa manje odlučan neće biti ni socijalni kritičar Milovan Đilas koji nadrealizam i dadaizam vidi kao produkte sazrijevanja buržoaske kulture, kao kapris dokonog mozga koji traga za avionskim akrobacijama, koji nema klasne određenosti, koji nema ništa sa dubokim klasim pobudama i načelima. Nadrealizmu ne treba davati nikakve koncesije jer ne može doprinijeti društvenom napretku. - Jednako gorljivi su bili i u listu Svetosavlje, upozoravajući da iz svake nadrealističke riječi izbija jedna ljutnja koja može uticati na formiranje naše omladine, jer ih uvjerava u moralnost izživljavanja svih potisnutih želja. Nadrealizam je, međutim, vidio da ne može računati ni na moderniste, koji su ostali vezani socijalnim konformizmom, uljuljčkani snovima o poetskoj harmoniji, imuni na jezovitu moć iracionalnosti. Upravo će prozvani Vinaver, Ujević i Toša Manojlović polemički javiti nakon izlaska *Nacrta za jednu fenomenologiju iracionalnog*. Njihovi prigovori će se svesti na spočitavanje zbog neobazrivog odbacivanja prošlog književnog naraštaja koji nije bio bez zasluga u spoznavanju novog ritma svijeta. Pogotovo je Vinaver bio uvrijeđen, jer je on znatno prije nadrealista govorio o iracionalnom i o Frojdu, o vječitim kolebanjima između teze i antiteze, o slutnji i treperenju, o smrti stare matematičke fizike koja je vjerovala u jedinstvo i jedinstvenost, u prostotu i uprošćenost, u konačne odgovore i dosege. Modernisti su, međutim, bili daleko od najvažnijih nadrealističkih zadataka u tom trenutku. - Sprovoditi hotimičan skandal, izazivati, demoralisati i zahtijevati ozbiljnost, pisali su, očekivati časnost svake riječi i svakog postupka, izlupati Raku Drainca i bdjeti u jezgru sna, biti u stvarnosti sna, odbacivati svu tu gadnu i lijepu književnost i pisati pjesme, živjeti neotklonjivo očajanje i oporu nadu socijalnog opredjeljenja. Sve to i sve ostalo.

Bio je tu u blizini nadrealista, međutim, jedan pjesnik koji nije mogao ostati ni u jednom trenutku ozbiljan, nimalo se ne oslanjajući na časnost riječi i postupka, oslobođen svake vjere

u vrijednost pjesničkog pletenja, lišen svake nade u korist bilo kojeg socijalnog opredjeljenja. Istina, iako će im uvijek biti blizak, on neće participirati izravno u Ristićevom pokretu. Čak i njegovo ime, Moni de Buli, nekome će se učiniti samo kao klovnovska igra riječima. Dok su se nadrealisti borili protiv kadaverske metafizike dotadašnjih kritičara, tražeći svoje mjesto u tadašnjoj književnosti, Moni de Buli u predgovoru svoje poetske zbirke *Krilato zlato* više da on nije književnik, nego da je razbojnik, što bi trebale zapamtiti ariviste, profesorske njuške i svi vatrogasci duha: meni je potpuno vurst, piše, još bolje, meni je drago što neću ući u istoriju srpske književnosti. Moni nije zadovoljan s mnogo toga: avangardiste Poljanskog i Micića, naprimjer, smatra totalno netalemtovanim, tako da ih treba protjerati u mjesto njihova rođenja. Neko lukav je poslao njega, tvrdi, kao demona da vojuje za pobjedu mraka, za trijumf crnim plamenom gorućeg srca. Mene čekaju bolni vijekovi, zašto da ne kažem... da, mene čeka pakao. Nema nikakvih pretenzija, tvrdi, osim da razara. Premda je pretpostavljao Ristića i Vuća (od *Sreće i od sna* i *Krov nad prozorom*) raznim levantinskim kulturtregerima kao što su Dučić i Rakić, ipak kaže da je ta poezija samo formalno moderna, pisana savremenijom tehnikom, a ustvari po osjećajnosti podsjeća na blagu i slatkorječivu buržoasku liriku. Također, srpski nadrealizam mu je dalek i zbog njihovog insistiranja na mondenstvu i nekoj vrsti prilagođavanja društvene psihologije Marsela Prusta beogradskoj iluzornoj aristokratiji. On će i Vinaverov kosmizam ismijavati u poemi o doktoru Hipnisonu. U smislu političkog stava, u poemi *Reda radi*, istaknuće jedino svoju igru riječima: lijevo-desno, stalno okretanje glave kao u igri pajaca. I jedno trajno nezadovoljstvo sobom pred ogledalom: Zar ovo, Bože, zar ovo? Moni de Buli je, pišu, polako iščezavao iz literature, kao neko i ko je bio i ko nije bio u njoj.

Već krajem dvadesetih godina on je napustio Beograd i otišao u Pariz. Otkrio ga je Radomir Konstantinović, objavljujući sedamdesetih članke o njegovoj poeziji, kasnije ga zastupivši i u *Biću i jeziku*, tom najvećem hermeneutičkom leksikonu *pjesnika srpske kulture dvadesetog vijeka*. Siguran sam da Moni de Buli nije mogao ni sanjati da će se jednom tu naći. Upravo Konstantinović primjećuje njegovu duhovnu neobaveznost i neprivrženost ničemu, razum koji ozbiljnost stalno okreće na vic. Sanjajući sedmicu sa sedam nedjelja, on u svemu ostaje neupleten, ravnodušan, distanciran, nikada ničim obuzet, za razliku od nadrealista koji luđački ne daju nikome da ostane po strani. Zalažući se za humor koji nije moralan stav, za razliku od Ristića, De Buli će primijetiti kako se humor ne može

opredijeliti, jer ne pristaje na realnost, kao jedna bezizlazna ravnodušnost koja ima jedino ništavilo kao залог. To je blisko crnom humoru, to je, dakle, svakako slično Bretonu koga je Moni također uspio prevariti u Parizu, nakon što mu je šef nadrealizma dao prazan papir i odredio Benžamena Perea da kontroliše mladog pjesnika, da li može napisati automatski tekst, bez učešća razuma, bez zastajanja, kako bi provjerili je li taj čudni stranac autentični nadrealista. Nisam ni za trenutak zastao, kaže Moni, nisam ni riječ precrtao, cijeli čaršaf od hartije sam ispisao u jednom dahu, izgledalo je kao da moju ruku vodi neka tajanstvena sila, a nadrealisti su bili oduševljeni. Ali bila je to samo, priznaje poslije, jedna vrsta šverca između podsvijesti i nadsvijesti, bila je to samo autošpijunaža i samokontrola. Kasnije će on udaljiti i od francuskih nadrealista, priključiće se nekom časopisu, onda će i to napustiti i otići u trgovce, i tako dalje. On je neprestano sanjao nadrealizam, kaže Konstantinović, a kao da se neprestano vraćao dadaizmu. Moni de Buli je osjećao da nije pametno žrtvovati svoj život jednoj jedinjoj ideji, jer knjige koje su pisane krvlju, primijetili su, osrednje su i vrlo glupe knjige.

- Počelo je, kako rekoh, tako što sam vidio da sam još uvijek živ. Nisu to bile, ipak, tako loše vijesti. Na šta sam u sebi mogao još računati? - Bilo je to prije tri mjeseca, u vrijeme velikih tresenja u društvu, kad su gorjele neke zgrade; metež, februarški dan 2014, staklen. Niste zaboravili? Prošlo je dotad bilo i pet mjeseci otkako sam jednom knjigom pokopao šesnaest puta samog sebe, na sve strane našeg grada razaslavši vijest o svojoj smrti. Možda ne bi bilo loše, mislio sam sada probuđeno, smisliti forme koje bi svako malo izazivale takve krize svijesti, kao što bijaše tog februarškog dana. Takva knjiga, jača od stvarnosti, učila bi solidarnosti bolje od svake nesreće, kao univerzalna lektira, i mogla bi se dobro unovčiti na raznim fondovima. Družeci se sutradan sa svih trinaest svojih paranoja, zavaljen na kauču, kao neki teški bolesnik, razvio sam jednu misao koja mi je, vjerujem, pomogla da političku situaciju u nas sagledavam tako kristalno, skoro kao naša dva analitičara, koji na televiziji in vivo čitav dan skupljaše informacije i dumaše pred gledaocima. Paranoja, pisali su Ristić i Koča Popović, prevazilazi izdvojenost i pojedinačnost predmeta, ali ih ne uopštava po vrstama, kao nauka, već ih prima u isti mah, uhljadostručeno, jedne pored drugih, održavajući ih u onome što je najdisparantije i najnepomirljivije. Tako bi trebalo svaki put kroz sebe propustiti sav taj pakao. Ne bi bilo loše tako osjećati stvari, možda će se tako dosegnuti jedno nemoguće mišljenje, tim upuštanjem u koloplet stvari sa stalnim strahom kao da će se uskoro ostati raskomadan.

U toj halucinaciji, dakle, u tom priviđanju i grozomori, mora da ostane i piljaka realnog, pomislih, pa to neće biti puka sanjarija. Eto, viknuh, eto moga novog ideološkog i filozofskog stanovišta: Paranoja! Halucinacija! Delirijum! Moj politički stav zavisi od raspoloženja, i mijenja se svaki dan. Iskočio sam iz svoje kože, pomakao sam se konačno od svog romana Rastrojstvo! Tamo sam mislio sasvim drugačije. Odlučio sam zato u sebi podržati proteste jer su pothranjivale moje najcrnje slutnje. Bilo je zanimljivo odjednom osjetiti taj ubitačni melanž mirnodopskog i ratnog života, koji se odmjenjuju u svega nekoliko sati, bilo je lijepo na spokojnom, napudranom, soanjiranom licu svakodnevlja, staklenom kao izlog, vidjeti onaj gnojni čir u vidu spaljene i polupane zgrade iz čijih je mračnih prozora te noći bila strahoba koja umalo nije počela gutati ljude. Taj užasni crni prišt davao je cijelom tom licu gradskog života neku grimasu prijeteće nacerenosti koja mi se svidjela. Ako budem poželio dati svoj doprinos, da promijenimo ovaj svijet, rekoh, izobličavaću ga svaku noć u svojim halucinacijama. To sam onda počeo raditi. Ubrzo nisam mogao razlučiti da li sam pobunu sanjao svaku noć po dvanaest sati, ili sam je samo gledao cijeli dan na televiziji. Uskoro nisam bio siguran da li su ti protesti stvarno desili, ili sam ih samo si utvarao.

- Moje teškoće su nepremostive, govori neko žalostivo, ti ambisi oko mene su preduboki. Ne može se ništa uraditi, mnogo smo obespravljeni. Nisam siguran ko mi sve podapinje u tome mraku, ko zna kuda ću sve propasti, niko ne zna ko nas je sve opkrao, ali neka je proklet onaj koji će na to odgovoriti jednom želatinoznom pomirenošću, frajlinskom bolećivošću, ućućurenošću u negliže, ili nekim hipi sedativima. Ja, kao nadrealisti, vjerujem da pred jednom energijom kraja može nastati novi život. - Je li zato svako malo, pitam smiješći se, otvaraš i zatvaraš vrata, kao Breton, da prizoveš novo u život? - To nije smiješno. Ako su se dosad san i mašta bili samo preslabe sestre akcije, znao je Breton, to je bilo samo zato što sanjači i pjesnici bili običnjaci, što nisu imali snage djelovati na motor svijeta. - Ipak mislim da smo mi zarobljenici neurona koji odumiru zauvijek! Pokazuje se da su maligne ćelije neuništive, one se vraćaju kao istorija, prenoseći se i s koljena na koljeno. To je jedini progres koji mi se još čini izvjestan.

- Rado se sjećam, nastavlja neko, one epidemije spavanja koje se oborila na nadrealiste. Njih sedmorica ili osmorica su živjeli samo za te trenutke zaborava u kojima su, pri ugašenom svjetlu, govorili bez svijesti, kao utopljenici u prostoru. U kafani, piše Aragon, u žamoru glasova, u punoj svjetlosti, usred društva, Rober Desnos treba samo da zatvori oči i već progovara, da se

među krigle i tanjire sruči čitav okean sa proročkom hukom i svojom izmaglicom. Desnos vidi ono što oni ne vide, ono što oni vide tek kad im on pokaže. On čita kao iz neke otvorene knjige i ništa ne preduzima da zadrži listove koje odlijeću niz vjetar njegova života. - Dobro bi bilo samo da ti snovi budu košmari. Nedavno sam izjavio da nisam ni najmanje zainteresovan za ljudska prava, to nije moje područje. Ako vam se slučajno desi da osakatite deklaraciju, rekoh, pazite dobro da ne priznate da ste vi to uradili. Ako ona slučajno podlegne, onda je sve spaseno. - Vi jamačno, dečko, otpovrati mi jedna profesorica, želite ostati gladni. Sjetite se šta smo učili na fakultetu, književnost, odgovornost, ljudske vrijednosti! Inače ćete ostati radno nesposobni. - Bilo bi mi sve to interesantno, odgovorim, jedino da su nadrealisti uspjeli donijeti novu deklaraciju o pravima čovjeka. Oni bi je jamačno odsanjali. Šteta što se Krevel ubio malo prije toga, a Arto skliznuo u ludilo. Bretonu je na kraju isplativija bila magija od programa. Otkad njima nije uspjelo sastaviti tu povelju, otkad ta nadrealistička energija nije dala nikakvo rješenje, meni više nijedna druga deklaracija nije dostojna zanimanja. Tukao bih se jedino, dosjetih se u tom trenutku, za nadrealističku deklaraciju o pravima čovjeka! Nije trebalo da grle ludilo, ako ništa, zbog pokoljenja koja su došla nakon pokoljenja! Vidio sam neku noć u snu kako se materija rastvara u borealno zračenje, poluzatvorenih očiju, na vatri vidovitih živaca, i to mi je izgledalo realnije sto miliona puta nego ona prerušenost svakodnevnog života, onaj lažni mir i briga, onaj hinjeni spokoj takozvane stvarnosti. U toj halucinaciji vidio sam kako hiljade ljudi gube nadu u same sebe i u društvo. Htio sam to magnovenje u kome se sve raspada, to vječito očajanje koje kao veličanstvena turbina pokreće cijeli svijet. Neće biti loše ako se ostane tu, pred bezdanom, u ekstazi, u vrtoglavici, u gorkom i bolnom zanosu svoje nemoći.

- Pravi život je svagda odsutan, zato što se raspada. Umjetnost polako propada, književnost se osipa iz večeri u večer. To nisu loše vijesti, to treba tako biti. Meni je drago što se tako dešava. Dobro je da već jednom potonu te nagomilane hartije. Ne bi bilo loše da se otpusti napor i odagna trud. Spas je u onim omaglicama: stvarno se više ne može ništa uraditi. Kakvo olakšanje! Pustiti neka ide sve dovraga! Književnost je možda odavno mrtva, samo ime je još tu. Ona će se već sama od sebe urušiti. Najbolja književnost je ona koju niko neće pročitati, jer će ostati nenapisana, a to što ponestaje čitalaca samo ide u našu korist. - Lako je to tebi reći. - Zašto? Po čemu? - Ovaj M. S. koji piše ove redove, ili neko sasvim drugi, svejedno, napisao je prije koji mjesec i objavio jedan mrtvi roman, jedno papirnato mrtvorodenče, knjigu koja je bila umrla prije nego je i rođena.

Ta ga se knjiga, čim je izašla, odmah prestala ticati. Bila je to možda samo poza. Uostalom, suviše je ličila jednoj groznici, pisana u delirijumu, nije se tu znalo šta je stvarno a šta halucinirano, ni sam autor na kraju nije bio siguran, tako da se gotovo nema šta o njoj reći. Tu je doista bilo više košmara, nego stvarnih događaja koji bi mogli biti nekome zanimljivi. Svaka rečenica je trebala izazvati četiri naizmjenična osjećanja, kao struje. Pisao je mjesecima bez nekog naročitog uvjerenja, valjalo mu je nešto činiti, mogao je isto tako da pjeva ili da pleše, kao osoba lišena svakog usmjerenja i cilja, pravio je pogreške, rasijano zaokupljen tom uzaludnom navadom, ispravljao, precrtavao, napuštao odabranu putanju i probao u drugom smjeru, kako ga trenutak povede, bez jasne zamisli... I gle, na kraju je ispala knjiga! - Molim vas, kakav izuzetan uspjeh!

Bio je kasnije spreman ne učiniti ništa za nju, kao da je ni Bog nije dao. Pravo govoreći, nije on ni želio nekada biti zaposlen, jer kad se nešto radi, reče, uopšte ne vrijedi biti živ. Ono što bi njega usrećilo nema nikakve veze sa radom, a znam da će na kraju mjeseca sigurno skupljati po džepovima one male bakrenjake. Uopšte ne polažem nimalo vrijednosti na bilo kakav rad, svaki rad je protiv mojih moralnih principa. Mora da je jedno od smiješnijih zanimanja na ovom svijetu biti književnik, to je stvarno ispod mjere dobrog ukusa. Nešto smiješnije od toga jeste jedino biti angažovani književnik. Valjda želi samo nasmijati onaj koji pozira pred foto-objektivom najtiražnije novine mudrujući o aktualijama, unjkavo uvjeren da ta tiskana lakrdija stvarno nečemu služi osim promoviranju njegove posljednje knjige. Dok su drugi ugovarali i držali promocije, on nije znao ni gdje su mu odštampani primjerci. On je sve učinio da ta knjiga dođe do što manje čitalaca. Odbijam da je čitaju sada kad je objavljena! Jedan je pisac, naprimjer, s kraja na kraj grada raznosio svoje knjige, drugi ih je slagao u ruksak spreman za još jednu turneju po našoj Postjugoslaviji, a on je bezbrižno sjedio u svome kućnom sanatoriju, sluđen snoviđenjima, odavno pomiren s tim da je ta knjiga umrla već u utrobi. Šta bi se mene ticalo ako bi tu knjigu stvarno neko pročitao? Dok je četvrti pjesnik neumorno dijelio svoje podsjetnice, želeći se u uglaviti u toku jedne promocije u što više sjećanja, u džepove čitatelja, njihove torbe, kape, cipele, nogavice, onaj pacijent je bio uvjeren da nema tog mosta koji bi se mogao pružiti prema svojim recipijentima. Bio je tek posvećen nadziranju nekih masa koji će se uskoro spustiti i srušiti do temelja naš grad, a nije se šalio ni sa grgorečim metastazama u slabinama. Drugi je profesor sakupio svoje eseje i zvao na promociju sve od našeg književnog življa čije je brojeve imao u

telefonu, a on se nije više sjećao tačno gdje je koji esej objavio, kao što nije bilo nijednog književnog poslenika od značaja a da ga dosad nije podvrgnuo svom maltretmanu. Sva ta energija bila je u prošlosti a da on danas nema pojma zašto i u ime čega je napadao i analizirao sve te ljude. Svugdje tamo gdje su drugi zastajali i šutjeli on je dodavao gas i sumanuto tražio dlaku u jajetu prenaplašavajući pukotine u tuđim knjigama.

Umjesto da se angažuje i uradi nešto za svoju knjigu, dok još ima vremena, ja ga svako drugo veče gledam mrtvosanog kako se klati, na povratku kući. Naravno, sve taj dezangažman nije bio nimalo zahtjevan, jer nisu bili u pitanju ni *Vječnik* ni *Dvori od oraba*, a ni *Vremenska petlja*, nego je taj roman bio jedan veliki promašaj, gadarija, neoriginalna burgija, pompezna djetinjarija, luđačka rabota, plagijat. Odbaciti tu žvrljotinu bilo je vrlo lako, čovječanstvo doista zbog toga neće ostati zakinuto, jer sve je to već napisano, a ako već nije, sigurno će to onda uskoro napisati bolje i jasnije neko od naših živih laureata. Nije, konačno, čudno da je taj mladi mediokritet stoga tako jednostavno i odlučno mogao konstatovati smrt cijele književnosti, i cijelog života. – Stalno govore da je sutra apokalipsa. Ovo društvo ne postoji bez sumnje, a naša zemlja je isto tako stabilna i kopni iz večeri u večer. Pa šta ako bude apokalipsa, kao da je već nije bilo nekoliko puta, ja je sanjam svaku drugu noć. Meni je normalno da sve to bude, sve kataklizmično nije mi strano. Koga još brine ova zemlja? Bolje i neka crna eksplozija nego etaloni čame guste kao katran. Kad bi me sada pozvali sa stotinu telefona i rekli da se samo trebam spremići i doći u grad, da bi cijeloj državi laknulo, ja bih odmah rekao da me ne bude tri naredna dana i otišao pružiti svoj krevet i uzeti deku. Ne sviđa mi se da jedno zlo mijenjam drugim. Ne vjerujem da bi se tu moglo bilo kome pomoći. Često se metastaze hvataju na limfne čvorove dva puta brže nego što se formira neki ideološki stav ili dati estetski ukus, pa neka svi hitri požure. Ne bih se volio petljati s voljom tih nepoznatih ljudi, znam kako to završava, ne bih zato da se pačam u ta njihova stremljenja i želje, ne znate vi koje more krvi zapljuskuje njihova tijela i kakav pakav tinja u mraku trupova i cerebralnih loža, svih tih arterijskih i nervnih katakombi u kojima se nekada ne može snaći ni najiskusniji skalpel.

Neka je djevojka zimus htjela dobro promisliti i shvatiti taj izliv februarskog bunta i ja sam uzeo, i ne gledajući, prvu knjigu sa police koja mi je pala pod ruku i rekao joj da pročita. Vratila se nakon dva dana i rekla da joj i dalje ništa nije jasno, iako je onu knjigu pročitala od korica do korica. Uzeo sam opet nasumično drugu knjigu koja nije imala nikakve veze s prvom i dao joj. Vratila se sutradan sva oduševljena i rekla ne samo da je razumijela sva

događanja, nego joj se, nakon što je pročitala taj drugi tom one knjige, tek sada otkrio i smisao onog prvog dijela. U posljednjem poglavlju jedne od njih, rekla je, najavljeno je svo o gibanje koje nam se iznenada desilo. Možda je jedna od te dvije knjige bila i ona moja, nisam pogledao. Eto šta je književnost, šta je njena univerzalna moć. To je ono što liči kritičko-paranojičkoj metodi. Rekoh joj da je sada sva ta društvena trenja bolje shvatila nego da je pročitala svih trista šezdeset pet kolumni koji su napisali o tome neočekivanom događaju naši angažovanici. Jedan od njih je viknuo da su huligani u strukturama vlasti, a meni nije bilo jasno da li je to i on postao huligan, jer je i sam, otkako znam za sebe, ovako ili onako, u strukturama vlasti, već godinama. Drugi je pozivao da ostanemo maksimalno koncentrisani, jer taj bunt treba pravilno kanalisati, usmjeriti sljedeći put u pravom smjeru, ne bismo li iz ovog pakla progledali. Trebaš, dakle, biti poman i pažljiv dok mijenjaš svijet.

Uredu, sve je to jasno, valja čitati lektire i pravilno interpretirati, treba se na vrijeme naučiti solidarnosti iz knjiga i osvijestiti je u svojim pisanijama, treba kanalisati bijes, jer ljudsko je ponašanje određeno zakonima prirode, pa ga je uvijek moguće predvidjeti: sjest ćemo zato i proračunati svaki od hiljade triliona triliona procesa u jednom tijelu i riješiti sve te jednačine. Počet ćemo na vrijeme raditi, da stignemo izračunati nepoznate u tjelesnim jednadžbama svih tih nekoliko hiljada duša na trgu, to će možda potrajati nekoliko milijardi godina, ali ćemo svakako stići na vrijeme da se izmaknemo ako neki od njih krene da nas udari. Sigurno će biti u opticaju nekoliko biliona mogućnosti, ali mi ćemo unaprijed sve proreći i sračunati, sve to bez ijedne pauze. Moramo imati svijest o tome zašto je cijeli ovaj posao važno uraditi i zašto je propuštanje da se to učini saučesništvo u sabotaži budućnosti. Bog baca kockice prije nego odluči o ishodu svakog procesa, bilo koja čestica ima mogućnost da bude pronađena bilo gdje u svemiru, svaka remisija je neizvjesna i niko nije siguran gdje će se kancer uhvatiti sljedeći put, ali proreći sudbinu ovog naroda i ove zemlje i izliječiti njihove bolesti nama uopšte neće biti problem. Kako? Zato što mi pišemo knjige. Zato što smo mudri i načitani. Zato što mi igramo na vječnost. Zato što imamo mnogo samopouzdanja. Zato što smo se lijepim vrijednostima naučili u knjigama, kao priručnicima za svaku nesreću. A u sto materina, jači smo od bogova! Književnost mi sve više liči jednoj prenapuhanoj pizdariji i ne znam ko još troši vrijeme na nju. Knjige izgledaju najljepše kad su uredno naredane na deponiji. One nam uopšte i ni u čemu ne mogu pomoći i najbolje mogu poslužiti za podupiranje stola.

Treći pjesnik ne misli tako, on kaže da naše knjige moraju biti napisane, jer su trajnije od ljudi, one su vječne, one su te koje ostaju da sjaje tamnim sjajem. One su zlato i srebro, i volimo ih do sunca i do mjeseca. To je sve vrlo lijepo, književnost je spasonosna, i da bi se to osjetilo mora se biti poseban kao labud. Riječ je, čini mi se, tek o avanturistima humanosti, dupeliscima korisnosti, ližistopalima morala, koji su iskoristili priliku dosad da uopšte i ne pišu knjige, da bi se angažovali na način kako se angažovati nemoguće, što je pružilo dovoljno prostora da svoju prosječnu dosjetljivost kriju iza kenjkave vjere u nekakvu supermen i robinhud književnost. Knjige će eto sačuvati nečiji život, one su vječne. Koješta! Gospodo, pišite ili ne pišite svoje osviještene pjesmice, brižno sklapajte ili ne sklapajte svoje romane, žvrljajte svoje članke svake sedmice ili ne žvrljajte, ali nemojte, tako vam pokojnog Danila Kiša, više vući za sobom ta crijeva odvratne humanosti, kao znakove svog ranog raspadanja, nemojte puštati da vam se još dugo iz guzice cijedi ta spasonosna užad, jer tako neodoljivo mame da vas se za njih uzme i sveže za najbliži semafor. Pomozite ovoj zemlji ili ne pomozite, a ako ne možete, onda se ubijte ili nastavite pisati svoje kitice, svoje zapise, objavljujte i prehranjujte se, samo bez suvišnog cmizdrenja! Vjerovanje angažovanika da napisana ideja ima nekog uticaja na stvarnost, da će sačuvati nešto, bilo šta, određujući ga za vječnost, da se prema tome mora biti jako odgovoran kad se piše, jednako je paranoji nacionaliste koji strepi da će obično pisano nijekanje najvažnijih patriotskih vrijednosti ugroziti njegov narod. Nacionalista koji bi svaku noć po dvanaest sati sanjao da je marksista osjećao bi se potišteno jednako kao marksista koji po cijelu noć sanja da je nacionalista! Meni je svejedno. Upravljaajući kolima svoje misli vozim se u posljednje vrijeme odsutan kao da sam suvozač. Kad se ukaže putokaz za skretanje ulijevo, iako znam elegantno izbaciti žmigavac i smotati kamo treba, neće me iznenaditi ako nevjerovatno nepriseban tek naglo svintam udesno, brzinom i riješenošću koje će i mene samog iznenaditi, i survam se četiri stotine metara u ponor. Moja paranoja osjeća da su jedno našvrljana gomila hartija a nešto sasvim drugo život, kretanja.

Rekao sam već da je sve počelo tako što sam, u magnovenju, u vrtoglavi, dok još nisam bio siguran šta je stvarnost a šta san, dok se sve prelijevalo jedno u drugo, po logici najobičnijeg košmara, shvatio da još uvijek nisam mrtav, izronivši najednom u stvarnost, kao probuđen. Izlazio sam iz okvira onoga što je dosad značio moj lik po kojem su me poznavali izdaleka. Minulo je i lebdjenje i grčevitost, a rastrojstvo je već dobro bilo na izmaku. Niko me više nije vidio, kao da iščezavam

pred njihovim očima. - Ne bi bilo loše, odjednom čujem, biti odlučan i naceren kao Žak Rigo koji je sa dvadeset godina sebe osudio na smrt, i deset punih godina iz sata u sat čekao da dođe trenutak kad će sebi prekratiti život. Kad je otkucao taj sudbonosni trenutak, znao je Rigo, treba se pomno dotjerati i obaviti sve vanjske pripreme koje takav odlazak zahtijeva - ništa ne smije škripati, jastuci trebaju spriječiti svaku mogućnost drhtaja - i onda ispaliti sebi metak ravno u srce. - To mi nije zanimljivo. Nisam dovoljno sabran za toliku pomnost i disciplinu. Posegnuvši za revolverom na vitrini, čini mi se kako bi u stvarnosti bilo toliko providnosti i humora da bih, prenuvši se tako iz sna, umjesto pištolja, koliko sam sretan, Kao Vučo, dohvatio tek budilnik i onda se sa smijehom okrenuo na drugu stranu i ponovo zaspao. Trebalo bi se, rekao bih, prvo dobro uvjeriti u svoj život, da se bude siguran u svoju smrt, kad se već umre. Ovako to sada ne bi bilo jasno, jer se još uvijek pitam nije li ovaj život smrt, a neće li pak smrt biti novi život. U zadnje vrijeme sve češće sanjam onaj svijet i ne mogu reći da ga ne bih volio isprobati. Ako su stvari već tako crne, ako su čovjekove moći pred kataklizmom nikakve, onda je jedino Bog ono u što se još možemo pouzdati. Ta utjeha će se bar dobro nasmijati kad joj ispričamo sve svoje želje i planove, svoje stremnje i nadanja, uzdanja.

- Konačno, prosvjeduje odmah neko, sve su to naklapanja. Lijepo se vidi da sa pisanjem ne možeš raskinuti osim na riječima. Odricanje od književnosti prevodiš u čitav ceremonijal, a svaka lagoda će biti samo utvara pred jarom stalnog nemira. Treba ustati već jednom iz tog groba, uraditi nešto za našu zemlju koja stoji pred raspadom, da se bar stvori iluzija da si se pobrinuo za svoj život. Dokazaću tako da sam među vama onaj živi. Za mene postoji jedino ono stravičnočarobno usijanje, ono luđačko ubrzanje nerava, jedna višednevna galvaniziranost živaca, koji dolaze od čistog života, jedno žestoko očekivanje, s uzdanjem u neviđeno i dosad neosjećano, tiha euforija koja lomi do poluiznemoglosti tijela, do drhtanja, ono očekivanje da se vidi da li će to biti pucanj u prazno, najobičnije sagorijevanje šibice nadanja, do spepeljenog ugasnuća i preostalost mirenja sa svime, ili pak paljenje baklji i požara na kojem će planuti sav prethodni život. Radije život nego te prizme bez debljine, čak i ako su boje čišće. Postoji, dakle, to traganje za čigrama grudi, to razmicanje rešetki na kretki dana, postoje eksplozije koje će raznijeti bubne opne dosade, postoji melem za plikove na očima koje su se sudarale sa već viđenim, postoji milovanje masnica na plućima od disanja ustajalosti. Zato što se mora bježati prosipajući biografiju sudbini iz kanti,

produživati dalje bez sebe, zato što je imperativ iskakati iz svojih bubrega i kože, makar ljubavi goruću usnu morao otkidati s usne ljubavnog škrguta. – O, gdje si, Davičo, kažem, nisam te prepoznao!? – Nije tu samo Davičo!

Govoreći bez šale, bez svakog pretjerivanja, u zadnje vrijeme živim mirno. Nevažno da li je u pitanju med ili žuč, ne ispijam više nadušak svaku flašu koja mi dođe pod ruku i čini mi se kao da sam ustao iz groba. Nemam nikakvu predstavu o budućnosti. Možda se nešto stvarno i može uraditi, ovako ili onako, ja to ne znam, to nije moja priča i to mi nije zanimljivo, sve je to sve dalje od mene. Čini mi se da postajem sve ravnodušniji, već sam se dobro uvjerio da ništa ne može potaknuti život, pa ni literatura. To su dvije različite stvari, kao papir i vatra. Danas mi je teško da bilo šta predosjećam i prorokujem. Dosta je što sam živ i dobro da još uvijek imam tijelo. Satima se kući vrtim oko stola, nešto čitam ili ne čitam, besciljno onda zvjeram gradom, a večeri tu i tamo provedem u kafani. Neću se samoubijati, a ludilo je daleko od mene. Ne izgleda mi da slijedim neku misao ili neko rješenje, iako nisam imun na jedan fatalizam življenja od danas do sutra, koji se najbolje blaži prepuštanjem bujici događanja. Uživam svijeta koliko mogu i sve mi je ravno do mora. Sjetim se svako malo šta je rekao Miljenko Jergović i zato koristim svoje pravo da budem i ovdje i ondje, što preporučujem svima. Priznajem da nemam nikakve volje da uređujem i popravljam svijet, samom sam sebi već veliki problem. A nekad sam mislio da se riječima može pomaknuti brdo. Sada, međutim, živim besmisleno i nisam nesretan.

Naučio sam jedino da nema spasa ni u čemu, pa tako ni u književnosti koja više nije moj prioritet, pisanje ostavljam drugima. Postao sam u svemu blaži, možda sam počeo i stariti. Cijeli moj život sada počiva na jednoj flegmi i prepuštanju, izuzev nekoliko trenutaka kada, obuzet nekim nemirom, kao da umirem, svako malo probdijem na krevetu po cijelu noć, tonući u neke vrtložne halucinacije i psujući cijelo stvaralaštvo, sve dok se ne odrekнем svakog slova koje sam napisao, prije nego svane. Ako stvarno za tih noći budem ja taj koji bdije, evo priznajem da se sada ne sjećam šta ta destrukcija treba da znači. Treći od nas, ako sutra bude lijep dan, trči po cijelom gradu i zalazi u nemoguće ulice i haustore, raspitujući se nije li tu slučajno izvjesni Mirnes Sokolović već započeo novi život. Neće mi biti čudno ako jednog dana tako zakuca i na moja vrata.

Almir Kljuno

Kako pobožna djevojčica siluje ajkulu

Cjelokupna književna zaostavština Grofa de Lautréamonta stavljena je u 200 stranica: sačinjavaju je *Maldororova pjevanja*, *Poezije* i šest poslovnih pisama, upućenih bankaru i izdavaču. Ono što znamo o njegovom životu možemo zapisati na kutiju šibica: rodio se pod imenom Isidore Ducasseu Montevideu, 4. aprila 1846. godine, od oca François Ducassea, francusko-ga konzularnog činovnika, i majke Jacqueline-Célestine, koja je umrla dvije godine poslije njegovog rođenja, netom nakon što je kršten; u trinaestoj godini otac ga je poslao u Francusku, u Tarb, gdje je pohađao gimnaziju i licej; 1867. je preselio u Pariz, koji je postao gradom njegovih literarnih stvaranja i ambicija, a u kojemu je i umro 24. novembra 1870. godine.

Ova verzija njegovog životopisa uzima se za zvaničnu. Edmund Wilson, međutim, govori o Lautréamontu – ako ga nije možda pomiješao sa nekim drugim nedovoljno ostvarenim autorom – kako je bio žestok revolucionarni govornik, koji je privlačio dosta pažnje na masovnim okupljanjima u vrijeme Napoleona II, u predvečerje francusko-pruskog rata. Prema njemu je Lautréamont dakle živio avanturistički. „Dikasa su našli u sobi mrtvog jednog jutra, tri godine po dolasku u Pariz, a ima znakova da ga je ubila Napoleonova tajna policija.“

Wilsonovu verziju ipak niko ne ponavlja, a još manje autora bi je smatralo vjerodostojnom. Premda zvuči intrigantno,

skloni smo da joj ne vjerujemo: jer čovjek sanjarije, kakav je bio Lautréamont, ne može biti i čovjek akcije. Nadrealiste je oduševljavalo odsustvo konkretnoga prikaza njegovog lica, zbog činjenice da su ga u potpunosti morali sami zamišljati. Salvador Dalí je i nacrtao njegov imaginarni portret, gdje mu lice vidimo kao mladoliko, sneno, žensko. Postoji danas, doduše, jedna njegova prilično jasna fotografija, koja nam olakšava predodžbu o izgledu toga mladića. Pa ipak, Lautréamont nama ostaje nepoznanica, a osim djelom, poput i drugih umjetnika luđaka, bolesnika, izgnanika, privlači nam pažnju i svojim životom.

Pjesnikovi drugovi svjedočili su kasnije kako je bio povučen, zamišljen i sanjar. Ne znamo je li bio egoist ili individualist, ili jednostavno nesposoban za odnos sa svojom vrstom. Njegovi srednjoškolski radovi, prepuni groze, krvi i smrti, ne sviđaju se njegovom profesoru književnosti. "Obično je bio tužan i ćutljiv", sjeća se Lautréamontov školski drug, "kao uvučen u sebe. Dva-tri puta mi je govorio sa izvesnim uzbuđenjem o prekomorskim zemljama, gdje je život slobodan i srećan." Izvjesno je samo da je tri posljednje godine života proveo u apsolutnoj samoci, pišući svoje djelo. Nije morao brinuti za novac; on ni po tome nije bio pisac. Sve što je radio, svaki list kojega je tiskao, sve je financirao njegov otac. Živio je u hotelu, poput fudbale-
ra. Ali, osim bolesti, mučilo ga je, vjerovatno i najviše, to što ne uživa nikakav literarni ugled. Nije imao čak ni prijatelja koji bi mu mogli prijetvorno laskati o kvalitetima njegova djela.

U *Poezijama*, svjestan književnog neuspjeha i buduće smrti, pisao je: „Ne želim da budem žigosan imenom pozera. Neću ostaviti za sobom Memoare.“ Ali kakve memoare može pisati sanjar od tek dvadesetak godina, koji u životu nije učinio ništa značajno? Pa ipak, i ta je tvrdnja proturječna nastojanjima kojih se poduhvatio u Parizu. Služio se, naime, svim dostupnim strategijama kako bi dosegao književnu slavu i afirmaciju. Postoji pismo u kojemu on, u gotovo poniznom stilu, od svog izdavača traži da se pojavi bilo kakva kritika o njegovom djelu. "Da li biste bili ljubazni da u Vašem cijenjenom listu napišete kritiku o ovoj knjižici?" „Jedino što želim to je da se pojave kritike u najvažnijim nedeljnim listovima.“ „Ako kritika“, ovaj naivni mladić predlaže izdavaču jedan ugovor, „bude izrekla o ovim počecima pozitivan sud, mogao bih u idućim izdanjima da izostavim neke i suviše jake dijelove.“ Nejasno je, ipak, zašto bi iz svojih budućih radova izostavljao ono što je kritika ocijenila kao pozitivno. I ko bi uopće bio gotov pisati pohvale takvome otpadničkom mračnjaštvu?

Kakogod, Lautréamont nije za svog života ostvario

privilegiju koju stanoviti novinski recenzenti imaju običaj dodijeliti nekim piscima. Upitno je da li mu je iko bio i na sahrani, budući da je, u vrijeme njegove smrti, Parizom harala neka zarazna bolest i ljudi su se plašili mrtvaca više nego živih, te su ih sahranjivali brzo i bezobzirno. Međutim mu je budućnost obezbijedila relativnu slavu. André Gide naprimjer piše: „Čitanje Remboa i Šestog *Pjevanja* Maldorora čini da se sramim vlastitih djela.“ Poslije Prvoga svjetskog rata počinje njegova resurekcija. Otkrivaju ga dadaisti i nadrealisti i uzimaju za proroka. U jednome baru, kojem je njegov vlasnik nadjenao ime Maldoror, nadrealisti su zaradili gadne batine branivši čast svojega uzora. Amadeo Modigliani je uvijek pod pazuhom nosio primjerak njegove knjige i citirao bi ga dok se šetkao Montparnassom. Jednako kako su ga oni precjenjivali, tako ga i pojedini drugi uporno podcjenjuju. U nekim antologijama francuske poezije njega uopće nema. Mnogi su ga čitali selektivno, uvijek zanemarujući nešto od svojstvenosti njegova djela, ističući ili samo dobre ili samo loše strane. A treba priznati da je to djelo jednog mladića koji je u mnogo čemu bio nagao, djelo prepuno slabosti, ali također, istovremeno, djelo visokih poetskih i estetskih kvaliteta, koje su dijelom doprinijele u razvoju moderne poezije. Danas ga načitaní profesori književnosti znaju pokadšto spomenuti u svojim prodavanjima. Hugo Friedrich ga nadobudno i bolno pogrešno sa visina svoje katedre naziva „tek lošijom varijantom Rimbauda“. Ali, i to je, moramo priznati, nekakav uspjeh.

U svojem središnjem djelu, *Maldororovim pjevanjima*, Lautréamont najviše voli da govori o zlu. Voli on i da se divi oceanu, hermafroditu, matematici... ali više od svega uživa pjevati o svireposti i zlu općenito. Želio je tada, kao pjesnik, iskazati svoje pripadanje Đavolj družbi. Njegovo stoljeće preplavljeno je takvom, mračnjačkom literaturom. Kao kakav detektiv posvećen je zlu, ali o njemu sudi mjerilima profinjenе estetike. Maldororovi zločini su otmjeni i visoko stilizirani. On očevídno nastoji biti svojevrsni umjetnik u zlu. U satiričnom eseju *O ubistvu kao lepoj umetnosti* Thomas de Quincey raspravlja o estetskim kvalitetima ubistva, smatrajući Kaina prvim umjetnikom te vrste. „Prvo ubistvo nam je poznato. Kao izumitelj ubistva, i rodonačelnik umetnosti, Kain mora da je bio prvoklasni genijalac.“ Bez sumnje bi Društvo poznavalca ubistva bilo zadovoljno Maldororovim djelima. Jedan od osnovnih kvaliteta koje oni cijene jeste neutilitarnost zločina, odsustvo svake popratne koristi, činjenica da je ubistvo počinjeno isključivo radi ubistva. Maldororovi su zločini najčešće takvi, sebesvrhoviti, larpurlartistički; doima se, iako pogrešno,

kao da nemaju nikakvu etičku sadržinu.

Svi se uglavnom slažu da su *Maldororova pjevanja* najcrnija knjiga crne tradicije - zato što je Lautréamont jedan način pisanja doveo do krajnosti. Većinu svojih ekstrema on ostvaruje hiperbolom. Glavnina njegovih pretjerivanja usmjerena su ka Bogu. Maldoror bezuslovno vjeruje u postojanje Boga, ali je izgubio nadu u njegovu pravičnost, ljubav i naklonost, i stoga on i čini zlo. Kivan je i gnjevan jer su sve metafizičke istine daleko od njega, nepromjenjive. Ali našavši se u takvom zapletu, svijest nema smiraja. Tako i Lautréamont nikada ne dolazi do utješujućih metafizičkih saznanja i zaključka. Bog je živ i stvaran, ali je ogrezao u prljavosti, i zbog toga ga Maldoror sažalijeva. „Oh! nikada nećete znati koliko je katkad teško držati u rukama uzde svemira!“ On Bogu sudi estetski i etički. Čovjeka voli i brani ga od velikog tiranina Boga, ali je svjestan ljudske nebožanstvenosti, pa je zato i prema njemu tako svirep. Baš je ništa čovjek, ali je ništa također i Bog, i svi oni sudjeluju u totalnom, neutješnom plaču. Maldoror se buni čas protiv Boga, čas protiv čovjeka a najčešće, sasvim prirodno, protiv sebe samoga. Njegovi stavovi nisu uvijek jasni i postojani, on nije završena, posve zrela ličnost, iz čega proističe promjenjivost motiva i jačine njegove pobune. On je ujedno i demon uništenja ali i anđeo empatije.

Jednoga dana Maldoror je sjedio na stijeni pokraj mora i iznenada bio počašćen mogućnošću da uživa u prizoru potonuća lađe. Orkan je bijesnio, more je odlučilo biti kobno, lađa je tonula sve dublje, a time je promatračev užitak proporcionalno rastao. Ono što nije mogao vidjeti ili čuti, Maldoror je lucidno zamišljao. Mogao je do tančina imaginirati trvenje čovjeka sa smrću, borbu za dah više, a čuo je, pomućene, panične krikove muškaraca, žena i beba, i vidio kako njihova tijela nestaju u divljem moru. „O, nebo! kako se može živeti pošto se osetilo toliko miline! Bilo mi je suđeno da budem svedok poslednjeg ropca desetine mojih bližnjih!“

Ali Maldoror nije prosto voajer i on ne bi bio to što jeste kada bi se zadovoljio samo pasivnim promatranjem. „Radi svake sigurnosti, pošao sam po svoju dvocevku kako bih, u slučaju da neki od brodolomnika pokuša da se plivajući dočepa stena i tako izbegne sigurnu smrt, mogao jednim metkom ispaljenim u ramena da mu slomim ruku i da ga sprečim u ostvarenju njegove namere.“ I zaista, ustrijelio je toga jadnika.

Ipak, daleko je zalazak sunca. Uživajući u spektaklu borbe ajkula za tijela utopljenika, Maldoror je ugledao ajkulu-ženku kako se bori s drugima i odlučio joj pomoći usmrivši hicima njezine suparnike. Zatim se našao u vodi, u čulnom i intimnom

zagrljaju sa ajkulom. „Najzad sam pronašao nekog ko je nalik na mene! Od tada nisam više bio sam! Ona je imala isti pogled na svet kao ja! Doživio sam svoju prvu ljubav.“

Možemo li zamisliti sebe kako na ulici vadimo nož i pomažemo napadaču dok ubija svoju žrtvu? Teško. Možemo li zamisliti sebe kako pomažemo žrtvi? Možemo, ali rijetko to zapravo činimo. U New Yorku se prije nekoliko godina odigrala poznata scena. Beskućnik, koji je junački spasio ženu od naoružanog lopova, sam je od njega zadobio fatalne rane. On leži mrtav u lokvi krvi. Na snimci kamere vidimo više od dvadeset ljudi kako ravnodušno prolaze pored njega. Neki se zaustavljaju i posmatraju ga. Ali niko mu ne pomaže. Niko ne poziva hitnu pomoć. Jedan mu je prolaznik prišao, znatiželjno ga protresao, i udaljio se. Drugi je prišao, fotografirao ga mobitelom, i udaljio se. Trebalo je proći osamdeset minuta da vatrogasci dođu i ustanove smrt. Ovo je slučaj uobičajen za savremenu civilizaciju, u takvoj mjeri da više nikoga ne šokira. Maldoror se smije ovakvim svojstvima čovjeka. I budući da ne vjeruje kako se taj nesklad može preobraziti u sklad, on odlučuje sva svoja nastojanja posvetiti produbljivanju tog nesklada, kako bi izrazio svoju metafizičku pobunu proisteklu iz čežnje za svekolikim skladom.

Maldoror, međutim, uživa u svojoj ironiji i nikada neće priznati da doista čežne za skladom. Već na samom početku prvoga pjevanja on govori riječi u kojima se razotkriva jedna od temeljnih suština njegova djela: „Onaj koji ovo peva ne tvrdi da su njegove kavatine nešto nečuveno; naprotiv, on se diči što su ohole i zle misli njegovog junaka svojstvene svim ljudima.“ Ali, već u poglavlju koje slijedi nakon ajkule, Maldoror se diči svojom drugom osobinom. Dok se jedan mladić utapa u Seni, svi posmatraju i sažalijevaju ga. Dešava se vašar saosjećanja. Ali niko tome mladiću neće stvarno pomoći. Niko, začudo, osim Maldorora. On se jedini usuđuje sići sa svojega veličanstvenog konja i spasiti sudruga u metafizičkoj patnji. Maldoror se divi tome mladiću koji je težio nečemu uzvišenijem, koji je, kao i on, želio otkriti tajne života i neba. Neko ko je prethodno ubio čovjeka, sada govori: „Spasti nekome život, kako je to lepo! I kako taj čin otkupljuje grehe!“ Ovaj kontrapunkt dvaju poglavlja ili otkriva Maldororov ambivalentni odnos prema dobru i zlu ili je samo izraz jedne sveopće relativizacije toga odnosa. Pjevanjem o okrutnostima koje je Maldoror počinio, Lautréamont prikazuje zapravo svojstvo ljudi da budu okrutni prema drugima, pa čak i bližnjima. Mnoga od Maldororovih svojstava su samo hiperbolizirana ljudska. Lautréamont ne moralizira tako što govori da je čovjek takav i takav, već u liku

Maldorora, svojevrsnim postupkom inverzije, oslikava čovjeka onakvim kakvim ga on vidi. Maldoror je, po Lautréamontovom naumu, zapravo običan pripadnik čovječanstva doveden neobuzdanom maštom do stupnja neprepoznatljivosti, do granice stravičnog i čudovišnog.

Maldororova pjevanja vole da iznevjere. Osim što je metafizička, njegova je pobuna i književna. On parodira romantičnu književnost do te mjere da je njegov romantizam gori od najgoreg romantizma. Romantična književnost o zlu su viteški romani za ovoga Cervantesa. On shvata da ukinuti jednu književnost znači intenzivirati je do vrtočlavičice. Kao temeljnu osobinu jedne književnosti, najranjivije mjesto na koje može napasti, Lautréamont prepoznaje figure poređenja i metafore, u kojima se sam okušava, od kojih pravi monstrume kakve književnost do tada nije zabilježila. Konstrukcija „lijepo kao...“ kod njega dobija čudovišna obilježja, tu više nema ničega konvencionalnog, ni ljepote ni figure. Konstrukcije postaju iracionalne baš onako kako nadrealizam voli. Na primjer: „Kragulj-ovcobija, lep kao zakon o sprečavanju razvoja grudi kod odraslih.“ „Govnovalj, lep kao drhtanje ruku u pijanstvu.“ No, kvintesencija sve Lautréamontove poetike sadržana je u slavnoj poredbi, najbezumnijoj i najdivnijoj od svih: „Lijepo kao slučajna susret šivaće mašine i kišobrana na operacionom stolu!“ — „Et surtout, comme la rencontre fortuite sur une table de dissection d'une machine à coudre et d'un parapluie!“

Svoje djelo, inače kaos i anarhiju žanrova i registara, utemeljio je na izmjenjivanju crnoga humora, patosa i ironije i neprestanom parodijskom evociranju drugih djela, filozofija i pravaca. *Maldororova pjevanja* se sastoje od šest pjevanja u prozi, u kojima najčešće nema uobičajenoga reda niti koherentne pripovjedačke strukture, i nema kauzalne ili kompozicijske veze između strofa, to jest poglavlja, koja su svaka za sebe samostalna sekvenca. Mašta nastoji biti beskrajna, ne poštuje ograničenja, iznevjerava očekivanja. Odsustvo poetičkih ili versifikacijskih zakona, logičke i realističke motivacije, nepoštivanje svih normativa, sve to daje fluidnost pjevanjima, čini ih poletnima, iako su ona gotovo prečesto obremenjena čak i za barok prekomjernom kitnjastošću. Toliko se želi osloboditi konvencije u izrazu da postaje nihilističan, toliko se opterećuje književnim elementima da postaje groteska.

Camus ustvrđuje da je i Maldororova pobuna u osnovi nihilistička, a da njegov nihilizam proističe iz paradoksalne pozicije u kojoj se nalazi. „Bunimo se“, kaže Camus, „protiv nepravde nanese na nama i čovjeku. Ali u trenutku lucidnosti, kad istodobno primjećujemo opravdanost te pobune i njezinu nemoć,

bijes negacije širi se tada i na ono što smo htjeli braniti. Budući da ne možemo ispraviti nepravdu izgrađivanjem pravde, više volimo da je barem utopimo u još općenitijoj nepravdi koja se napokon izjednačava s uništenjem.”

Doima se da Maldoror nije idealist, da se ne zanosi iluzijama i ne nastoji iskorijeniti ono što je pogrešno i loše u svijetu, da ga, naprotiv, intenzivira i produbljuje. On ga intenzivira i karikira zato što je postao svjestan da ne može poboljšati stanje koje je zatekao u svijetu. Ukoliko on pretjeruje u zločinu zato što svijet nije nije skrojen onako kako bi on želio da bude – po idealima koje on uzima za prave – onda se svakako za njega može reći da ipak jeste svojevrsni idealist, ozlojeđen, revoltiran, indigniran, koji se, u nemogućnosti da postvari apsolut svojih ideala, dijalektički, dječije osorno i razmaženo okreće njihovim suprotnostima – naglašavanju krajnjeg imoralizma. Njegovo definitivno, pobunjeno „ne“ izraženo je zločinom, huljenjem i podsmijehom. Maldororov fatalistički idealizam iz toga je razloga ispoljen jednostavnom formulom: to, dakle, nije i ne može biti utopija, neka onda bude distopija.

Za apokalipsu i konačno uništenje svijeta Maldoror nije imao dovoljno snage ni moći. Nasiljem nije mogao ozbiljnije nauditi svijetu. Jer razina nasilja – koliko god ono bilo stravično – sa Maldororom se nije povećala u značajnijoj mjeri, jedino je oneobičen stil kojim je ono počinjeno. Maldororova metafizička pobuna se, dakle, nije završila metafizičkom revolucijom. Završila se samouništenjem. Poput Caligule, koji je želio mjesec, da ljudi budu sretni i ne umiru, i svih drugih koji su htjeli promijeniti svijet koji je u osnovi nepromjenjiv, i ovaj je pobunjenik iz sukoba sa apsolutnim izašao kao apsolutni gubitnik. „Onima kojima svet nije po volji savetujem da ne pokušavaju da izmene svet, već da promene svoj ukus“, rekao je jednom prilikom modernistički slikar Jean Dubuffet.

Lautréamont u *Poezijama*, koje objavljuje poslije Maldorora, piše o dobru, sreći i ljepoti, i detaljno objašnjava kako se odriče svega što je pisao u Maldororu. „Zamenjujem tugu hrabrošću, sumnju izvesnošću, beznade nadom, pakost dobrotom, kuknjavu dužnošću, skepticizam verom, sofizme spokojstvom a oholost skromnošću.”

Književnost koju odbacuje on opisuje precizno i štedro: „Poremećaji, nespokoji, razvrat, smrt, fizičke ili moralne izopačenosti, duh odricanja, gluposti, halucinacije izazvane snagom volje, bolovi, uništenje, prevrati, suze, pohlepnost, ropstvo, istančana uobrazilja, romani (...) somnanbulno, sumnjivo, nokturno, uspavljujuće, mesečarsko, ljigavo (...) gadosti, onaj koji ne razmišlja kao dete, pustoš u duši, intelektualna mijaukanja,

mirišljave rak-rane, bedra s kamelijama, krivica pisca koji klizi ivicom ništavila i prezire sebe sama s radosnim krikom grizodušja, licemjerje..." Sve je to Maldoror i sve to Lautréamont (to jest Ducasse) odbacuje.

On želi čedniju, čistiju, ćudoredniju poeziju. Njegov zavjet sada glasi: "Želim da moju poeziju može da čita devojčica od četrnaest godina."

Njegovi svi stavovi o poeziji sada su takvi. „Poezija koja dovodi u pitanje osnovne istine manje je lepa od one koja ih ne dovodi u sumnju.“ „Mi nemamo pravo da bilo o čemu isputjemo Stvoritelja.“ „Ne postoje dve vrste poezije; postoji samo jedna.“ Pojava koju je u *Maldororovim pjevanjima* žustro nijekao – banalnost – sada je dominantno prisutna u njegovu djelu. On se ukazuje kao konformist i patetično bespogovorno prihvata mnoge građanske vrijednosne sustave. Maksime koje ispisuje su rjeđe genijalne, često su to samo neargumentirana tvrđenja ili misli preuzete od drugih autora, pa plagirane ili izvrnute u svoju negaciju. Nihilizam koji je bio sveprisutan u *Pjevanjima* u *Poezijama* je još izraženiji. Pobunjeni koji je bio spreman izgubiti sebe u pobuni protiv apsolutnog sada je još spremniji postati ništa kao potlačenik od strane apsolutnog, slobodu koju je imao žrtvovao je poricanjem pobunjeničkoga sopstva. U *Pjevanjima* bi Maldoror tu djevojčicu silovao i naredio potom svojem buldogu da je dokrajči, a sada joj nudi svoje nevine stihove-fraze. Nečastivi Maldoror je očito i definitivno umro.

Po Camusu je ovaj prevrat u gramatici Lautréamontove duše lako objašnjiv: u *Poezijama* se radi o „restauraciji razuma na kraju iracionalne avanture, u ponovnom nalaženju reda kroz nered i hotimičnom sputavanju lancima još težim od onih kojih se htio osloboditi“. Krug se time zatvara. Metafizička pobuna postaje metafizički konformizam. Lautréamont se vraća banalnosti. Čak će mu opravdati izostanke s nedjeljnih službi.

Etička dimenzija književnosti, koja je u *Pjevanjima* donekle bila zanemarena, u *Poezijama* istupa kao najbitnija. Lautréamont se pokušava obračunati sa avetima svoje prošlosti, piše knjigu kao iskupljenje od krivice koja ga progoni, i u svemu tome postaje etičan do obesmišljenja. Možda je, ipak, i to Lautréamontovo dijalektičko gibanje stavova i ta konačna preobrazba u četrnaestogodišnju gimnazijalku bila samo neka njemu svojstvena bufonerija. Možda. Ipak, Lautréamont nije završio u raju malograđanskog konformizma, kojeg je propovijedao redovima, već je iskidao svoje živce, da mu nakon dvadeset i četvrte godine nije preostalo ništa drugo nego da umre. Za poeziju je pisao da „nije bura, kao što nije ni ciklon. Ona

je veličanstvena i plodonosna reka. “Njega i njegove stihove, vjerovatno prerano, ipak je isušila tuberkuloza.

Validnu nauku o životu čovječanstvu nisu uspjeli pružiti ni Marko Aurelije, Hrist, poslanik Sulejman a.s. ili Freud, a kamoli da ju je mogao živčani dvadesetogodišnjak. To, međutim, nije njegov nedostatak. On je pjesnik i budući da je uspio kandžama izraza ščepati jednu tako složenu emociju – jer njegova metafizička pobuna nije filozofija, već emocija – dakle, složenu, gotovo kaotičnu emociju je uspio izraziti, onda pjesnik *Maldororovih pjevanja* svakako zaslužuje da ga se naziva pjesničkim grofom, ako je već Baudelaire zauzeo mjesto kardinala, Rimbaud kralja, a Verlaine kraljice.

Tomislav Marković

Iz srpskog ratnog bukvara

I

Princip ili O načelima

(Crna ruka piše srcem)

Slavimo veliki nacionalni praznik
Dan kad je zmajeubica
Umislio da je sveti Đorđe
Obeležavamo početak velike klanice
Prvi svetski Ljudokolj
Praznujemo dan kad smo ustanovili
Princip
Nazubljenu duhovnu vertikalu
Po kojoj ćemo živeti
Po kojoj će drugi umirati
Uspinjaču za carstvo nebesko
Slavimo ubilački jubilej
Večnu noć kada smo postavili temelj
Našem načinu života
I u njega uzidali
Milione rasparenih kostiju

Klanjamo se asasinu čovečjem

Svaka ideja koja stavlja nož pod grlo
Metak u cev, glavu na panj
Svaka ideja koja razdvaja
Glavu od trupla
Naša je ideja vodilja

Naše načelo je - metak u čelo
Ne vredi plakati nad prosutim mozgom

Svaka ideja je dovoljno dobra
Da se za nju ubije koji milion ljudskih bića
Srpstvo, jugoslovenstvo, strvinarstvo
Ideja noža, ideja ideje, ideja žice
Ne pravimo pitanje
Pravimo masovne grobnice

Nema loših ideja, samo loših ljudi
Ideje pamtimo, ljude pišemo
U knjigu mrtvih sasvim

Ljudski život ne vredi ništa
Ta roba se loše kotira
Na slobodnom tržištu
Živih mrtvaca i mrtvih duša
Ljudi su slični kao jaje jajetu
Niko nije nezamenljiv
Što reče drug Čelični
Ljude treba držati na klupi za rezerve
Na hladnom i tamnom mestu
Da se ne pokvare

Nema dovoljno dobre ideje
Za koju bi vredelo živeti

Smrt je naš osnovni Princip
Pogotovo ako je nasilna
Samo kukavice umiru u krevetu
Na bojnim poljima cveta
Hiljadu krvavih cvetova
Razdruzganih latica i udova

Za narod, za veru, za boga
Za jugoslovenstvo, za srpstvo

Za ujedinjenje, za smrt
Za bilo koga
Protiv bližnjeg svoga

Najčešće ubijamo u ime slobode
 Kao što i priliči slobodarskom narodu
 Nikad u napadu, uvek u odbrani
 Obično na tuđem terenu
 Igramo fudbal ljudskim glavama

Kakva bi to savršena lopta bila
 Samo da nema uši
 Samo da nema nos
 Samo da je vrat isečen malo pravilnije

Imati ili ubiti
 Nije dilema u biti
 Ko ubije, taj dobije
 Vojni liferanti su živi dokaz
 Da veliki rat ima nekog vajnog smisla

Nebo je otvorena rana
 Koju previjamo belim oblacima
 Sunce se napilo krvi kao buva
 Eksplodiraće pod našim noktima

Za narod, za veru, za boga
 Za jugoslovenstvo, za srpstvo
 Za ujedinjenje, za smrt
Za bilo koga
Protiv bližnjeg svoga

Naši principi su matematički precizni
 Sprovodi ih jedinica
 Za osnovne računске operacije
 Prvo se sabiramo na saboru
 Potom se množimo da se obožimo
 Da napunimo zemlju
 Da bismo se lakše podelili
 Na one i ove, na naše i njihove

Naša omiljena računска radnja je oduzimanje
 Oduzimanje pokretne i nepokretne imovine
 Oduzimanje nade
 Oduzimanje života

Ostatku pri deljenju sve će biti oduzeto
Količnici uvek nastradaju u velikim količinama

Mrtve ne brojimo
Za nas je to viša matematika

Vođeni Crnom rukom sudbine
Već sto godina sprovodimo akciju
Apismenjavanja
Kome treba padež kada ima bodež
Konjugacija sigurno ima veze sa konjicom
Deklinaciju učimo u zatvorskoj ćeliji
Zabijajući klinove pod nokte
Preciznim instrumentalima za mučenje
Urezujemo gramatička pravila
U nepismena tela sužanja
Ko ne plati na mostu
Platiće sintaksu na ćupriji

Leš je imenica
Koja se najbolje oseća u množini
Mali mi je ovaj grob
Tesan, nepodesan
Ali dovoljno velik
Da posluži kao rasadnik
Za milione malih grobova

Za narod, za veru, za boga
Za jugoslovenstvo, za srpstvo
Za ujedinjenje, za smrt
Za bilo koga
Protiv bližnjeg svoga

Tek što smo izmyleli iz ništavila
A već nam se prohtelo slobode
Apsolutne harmonije i raja na zemlji

Borimo se protiv tirana
Da bi nam se ropske duše
Gušile u vakuumu slobode
Oslobođeni od okupatora
Okupirani sobom

U slobodi ćemo ispijati
Kafe tviteruše po čitav bogovetni dan

Život je bajka „Laska i vuk“
 Merimo ga zlatnim kašićicama
 Putovaćemo u veštačke rajeve
 Leti na Maliganska ostrva
 Valjaćemo se po srči
 Opijeni slobodom od dvadeset gradi
 Zimi u Narkiš-Partenkirhen
 Na skijanje bez snega

U slobodi ćemo voziti besna kola
 Sa penom na haubi
 Po začaranom krugu dvojke
 Oštrićemo nož za leđa bližnjih
 Koji nas ugrožavaju samim postojanjem
 Rupu u grudima
 Pustopoljinu u kojoj cvili vetar
 Punićemo zlatnicima
 Titulama i skupim cipelama
 Gojićemo prazninu dok se ne rasprsne
 Kao balon punjen ništavilom

A kad srce umotano u crveni tepih
 Prestane da kuca u ritmu tam-tama
 Kad izjednačimo pravno i faktičko stanje
 Naše će seni hodati po Beču
 I pisati grafite „Kosovo je Srbija“

Za narod, za veru, za boga
 Za jugoslovenstvo, za srpstvo
 Za ujedinjenje, za smrt
Za bilo koga
Protiv bližnjeg svoga

II

Protiv ratnih kredita

*(Beleške Dimitrija Tucovića za tekst u
 „Radničkim novinama“)*

U ratovima
 Bezemljaši se bore za svoju zemlju
 Grobljansku parcelu dva sa dva
 Robovi jurišaju za slobodu

Da ih izrabljuju saplemenici
Soldati ginu da bi oficiri bili unapređeni
Generalski čvarci se služe
U sosu od mlade vojničke krvi

Miris hemoglobina otvara apetit
Kavijar je najslađi kad se jede
Sa svežim ljudskim mesom

Carevi i kraljevi, fabrikanti i liferanti
Trgovci i veleposednici
Žedni su seljačke i proletherske krvi
Neka skapaju od žeđi

Rat ratu!
Mir među narodima!

Fabrike oružja i municije
Rade u tri smene
Besposlene ruke
Ponovo se pokreću
Izrađuju granatu
Više neće biti nezaposlenih
Svaka puška traži čoveka
Koji će se o njoj starati
Svaki metak traži telo
U kojem će se trajno nastaniti

Fabrikanti tekstila ne moraju da brinu
Devojčice od 8 i 10 godina
Koje rade za njihovim razbojima
Nisu sposobne za vojnu službu
Samo sitni dečji prsti
Mogu da istkaju ovako elegantne uniforme
Koje će biti pravi modni hit
Naredne četiri sezone
Crvene mrlje i rupe od metaka
Naknadno se unose u osnovni dizajn

Zemljište je ispošćeno
Oranice pate od manjka kalcijuma
Zasadićemo kosti u sveže izorane brazde
Čekaju nas četiri rodne godine
Polja puna drvenih krstova
I belih kamenih spomenika

Ovo je rat ljudi i mašina
 Sef i čekmedže vojuju
 Protiv radnika i seljaka

Rat ratu!
Mir među narodima!

Sve je spremno za veliku evropsku gozbu
 Trpeza je prepuna đakonija
 Na meniju su egzotični specijaliteti
 Za prefinjene sladokusce
 Uvek punih džepova, uvek praznog stomaka

Radničko srce ispod sača
 Gulaš od proleterskih iznutrica (pikant)
 Paprike punjene topovskim mesom
 Paprikaš od seljačkih sinova
 Jastog kuan u bosanskom loncu
 Kavijar od ribe hranjene leševima
 Bečki prstići balkanskog porekla
 De bello civili flambirani u rodnoj kući
 Mućkalica od pripadnika raznih naroda
 Kost i koža siromaška (lešo)
 Šnicle sa šrapnelima
 Pohovani mozak u otvorenoj lobanji
 Rolovana ljudetina sa barutnim punjenjem
 Mešano meso sa prve linije fronta
 Vojnička prsa filovana olovom
 Drnč sa garnizonskim garnirungom
 Dete al dente
 Agnec božji na ražnju

Ostavimo ljudoždere bez namirnica
 Neka pocrkaju od gladi

Rat ratu!
Mir među narodima!

Mir je iscedio znoj iz potlačenih
 Rat će isisati krv
 Mir bogataša je samo priprema za rat
 Kratka pauza između dva pokolja
 U kojima im nikad nije falila
 Ni dlaka s glave

Rat raste iz njihovog mira
Kao sin iz majke
Nestašno dete koje se igra
Ljudskim lutkama
Otvora milione utroba da vidi
Čega ima unutra

Mir i rat od iste su stvari
Oni su kao tajfun i tornado
Što ne uništi jedan
Drugi će počistiti
Sa lica zemlje
Rat je nastavak mira
Drugim sredstvima
Što nam nisu oteli u miru
Opljačkaće u ratu

Rat ratu!
Mir među narodima!

Objavljena je opšta mobilizacija
Ljudi, konja, topova i volova
Pođite na front
Da porobljenoj braći darujete slobodu
Kojom se diči vaša otadžbina
Slobodu da radite
I po 18 sati dnevno
Slobodu da vam gazde
Skinu košulju i oderu kožu s leđa
Slobodu da umirete od gladi
Od tifusa, od tuberkuloze
Bez novca za lekara
Slobodu da vas panduri pendreče
Jer tražite ono što je vaše
Slobodu da govorite ono što mislite
Iza rešetaka
Slobodu da budete stranci
U sopstvenoj zemlji
Ako sami niste slobodni
Kako ćete osloboditi druge?

Rat ratu!
Mir među narodima!

Seljaci će pucati na seljake
Radnici na radnike
Nezaposleni na nezaposlene
Mada su dozvoljene i druge kombinacije
Između ovih skupova
Uniforme su nam različite
A žuljevi isti

Posle rata, ako izgubimo
Invalidi će prositi po ulicama
Udovice će skapavati od gladi
Ili se prodavati za parče hleba
Siročad će raditi po fabrikama
Ratnih profitera

Posle rata, ako pobedimo
Siročad će raditi po fabrikama
Ratnih profitera
Udovice će skapavati od gladi
Ili se prodavati za parče hleba
Invalidi će prositi po ulicama

Rat ratu!
Mir među narodima!

Čovek će pevati posle rata
Kako je gazio u krvi do kolena
I nema više snova
Čovek će pevati posle rata
O novom vremenu koje nosi
Ruke bez prstiju, patrljice same
Čovek će pevati posle rata
Kako na svakom drvetu visi
Po jedno kuvano telo
Čovek će pevati posle rata
Prokleta pobeda i oduševljenje
Da živi mržnja smrt prezrenje

Živi će pevati o mrtvima
Ali niko neće vratiti
Glave na ramena
Prolivenu krv u vene
Lepota neće spasiti osakaćeni svet
Ako pesnici i radnici
Umetnici i seljaci

Udruže srp i pero
Četkicu i čekić
U klasnoj borbi
Protiv gospodara života i smrti
Protiv krvlju ugojene gospode
I njihovog lažnog Gospoda
U telu zlatnog teleta
Možda će doći vreme
Kada niko neće pevati posle rata
Jer ratova neće ni biti

Rat ratu!

Mir među narodima!

Moni de Buli

Krilato zlato i druge pjesme

Grč mladenstva

Ne
Moja mladost nije proleće što se u kavezu soneta rimuje sa
cveće
Eto tu u prsima vrelim tu zjape tisuć ostvarenja novih
Naslućeni svetovi od zvukova-zvukova i pijanih boja
Naizmenični slojevi miomirisa u odajama mračnim
Sulude kadence i čarobne spirale što plazmom
šarenog prostora vajam
Da spevom jednim
izvanrednim
Sve moguće visine dubine daljine
Sam osvajam.
Jeste
Moja mladost je apoteoza krvi u grču oplodjenja
Urlik primitivca u blaženstvu trenutka
Ah! ljubav neizmerna
Za zvezde za život za alkoholičarski smeh
I prsti i prsa i jezik i mozak
Sve živi da uživa u toplini karese
Ja svesvet gladim ko električnu kičmu
Sladostrasne mi metrese

Strast je astronomija strast je muzika i strast matematika
 Cela je moja mladost samo bujna sveopšta scvemirska
 erotika:

Dobro vaspitane devojčice
 Pozajmite svoje vrele dojčice
 Jer mi se misao klati trotoarom
 Poput gojnih sisa udatih matrona
 S njima
 Iza čoška
 Iščekava ekstaza
 Dok se mamurno nipe
 Slatka vasiona
 U muzici zvonkih fraza

< Večeras (zar slučajno) ulicama šunjajući se
 pronašao sam

PSIHOLOŠKU FORMULU ČOVEKA

te mi sada nijedno jedino čelo više zagonetno nije
 Opit: Svi su mozgovi slični
 Zakon: Svi su mozgovi isti
 Sve se dešava
 Kako rešava
 Račun verovatnoće
 Slobodni (?) svesni (?) čovek
 Čini samo što kosmički zakoni hoće? >

O prošlo je sada nespokojno doba mojih otkrovenja
 Presit sam mozganja zaludnih
 Vrtoglavih formula
 I cifara inifinitezimalnih
 Ja više neću lutanja zabludnih između nule i znaka
 Izbodriću smesta senzacionalne romane
 Pronaćiću nove neslućene strasti
 Otvoriću širom vratnice svojih stotinu i 59 čula
 u luksuzu purpurnih barova
 u prašumi mahnitih džesova
 u besu majmunskih plesova
 vitko zagrljenih parova
 Nervi! seksovi! energije!
 Dok puni mesec više ponad mrkih krovova: strasnije su
 mačke
 ove noći
 Strasnije su zvezde ove noći
 Ja vaskolikim bićem saosećam bilo velikog grada
 Od obesnog raskoda do najjadnijeg jada.

Zaljubih se još dete malokrvno
U jednu napaćenu i ružnu Ruskinju
Koja je imala sina poginulog u antoboljševičkoj vojni
Voleo sam prekomerno to guravo čudovište
Jer su za mene stvorovi sve lepši ukoliko su ružniji
Sve miliji
Ukoliko su tužniji
Ležali smo često preko celog dana
Zgrčeni
Na slamnjači njenog izbegličkog stana
Govorila mi je tiho skoro u sebi o snegu o trojkama
o ikonama o Sibiriji
A ja sam želeo da mi objasni apokaliptičnu arhitekturu
moskovskih crkava
Da mi objasni rusku dušu i mistiku rusku
Mistiku samo!
Pročitao sam već toliko knjiga da mogu reći:
Pročitao sam sve knjige
I mene mori ogromnost mlade memorije mori me
rafinovanost
devstvenih čula
Jer nema prostora ovde za džinovska ostvarenja
Jer nema reči da otelevore apopleksiju novih nadahnuća
Da
Prošlo je sada nespokojno doba mojih otkrovenja
Jedne podle noći ponoćnoga bdenja
U trenu kad prsnuti htediti od uobražnje
Bacio sam svemir u bezdan svog prezrenja.

Sotona,

ta lukava sumporna so tone u neke tužne, koketne, čas kudrave, čas garave tonove. Februar miluje oluje. Jul simulira sad Luja velikog sad perzijskog vezira. Kakva radost! Za Bertu, Roberta i Norberta. Britva pak uverava našeg svetog brata da ničije oči ne liče na ma čije. Na primer: čamac. U njemu vatra. Na primer: vrata. U njima samac. Na primer: mir. U njemu: munje.

Trakt

Iz koluta preko puta gornjeg sprega izvucite vlažni konac kojim je izvezeno spoljašne slovo monograma na košulji staklene cevi, pažljivo prekrstite noge geografskim kartama propagolog carstva crnih buldog-mrava, tim istim sunderom izbrišite s neba odgovarajući broj zvezda i pričekajte moj pismeni odgovor:

Ona ide levim krilom.

Ona više svako veče.

Ona ljubi bokserverske rukavice šampijona špijona

Ona bere s kristbauma svećice

Ona jede živu živu.

Ona nišani tako sjajno da kad gađa rekli biste metak je pseto koje poslušno trči da šeni pred metom.

Ona je pre svega jedna nežna žena

Ona je (dabome) jedna jadnica

Pošto se izvršili svoje naredbe, zavrnite šiju električnom zvoncu i to: jedanput za portira, dvaput za kaput, dvaput za sobaricu, triput za inat, pogledajte spisak mrtvorodenih remek-dela za ovu godinu, ukratko prežalite spavanje i to od prilike sve.

Reda radi

Plamen se odvaja od kandila i lebdi u zalive bisernih
neizvesnosti

Do jezivih jazova do ponora sumora
Koncentrični krugovi polusumračne petale isprepletane
arabeske
pozlaćenih

ukrasa

Objasnite mi kako se otv
U ovoj pesmi svi su prozori otvoreni reči ulaze izlaze tice
horizontalne

Umreću rastavljen od bolne od blede od razočarane prošlosti
Čarobnom iglom jezik probosti
Glava mi se okreće
svojevoljno
levo desno
desno levo
levo desno
i oči oči

one tako potamnele
samo njih u hipnozi

Sliku svoga lika nikako da zapamtim

zar ovo
Bože moj zar ovo
zar ovo

Kad pauza bude progutala penu hiljadostrukog odjeka
Preostaće jedna hermetična urna i šaka vaseljenskog pepela
u njoj
(Prokleta putovanje!)

Recite
Dragi gospodine ja sam ti si on je mi smo vi ste
Samo što samoljublje ne sme da sazna kako svirepo biju
knote

pokajanja
Postojati nije silogizam-dugme nije simbol-znak jednakosti
-

Postojati je devojka (22 god.) što juri Cvetnim Trgom odviše
koso nagnuta napred

Posrnuli osmeh njen
"ostaću kod kuće neću na kaleidoskopski maskenbal
šta me se tiče šimi kvadrat vi ste mi dosadni
život samoubistvo sve mi je dosadno spas je tabakera
spas je brauning spas je spas je spas je sveska čekova u
džepu gospodina sa kamašnama

ja hoću ja hoću ja hoću
 poljupce pesnice modrice na svakom pršljenju kičme
 po jednu

ja hoću ja hoću ja hoću
 vi dobro znate šta ja hoću..."

Ali mi nemamo vremena da mrzimo mi nemamo vremena
 da volimo

Mi moramo da sejemo konfete u pukotine azurnih glečera
 što

se tope na padinama sanjive polusvesti.

Basna

Pevaju igle, igraju igle, kakve li to igre igraju igle u raju?
 Karaju storoge aždaje da se ne kaju kao jaja koja nemušti jezik
 ne znaju. Lavovi od šećera, srebrne buve, afganistanski robovi u
 gradu se kradu a u pustinji se love oj! derane oj! lopove. "Svaka
 majka nije od kajmaka", rekoše kokoši mudrome limunu na
 drumu... i odoše.

Bojan Babić

Unutrašnjost

Vratio sam se u unutrašnjost, u dom svojih nedavno preminulih roditelja, trideset godina nakon odlaska. Prestonica me je prevazišla svojom umišljenom veličinom i strokavim predgrađima. I još nešto. Ovde nisam morao da plaćam stanarinu.

Ovde, u unutrašnjosti, trebalo bi da mi je udobno, ali ja sam se ipak bojao dok sam se vraćao, dok sam dolazio, jer zapravo ne znam ništa o tome, jer sam stranac, jer tu više nema oca i majke, devojaka u koje sam bio zaljubljen, nikoga važnog, tek par poznanika iz detinjstva. Kakvi li su danas? Da li me se uopšte sećaju?

Čega da se sećaju kada je sve prošlo?

Vraćao sam se u to ništa i gutao prizore. Lako sam mogao da vidim kako je ovde sve prošlo. Ni vetrić da pirne. Nije mi žao što sam napustio te bulevare, te klubove, haustore i mogućnosti koje oni pružaju. I ne treba da mi bude žao. Ionako te mogućnosti nisam koristio. Umesto da žalim, nastavio sam sa analitičkim posmatranjem okoline u kojoj ću odraditi preostale dane, u kojoj ću možda, bar na kratko, biti čovek u punom smislu te reči. Stvarno, kada sam, posle tri decenije, ponovo došao ovde, po prvi put sam dozvolio sebi da vidim kako je simpatično ovo mesto. Ovde nema gužve. Krošnje lipa se nadvijaju nad ulicu sa obe strane i tako formiraju nadstrešnicu.

Lep je hlad.

Lep hlad, asfalt bleđ, psi slobodni i miroljubivi, kućice male, sa sređenim dvorištima. U ovako idiličnim kućama ne mogu živeti loši ljudi, zar ne? Na padini manastir, ograđen naivno dizajniranom kamenom ogradom. Iza ograde je bašta sa paradajzom i salatama. Ceo gradić je bašta sa paradajzima i salatama.

Dok prolazim, radujem se što takva mesta, takvi manastiri, postoje. Volim da verujem u postojanje te mogućnosti drugosti. Nema to veze sa time da li verujem u boga ili ne, da li verujem bogu ili ne, da li verujem u takav koncept. Jednostavno, želim da znam kako postoje ljudi koji su u jednom trenutku počeli da žive nešto sasvim drugačije od onoga što su živeli do tada, što sam živio ja dok sam još živio. Pokušavam da verujem da postoji drugost u životu, a da to nije smrt. I znam, iluzorno je to. I znam da se i iza te naivne ograde monasi nimalo naivno, međusobno ogovaraju, tajno koriste mobilne telefone, masturbiraju po toaletima zamišljajući gigantske sise, jedan drugog, ko zna šta, jebu busenje zemlje i kokoške, mrze se, žure u nikuda i odlaze nužnosti, ostvaruju svoje ambicije. Dopustio sam sebi... Ne, prizor manastira mi je dopustio da još jednom poželim da poverujem.

Vozio sam dalje i gledao redovne ljudske aktivnosti:

Prolaznici se pozdravljaju. Kupci se zadržavaju ispred radnji kako bi popričali sa prodavačicama. Gospoda se briju kod brice. Prijatelji sede u bašti kafića i ispijaju svoje kafe dugo, dugo, dugo. Dovoljno dugo da izbistre sve aktualne teme dana. Ovome ovde se nema šta prigovoriti. Ovde sve u redu. Ovde nemam čega da se plašim. Ljudi kao ljudi, rodili su se ovde, ovde su i proživeli svoj život. Oni nisu otišli kao ja. Tu se ne krije ništa loše. Pogotovo u ovoj našoj epohi, kada su im sve informacije dostupne, kada čitaju iste vesti kao ja, kada gledaju iste filmove, slušaju istu muziku.

Vozio sam i osećao uzbuđenje. Spustio sam prozore na automobilu kako bih lakše disao.

Diši, čoveče u punom smislu reči, diši.

Ovde je vazduh čist. Svako može slobodno da diše duboko. Ne mora da se inhibira pri svakom udisaju kao što rade oni u gradovima. Ovde saobraćaj nije gust. Jedno naglo kočenje ne izaziva uvek lančane sudare. Ovde je lišće požutelo ranije.

Prolaznici su me gledali. Da, da, oni gledaju, čim vide nekog novog, nekog sa tablicama sa registarskom oznakom koja nije njihova, nekog koga ne poznaju, odmah zure sumnjičavo. Na ovim putevima horizontalna signalizacija je potpuno izlizana, do neprepoznatljivosti. Ovde se vozi samo napamet. Ali

ovde ljudi imaju vremena za razmišljanje, ne samo za delanje. Razmišljanje, zaboravljeno zadovoljstvo. Ovde ljudi govore o stvarima o kojima ne mogu ni da pretpostavim, o stvarima o kojima se ne govori u gradu, o filozofiji, o kraju sveta, o pojedincu i društvu. Možda ovi ljudi nisu delatni, možda zaključci njihovih beskrajnih rasprava ne dovode do novih knjiga, do tekstova u stranim časopisima, do predavanja, do priznanja, uspeha, a kamoli do praktičnog postupanja, ali možda je baš u tome draž tih njihovih razgovora, to što ni na šta ne obavezuju. Oni uživaju. Tako sam razmišljao dok sam dolazio ovamo. U malim gradovima se mnogo više misli nego u velikim. i na prvi pogled ljudi ostavljaju utisak kao da su pametni. Tako sam zaključivao iz prizora koje sam posmatrao pri svom dolasku ovde. A evo i kako sam svoje zaključke potvrdio.

Prvo što sam uradio, čim sam se smestio u neprovetrenu kuću mojih skoro preminulih roditelja, presvukao sam se u udobne lanene pantalone i sišao oko pola kilometra niže do centra varoši. Sam sam seo u baštu kafane u koju je još moj otac odlazio. Raširio sam dnevne novine ispred sebe. Lipe su se lelujale na toplom povetarcu.

Za susednim stolom čuo se razgovor. To su bili ljudi, sredovečni i mlađi muškarci koji ispijaju duge, dvostruke, trostruke espresso kafe. Pogledao sam ih preko novinskog lista. Jedan od njih me je prepoznao i pozvao da im se pridružim. To je bio Janko, drug iz osnovne škole. Pitao me je pred ostalim muškarcima gde sam bio sve ovo vreme, i šta sam radio, imam li ženu, imam li decu. Odgovor niko od prisutnih nije sačekao, već je onaj najgovorljiviji iz grupe sagovornika, kao da im je svima bilo neprijatno da govore o nečijem ličnom životu koji ne spada u polje njihove ekspertize, pokrenuo neočekivanu temu. Jaspers o ovome ili onome... Lašek Kolakovski o ovome ili onome... Ava Sisoje o ovome ili onome...

Lepo, priključujem se. Ne znam baš suviše o tome, nisam stručnjak za tu vrstu literature, ali mic po mic prevodim njihove rečenice na jezik svojih intelektualnih iskustava. Ispostavlja se da ih razumem. Uvidi su im interesantni, prilično originalni, postavke sve hrabrije, priča taman dovoljno, ali ne previše zabiberena, duhovita. Prolazi sat, dva. Još jedna kafa, kisela. Lišće lipa leluja. U obližnjem parku igraju se neka deca, pa se potuku, reklo bi se nasmrta. Ali iz bitke ipak izlaze neokrnjeni. Vreme je večeri.

Odlazim zadovoljan i pitam se šta sam do sada radio u velegradskoj gužvi kad ovde može baš lepo da se razgovara na miru. A šta čovek više može da poželi?

Sutra ponovo dolazim na kafu oko podne. Dupli,

trostruki espresso. Ponovo se okupi isto društvo. Neko započne neočekivanu temu: Jaspers, Lašek Kolakovski, Ava Sisoje o ovome i onome... Razgovaramo, sukobljavamo se. I dalje se trudim da učestvujem, koliko god mogu, ali pomalo ispadam iz izrečenih smislova, gubim nit s vremena na vreme. Ono što je dobro, shvatam, je to što više nemam potrebu da prevodim, jer sve razumem. Prolazi sat, dva, još jedna kafa, lišće leluja. Nova deca dolaze i tuku se, udaraju po glavama nekom granom. Neko im lenjo kaže "Prestanite!". Dođe vreme večeri.

Odlazim uz izgovor kako danas možda nije bio njihov dan. Ne može čovek baš svaki put da bude inspirisan za nove i zanimljive uvide, za dijalektičke izazove, za umetnost misli.

Spremam sebi sarmice sa zeljem koje sam juče kupio u supermarketu. Stavljam ih u mikrotalasnu. Sarmice. Sa zeljem i kiselim mlekom. To je moje omiljeno.

Sutra ipak ponovo dolazim. I moji sagovornici se, kao spontano, svi u isto vreme, nalaze u bašti kafane. Bistrimo Jaspersa, Kolakovskog i Avu Sisoja, već pomalo mračnih lica. Dođe vreme večeri. Razilazimo se.

Odlazim kući. Podgrevam zaleđene riblje filete, krompir sa blitvom. Jedem ispred ugašenog televizora.

Onda tako, godinama, svakoga podneva, srećemo se kao bez dogovora, izvučemo poneku crticu Sisoja, Jaspersa ili Kolakovskog, na mišiće se izborimo za kiseo osmeh, sve na silu pokušavajući da proizvedemo onaj prvobitni užitak u raspri, kao heroinski zavisnici, ali ne osećamo ništa.

Ništa.

Ipak, ponovo se nalazimo, mi, mislioci izgubljene vrcavosti, muštramo sećanje da iscedi još nešto iz Sisoja, Kolak.... Lipe leluaju. Povetarac. Mleveno mešano. Zelje. Mikrotalasna. Ništa.

Edin Salčinović

Šarada

*Sumnjati da je vaš suparnik voljen – to je već bolno,
ali slušati od obožavane žene detalje te ljubavi,
predstavlja zaista vrhunac muka.
(Stendal, „Crveno i crno“)*

1.

Mnogo ljubavničke sreće doživjesmo moja žena i ja, mnogo beslovesnih časova provedenih u najsladoj strasti, mnogo krvlju zadojenih sati u purpurnoj vatri. Odvojeni od svijeta prepuštali smo se najčišćem užitku u svim blagoslovljeni časovima i naša kuća bi utočište radosti i stjecište mira. Potrajala je ta rijetka sreća dugo vremena, blagog i krepkog, i mi bismo tako dočekali vječnost da se među nas nije uvukao Andras, šezdeset i treći duh Goecije, vladar čija vojska broji trideset legija demona.

Ne zamjerajte što mi početne riječi zvuče nesmisleno kao kod čovjeka koji bulazni, kao ludi govor somnabulov, ja sam još pod utiskom što su ga na mene ostavili skoro minuli događaji i iz mene još uvijek nije izvjetrio njihov utjecaj – to je emocionalna slabost kojom se iskupljujem pred vama. Ali, uvjeravam vas da moje riječi nisu neistinite, možda su nesukladno napisane, možda ludo zvuče, a ipak je sve to čista istina. Jasno mi je da naše vrijeme ne podnosi demone, ali vi utjecaj demona ne morate shvatiti doslovno. Uostalom, nema mnogo potrebe da se ovoliko objašnjavam, dobro obaviješten čitalac će vjerovatno prepoznati događaje o kojima govorim, utoliko će ga prisustvo demona u priči još više uzbuditi.

Ja vam, nažalost, ne mogu odati svoj pravi identitet, iako bi bilo pravilno da pripovijest započnem autoportretom. Samo

je to nemoguće, s obzirom na visok položaj koji zauzimam u direkciji jedne internacionalno ugledne tvrtke. Čak su me i novinari morali ostaviti u oblaku anonimnosti dok su izvještavali o ovim događajima. Ipak, nekoliko reduciranih podataka iz moga javnog života se može iznijeti. Po zanimanju sam ekonomski ekspert, no to neka vas ne buni, nisam jedan od onih suhoparnih televizijskih tipova u biznis odijelima i sa akten tašnama što dan i noć provode nad računima. Daleko od toga. Čak bih za sebe mogao reći da sam bonvivan, ukoliko pri tome ne prelazimo granice dobrog ukusa. Uza sve to pomalo se interesujem za demonologiju. Nemojte da vas to navede na predrasudu, ja sam potpuno svjestan koliko je takva stvar bizarna, nisam nikakav fanatik. Sve spominjem samo da bi okolnosti u priči učinio zabavnijim.

Moja je žena bila fotomodel, osrednjeg uspjeha, u modnim krugovima dobro poznata, ali glorifikaciju i visok publicitet nikad nije doživjela. Taj izostanak velike slave bio je posljedica njenog za visoku modu atipičnog izgleda. Bilo je nečeg proturječnog između njene ljepote i figure, neki čudesan, nevjerovatan kontrast koji je izvjesno ostajao u oku svakome ko bi je vidio, premda sam siguran da to niko ne bi umio objasniti. Stas joj bješe vitak, vatreno izvijen, kao od strasti sazdan. I baš niko pred njenim tijelom nije mogao ostati ravnodušan. Ali je uglavnom izazivala zavist i tih prezir, i kod žena i kod muškaraca. Pristajalo je to dobro njenom gordom držanju, njenim prezrivim, izvještačenim kretnjama i koketnim nastupima s kojima se neizostavno pojavljivala u društvu. Bila je fatalna zavodnica, zanosna crnka s ledenim pogledom, razvratna vještica među anđeoskim kćerima. Samo je u svemu tome bila prostodušna, izgledalo je kao da sve to čini bez ikakve namjere, lakovjerno i krotko, i nerijetko je ta prostodušnost ocrtavala blagi kontrast na njenom uobičajeno grubom licu. I eto, to rijetko viđeno lice bilo je presudan činitelj njene sudbine, ono je njenu pojavu činilo posebnom na taj satanski način. Usko i pravilno zaobljeno, spljoštenih jagodica, u bljedilu izduženo, sa visokim čelom, egzotično ispupčenim, sa širokim usnama (donja kao da joj bješe malko otromboljena što joj je podcrtavalo liniju razvratnice) što su se svakog časa razvlačile u prezriv, naročito izazovan smiješak i otkrivale red nepravilnih zuba u nezgrapnom amalgamu s desnim, svodilo se u nekoliko oštih crta i završavalo priprosto, skoro vulgarno, sa isturenom bradom. Mišljenja sam, a moguće je da sa svojom uobraziljom pretjerujem, kako je upravo to fantastično lice od nje načinilo ikonu među konceptualistima. Za nju su se prosto otimali svi oni modisti, stilisti i fotografi koji su u svom poslu tražili nešto

neobično, nijansu nesvakidašnjosti, svi samoprozvani ekscentrici i ljudi otvorenog mišljenja koji su od čudnog htjeli kreirati standard.

Sav taj nesklad, sva demonska priroda – nemojte krivo uzeti te riječi, ja je njima uznosim do nebeskog trona – što je iz nje izbijala kao da je učiniše nedodirljivom, neosjetljivom, neljudskom. Razumijem da ovakva *kvalifikacija* priziva grozno značenje, čak neuljudno, što nikako ne bih htio da bude, ali upravo tako ovdje najbolje pristaje, jer ona je izgledala baš kao da joj ništa ljudsko nije blisko. Bilo je oko nje mnogo uspješnijih fotomodela, djevojaka koje su u poslovnom smislu u odnosu na nju bile na višem nebu, ali su joj sve one zavidjele iz svoje običnosti. Karizmu s kojom je ona zaludivala društvo nijedna nije mogla imati.

Naše poznanstvo započe sasvim jednostavno, pretjerano prosto, čak bih rekao za ovu priču neprimjereno. Sreli smo se na jednoj poslovnoj večeri sa još bar deset ljudi i ja tada ne osjetih ništa, jedva da mi je ostala u oku. Ali, eto, slutim da je ta moja ignorancija, nenamjerna ali nešto na što nije bila naviknuta, njenu dušu opržila kobnim utiskom. Nekoliko dana poslije, sada se toga sjećam, na adresu mi stiže neobična koverta, majušna, crna, reklo bi se svojeručno načinjena. Preskočit ću nekoliko nebitnih detalja i odmah reći da sam je brzo i neoprezno razderao, još sam bio u čudu. Unutra je bila ceduljica, vlastoručno ispisana, sitnim, zaobljenim punim slovima što su već na prvi pogled obećavala uzbuđenje i misteriju, i navještavala razvrat. Tu ceduljicu sam odavno bacio, a tekst više ne pamtim u doslovnom obliku, zato ću ovdje ukratko prepričati ono čega se sjećam. Znam da u prvi mah ništa nisam razumio, tek poslije otprilike tri četvrti sata, kada sam ga čitao već petnaesti ili šesnaesti put pohvatah rasute signale. Riječi o otrovanom srcu i mojoj bezdušnosti nisu me se bog zna kako dojmile. Zapravo, vjerovatno bi sve vrlo brzo skončalo na smetlištu da me nije očarala jedna nevjerovatna ponuda, možda bi, ako želim da budem tačan, trebalo reći opklada, ili ucjena, kako god, nudilo mi se da “dokažem da sam čovjek” i to tako što ću sutra sa anonimnom pošiljateljkom odletjeti za Paramaribo. (Ne sumnjam da bi ovako fantastična ponuda do suza zasmijala svakog poštenog građanina.)

Već sam vam rekao da gajim stanovitu simpatiju za neobično, sviđa mi se – tako govorim pazeći da ne pretjeram – sve što graniči sa iracionalnim. Uz svu opreznost pri izražavanju mogu reći da se ta stanovita simpatija slobodno može zvati strast. Zapravo i nema razloga da se to pokušava zatajiti, ja sam svakako anoniman, a za priču je bolje da se prikazem kao

zanesenjak. I kad me već zamislite kao strastvenog zaljubljenika u neobično ne treba vam mnogo ni da zamislite u kakvom uzbuđenju taj zaljubljenik juri na aerodrom. Da izbjegnemo zabunu, znao sam ja od samog početka da je sve to samo igra, znao sam da u tu igru nije uključeno nikakvo putovanje, pa ja sam već znao i ko će me dočekati i da ćemo kroz nekoliko sati sigurno završiti u mom stanu, priljubljeni karlicama. (Oprostite, opet sam nepristojan.)

Danas mi je teško povjerovati da se sve to zaista dogodilo, teško mi je svu tu igru povezati s njom, s mojom ženom, i dok ovo pišem pomišljam da sam sve izmislio, jer nikada više, ali baš nikada više nije ispoljila takav duh. Kod nje se vidjela samo prostodušnost, čak uskogrudnost, nedostatak mašte, nije više bilo igre, nije bilo zabave niti zavođenja, kao utvare nestali su šarm i mistika. Blagi lahor svakodnevnog života odnio je miomiris razvratnog parfema, ostala je samo bezbojna koža uboge šiparice. Nestašna djevojčica pretvorila se u pitomu pastiricu.

Ali to nije bio potpuni kraj. Demon u njenoj utrobi budio se kada bi se približila krevetu, i ona mi se u svako doba dana davala divlje, raskalašeno, s grozomornom pohotom u udovima, postajala je ona koju sam htio da imam. Pristojnost mi zabranjuje da iznosim detalje iz našeg najintimnijeg života, sve što mogu to je da priznam kako sam uz nju ostao samo zato što je bila savršena ljubavnica. U svakodnevnom životu beskrajno mi je dosađivala, dodijavala mi je s priprostim djevojačkim tričarijama, voljela glumiti uvrijeđenu frajlu, jogunila se kao mlada seljančica, kao magijom otjerana iz nje je nestala ona fatalna žena, i ništa pod bogom mi nismo nalazili zajedničko. Naši životi spajali su se samo u krevetu, u vreloj i strastvenoj tački. Takav život je protjecao blago, ne ranjavajući nas vremenom, i mi bismo vjerovatno neosjetno dočekali smrt da između nas nije stao taj opaki demon.

2.

Andras je u naše živote ušao jedne uskipjele ljetne večeri, kada su laptali prigradski psi, a jetki miris gradskih ulica nadraživao djevojke pod njihovim ljetnim haljinicama. Pamtim kako sam te noći s mukom udisao vreli vazduh dok sam se spremao da po svom običaju pođem na ladanje. Ja sam godinama odlazio na obalu našeg jezera, svakog petka uvečer, u malu brvnaru sagrađenu u visokoj travi. Vozio sam se noću, sporo, u otegnutom ritmu smooth jazza, kroz industrijska predgrađa, pokraj velikih spavaonica, između pasa luralica i pijanica, da bih prije zore kroz visoku travu izbio pred mračnu i nepomičnu

vodurinu, i na trijemu uz toplu kafu dočekaao izlazak sunca. Poslije sam čitao okultističke knjige i stare romane. Držala me ta magija, bio je to ritual moga života, i sada žalim što o tome moram govoriti javno, no dobro, svakako je magija nepovratno nestala pred više od pola godine.

Te sudbinske noći vozio sam po svom običaju, polagano, nježno vrludajući po kolovozu uljuljkan u vrcavu melodiju Sanbornovog saksofona. Spustio sam prozore (ne podnosim air condition, ja sam jako staromodan) i vrela struja ljetne noći prži mi lice – ja zamišljam da to neki užareni leptirovi plamenim krilima prlje s mog starodrevnog lica stoljetnu paučinu ostavljajući sitne ožiljke, a ja sam dugovijek i ime mi je Jahja. Utopljen u takve maštarije moj automobil se nezgrapno primiće industrijskom predgrađu povremeno poskakujući u ovoj noći kada smrt lipti u erotičnom zanosu. Misli mi se roje bolno kao da se krijesnice miješaju sa stršljenovima. Rasprskavaju se u meni vatrometi emocija. A tu na ulici stoji mitsko stvorenje, nestvarno i veličanstveno kao fatamorgana.

Ne sjećam se više da li je stopirala ili sam se sam zaustavio, pamtim tek da je bila nevjerovatna, bila je noćna maštarija, izgubljena vila sa svojom riđom kovrčavom kosom i preplanulom medenom kožom.

- Voziš smiješan auto, srce – nedorečeno se nasmiješila krupnim očima koje su na mene zasvijetlile slatkom malinovom bojom.

- Replika jednog starog Volkswagenovog modela, prvi primjerak je proizveden pred oko stotinu godina – odgovorio sam neodređeno primjećujući da je odjevena jednostavno, kako se već nose siromašne prigradske djevojke. Njena duga baršunasta suknja je izazovno zašuštala dok je sjedala, a mirisna koža pod kratkim i tijesnim topićem me zaslijepila. Nastavio sam kao kroz magnovenje spreman da svakog časa počnem zavijati sa uličnim psima. U glavi mi je grmio orkestar udaraljki, a srce bubnjalo pod pritiskom parnog stroja. Htio sam bezglavo pojuriti, samo dok je još jedanput odmjerim. Među njenim punim krvavocrvenim usnama našla se cigareta:

- Smeta li ako zapalim?

Nemam upaljač, da sam hiljadu puta proklet! Neka me zgromi! Neka na mene zajedno udare kuga i sifilis!

Otpuhivala je dim kroz prozor posvećeno gledajući u zvijezde. Krišom sam pokušavao uhvatiti njen pogled, tražio sam samo jednu iskru, jedan vatren trag, ali je ona uporno ostajala nedokučiva.

- Bolje bi bilo da gledaš cestu – do krvi me zabolio taj ravnodušni promukli glas. – Nesreća nije daleko od tebe.

Vidim neku sjenku u tvom sazviježđu.

- Oprostite, ne razumijem. Kakvom mome sazviježđu? – prihvatio sam igru ne sluteći kuda me ona vodi.

- U ovnu. Ti si ovan – za trenutak me pogledala preko vrha cigarete kao da ispituje hoće li me takva primjedba zapanjiti, onda je otpuhнула dim u moje lice i nastavila gledati u nebo. – Anđeo s podignutim mačem jaše na vuku: to su sukob, svađa i smrt.

Ne znam zašto sam produžio tu ludu igru, zapravo, zašto ne priznati, pomislio sam da ću popraviti svoje izgledе ako umjesto iznenađenje u igri ostavim znatiželju.

- Zašto da od nekoliko desetina miliona ovnova baš ja budem onaj nesretni?

- Zato što si baš ti, srce, imao nesreću da me sretnеš – odgovorila je nehajno i izbacila neugašenu cigaretu kroz prozor. Glas joj je bio napet kao da će svakog časa puknuti, grub i vreo, osjetio sam pod njim vražju strast. Priznajem da me taj vještiji glas omađijao, da mi je u tom času zapovjedila da se sjurim u jarak ni za trenutak ne bih oklijevao. Htio sam da mi priča i da je slušam kao maleni dečko lijepu odgajateljicu, nesretno zaljubljen. Ne, ja zaista ne znam šta sam promrmljao, ne znam da li sam uopšte uspio prevaliti glas preko jezika, *maleni dečko*, tek se sjećam da me upitala kako joj stoji ruž. Upalila je svjetlo u kolima, okrenula retrovizor da se može u njemu ogledati i počela mazati svoje putene usne.

- Koliko si godina u braku? – pitala je to dok su joj usne bile napućene kao pupoljak. – Ne čudi se. Vera... Jesi li sretan s njom?

Dođavola, neka ide sve dođavola!

- Sad je bolje – zadovoljno kaza i cmoknu usnama. – Izgledaš nesretno, srce. Kao neko ko treba avanturu.

Siguran sam da me je utroba nagonila da kažem: „u pravu ste, treba mi avantura“, ali se oprezni um već bješe uključio. Postao sam sumnjičav, počeo sam promišljati; sada vjerujem da sam ipak i prije svega bio zbunjen.

- Kako to avantura? Predlažete mi ljubavnu avanturu? Nudite mi se?

Bestidno me gledala ne skrivajući lukav osmijeh:

- Dosadan brak. Supružnici različitih karaktera. Tupo slaganje. Lijena mržnja – ponovo je pripalila cigaru i zagledala se u neku neodređenu tačku na nebu. – Jesi li ikad pomislio da te žena vara?

Pogodila me iznenada, naprasno, kao da me bombardirala, ostao sam zatečen kao *maleni nevaljalac u špagzi*. Ispred mene se u nedogled prostirala ravna ulica pritisnuta otežalim ljetnim

krošnjama kroz koje se teško probijalo sipljivo modrikasto svjetlo. Za trenutak sam uhvatio oštar zijev jednog dremljivog psa i pomislio da se takva snena čeljust u ovom času sklapa oko moga vrata.

- Šutiš. Biće da joj ne vjeruješ.

Još uvijek mi kroz uši kola taj izazovni glas zaobljen drskom ironijom; priznajem da i sada osjećam sram, ne, ni sada se ne bih usudio pogledati u nju. Kakvo me je osjećanje tada obuzelo? Znam da sam i tada kao i sada u najtamnijoj dubini svoje utrobe osjetio kako kipi neki ljepljiv kiseo sok, od njegovog isparenja podilaze me hladni žmarci, i ja znam da se to u meni budi mračnjak. Dok se toga prisjećam opet poželim da skočim na nju, da stegnem svoje koščate prste oko njenog vrata i da se silom nasladim u bogatom mirisu ljetnog cvijeća. To govorim sada, kada je sve skončalo u bestragu. Sada mogu dozvoliti bijesu da se razmaše, tako će i vama biti zanimljivije, ali neka ostane sve kako je onda bilo "kada je, kao i uvijek u mom životu, nadvladao razbor".

- Vi ne znate moju ženu – protisnuo sam s mukom, grčevito, kao da su mi pseći očnjaci doista stisnuli grlo.

Zasmijala se naprasno, s jetkom gorčinom, nezaustavljivo, zacenila se od neke tvrdokorne ironije, nadmoćno i sveznajuće. Ipak, ostao sam pribran:

- Šta hoćete od mene? Ne razumijem, šta očekujete? Da vas finansiram? Da od vas kupujem ljubav?

- Moj te interes, srce, – govorila je kroz nezadržive nalete smijeha - u ovoj stvari ne zanima. Bolje bi bilo da razmišljaš o interesu svoje žene. Hahahahahahaha...

Projurili smo preko jednog zakrivljenog mosta pod mutnim narančastim osvjetljenjem, iz korita je dolazio nepodnošljiv vonj od fekalija i hemikalija. Zalazili smo među stambenjake, velike spavaonice na rubu grada planski, kao nekom nebeskom rukom, poredane u pravilne redove poput granitne titanske soldateske. *Jeziv kraj za svakog ko je imalo sviknut na komociju i luksuz posebnoga.*

- Zaustavi kod tržnog centra. Tu iskačem – napokon se umirila. Odjednom je izgledala ozbiljno i odsutno kao da se ova scena među nama nije odigrala. Stao sam, u sebi žalostan, predosjećajući početak nesreće.

- Pripazi na svoju ženu, medeni – raskalašeno je namignula prije nego je zakoračila vani. I tada sam ga prvi put vidio. Bio je istetoviran na njenoj desnoj slabini. On, demon u čovječjem tijelu s nejakim krilima palog anđela i hipnotičnom glavom sove, jahao je na vuku, šezdeset i treći duh Goecije, zapovjednik trideset legija demona. Vidio sam ga kroz sladak miris

ružmarina pomiješan s drugim mediteranskim biljem, kroz finu ružičastu izmaglicu što bješe ostala za jednim medenim tijelom. To nisu bizarni detalji, to nisu trivije, on je zaista bio sa mnom u mojim kolima, gađao je nemirom moju dušu kao što bi lovac medvjedom sačmom raskrzao snenočudesnog fazana. Njegov pažljivi, proračunat duh unio je u moju glavu jednu mračnu sliku, neodređen strah, jedan intenzivan doživljaj nesklada i ja sam počeo da se gušim u tim crnim vizijama, bio sam pritisnut nekom blatnjavom vodom, opružen nauznak u podvodnoj travi što je vijugala poput pijavica, spokojno sam zurio gore, u dva golema kruga malinove boje.

3.

Probudio sam se na trijemu, nemarno zavaljen u drvenu naslonjaču, nepokriven, očima zalijepljen za horizont iznad jezera, daleko na istoku. Sunce je već bilo visoko, neki blag, prijazan ljetni povjetarac igrao se na vodi, gledao sam ga kako krišom iskače iz visoke trave i istiskuje pjenu iz mrkog jezera. Tišina nespokojna tog dana bješe umrtvila predio, nikakav krik ovozemaljski da smjelo objavi život, samo demonski bubanj što pulsira mi kroz uši u krvavom obrednom ritmu.

Nisam izdržao. Pokušavao sam se umirit, pokušavao sam iz sebe povratiti priviđenje, očistiti entitet jastva od nečiste sile, ali nisam imao snage. Cijeloga dana povlačio sam jedno klasično djelo Michaela Maiera, pokušavao se udubiti u gonetanje arcanne arcanissime, prepustiti svoje biće jednom superiornom posvećenju, nadzemaljskoj preokupaciji, ali nemir je izvirao iz moga želuca parajući mi utrobu kao hirurški skalpel. Bio je to bolan nemir, sačinjen od hiljadu krvavih krikova u mom trbuhu, bila je to crna misa mog ukorijepljenog srca, nemrtvi užas koji je prohujao kroz moj užegli um ostavljajući za sobom pustolinu. Sjećam se, u jednom trenu bio sam nadnesen nad crnom vodurinom, zibao sam se u čamcu kao leš u kolijevci, iščekujući razrješenje iz mračne dubine. Ne, to se više ne može ispričati, taj zakrvavljeni pogled u crnom ogledalu, ta nedokučiva želja da se zaroni u mulj, taj reski titraj u ždrijelu i igra živaca oštra kao ples žileta. Da li sam na toj vodi bježao od jednog demona tražeći drugog, onog kobnog, osloboditelja s vječnim sjećivom? Da li sam očekivao da se ta kosturnica strepnje u mojoj duši može srušiti u jedan čas, mukao i munjevit? Jesam li se nadao blagoslovljenom trenu u kojem će se pogled ukočiti zauvijek?

Sada, sa ove daljine, vidim sebe kako očajan veslam prema obali, maleni čun krizi preko jezera malaksalo, iznemoćalo parajući kožu toj crnoj aveti.

Sjećam se da je bila duboka noć kada sam se konačno zaputio u grad. Vozio sam divljački, bijesno, razdraženo, ne prestajući misliti na onu čije je tijelo obilježio Andras. Dao sam joj ime Ida, jer bila je poput maline. Malo bješe ostalo do zore kada sam otvorio vrata našeg stana. Sve je bilo istina. Zatekao sam ih. Labuđi vrat moje žene mirno je počivao pod njegovom miškom, gledao sam je kako se nevino meškolji na njegovim grudima.

Ne, ja ne znam šta je to bilo, je li to bilo olakšanje ili nemoć, ne znam šta je bilo to sljepilo volje što me obuzelo iznutra i najednom, ne razumijem zašto sam se kao preporođen vratio na ulicu, umilnu, blagu, iskrzanu tupim grcajima.

Sutradan sam odlučio da ću je naći. Sigurno je to bilo sutradan, jer one noći sam bio spokojan kao mrtvac i samo je taj neživi mir odagnao navalu zle krvi. Probudio sam se kao novi čovjek, opijen magičnim napitkom, i odlučio da ću je naći. Pozvao sam nadređenog u direkciji i zamolio za sedmodnevni dopust. Ženi sam u e-mailu javio da hitno odlazim na sedmodnevno poslovno putovanje.

Tih sam dana kao sumanut ophodio predgrađe, sluđeno sam tragao za onom koju ne znam, objijajući pragove bez ikakvog traga. Niko nije znao djevojku sa očima malinove boje i ljudi su se tek sažalijevali nad ludakom tuštog pogleda što je spas svojoj ošinutoj duši tražio u nekom mitskom biću. Tih sam noći snivao mračno: neko crno cvijeće, nalik na lokvanje, prorasta kroz jezero, a u sredini, kao kralj te morbozne vrste, uznosi se džinovski grimizni pupoljak prelišen magičnim sedefastim sjajem. Taj se gordi ljepotan graciozno rascvjetava, iz njegovog se srca izlegla jezerska vila. Uznesena je u nevinoj igri, vrluda pod zatamnjenim nebom, strmoglavce uranja u mračnu vodu, luduje to veličanstveno biće opijeno svijetom. Ja sa svoje verande gledam taj čarobni balet kao hipnotisan. Njena veličanstvena igra najednom postaje gruba, ona počinje da se plašljivo vrti kao zvijer kada osjeti lovca, onda se iznenada trgne i pojuri na mene, i tek tada ugledam njene oči kao dvije maline, i ja se nemoćno prepuštam toj harpiji što juriša u zluradom grohotu.

Teško je iskazati sav nemir i svu bojazan što su me bili opsjeli tih dana. Drhtavica, snomorica, luda igra živaca, konvulzije, mukla bol u utrobi, još i neka krv što mi bješe udarila u glavu i stalno mi curaše niz nos. Kao da sam bio opsjednut, zloduh u meni tjerao me da tragam, da bdijem, prišaptavao mi je nečuvane misli i budio makabrične vizije.

Ne sjećam se više kojeg je to dana bilo, vraćao sam se na jezero u sumrak, prijazan mir bješe ovladao krajem. U svom otegnutom ritmu moj je automobil prolazio zemljanim

drumom među visokom travom spokojno se primičući jezeru. Tek što sam izbio na obalu ugledah neku crnu priliku kako se baškari na verandi zavaljena u viseću ležaljku. I eto, tako me dočekala moja žena, *crna osvetnica* – “telefonirala je u direkciju, nije bilo nikakvog biznis putovanja”...

Ne pamtim najbolje onaj muk što nas bješe obuzeo, pred sobom je vidim bezbrižnu kakva je u taj prvi tren bila, i ja joj, takvoj prostodušnoj, netremice sve rekoh. Otimala se, protivila se svemu, nije htjela da bude tako, njeno lice zboralo se naglo i naprasno poružnjelo, vruć dah bješe joj nahrupio na otromboljenu usnu. Nosio sam je do kreveta zgrčenu i vrelu dok me je grebala po licu uz jezive vriske. Gorjela je u nekoj ludoj vatri, lomila se u struku, neotmjeno se šigicala, govorila da će umrijeti... Ničim se nije dala umiriti, pokušavao sam da je zagrlim, ali me je grizla vičući da sam lud, u napadu očaja bila je ratoborna kao ranjena zvijer. U jednom trenutku nemoćno je padala na postelju, a već u slijedećem skakala i počinjala da me udara po leđima i vratu svojim malenim pesnicama. Osjećao sam na grudima te šačice kao žaoke nemoći, očajno oružje sitnog bića. Zadihanu, brzo ju je obuzimala nemoć i još je samo jetko grcala, lice joj bi užutjelo i kao ispijeno.

Čudio sam se tada, otkud takav bijes, zašto ne želi priznati, zašto hoće da stvar ide jednolinijski, otkuda ta potreba da se živi kao da se život odmotava sa role? Zašto ne želi prihvatiti da su se naše veze potrgale, zašto odbija shvatiti da je fantazam koji nas je držao skupa kao pucnjem raznesen, zašto da ne vidi kako su sada iz našeg života potekle mnoge linije koje se više nikad neće preplesti. (Sada bi se, samo da to nije nepristojno, samome sebi smijao zbog pomisli da se linije naših života neće nikad više preplesti, ali da ne iskačem unaprijed, priču treba strpljivo ispriповijedati, iako sam siguran da dobro obaviješten čitalac već zna o čemu govorim i u sebi mi se ruga.) Ona je sve negirala, nazivala me luđakom, bolesnikom, optuživala je i druge da su je obijedili, iz nje je plamtjela fanatička vatra u kojoj je sagorijevao stvarni svijet. Ni tada, kao uostalom ni danas, nisam razumijevao zbog čega sam joj potreban, zašto hoće spasiti tu vezu čije su svetosti oskrvnute i obezvrijeđene, ali odbijam da nižem pretpostavke, mene se ne pristoji da je optužujem. Nipošto ne želim ružno govoriti o njoj, ako ni zbog čega a ono u ime ljubavi koju smo zajedno proživjeli.

Rastali smo se slijedećeg dana, otišla je slomljena, krhka srca, na staklenim nogama. Lično sam je odvezao do predgrađa odakle je mogla uzeti autobus. Rastali smo se bez pozdrava, bez ikakve riječi, nijednog znaka nije bilo među nama, rastali smo se tupi i daleki. Otišla je slomljena i takvu sam je

posljednji put vidio.

4.

U ponedjeljak je pozvao moj nadređeni i rekao da mogu produžiti "bolovanje" koliko god mi treba ili "koliko ljekar smatra da treba". Sve to bez ikakvog objašnjenja, nije dozvolio razgovor.

Tajna se ojasnovidila nakon drugog poziva. Ovoga puta zvao je policijski komesar. Vjerujem da vas ovo neće iznenaditi, moja žena je bila mrtva. "Svirepo ubijena". Vi ste svakako već odavno prepoznali slučaj.

Ono što sam vidio u njenom stanu toliko je grozno da ja nizašto ne svijetu ne bih pristao da to opišem. Neka vam bude dosta ono što su pisali novinari, ne sumnjam da ste čitali o "monstruoznom ubistvu u kojem je žrtva nemilosrdno iskomadana žiletom". Ja sam te članke vidio tek sada kada su ljekari utvrdili da to mogu podnijeti, ali odbijam da se prisjetim detalja koje sam lično vidio, moja duša još uvijek ekvilibrira na tankom konopcu razvučenom nad paklom, i samo jedan krivi osjet mogao bi me zauvijek baciti u šake demonu. Zato ću preskočiti ova izvješća, neću opisivati ni razgovore s komesarom u kojima, pouzdano znam, ništa suvislo nisam kazao, moj nervni sustav tada je već bio razdrobljen i ja sam se ponašao kao neurastenik. Ne znam ko me je poslao na terapijsko liječenje, možda je to bio moj nadređeni, možda komesar, ali to nije ni važno, znam samo da su me u to vrijeme kljukali neuriticima. Nikada mi nije rečeno jesam li bio osumnjičen ili su me tek radi mira moje duše odlučili odvojiti od mog dotadašnjeg života, no kako god, završio sam u ovom banjskom lječilištu gdje još uvijek ubijam vrijeme. E da, jednu stvar je bitno spomenuti, ne sjećam se kako sam i kada komesaru ispričao priču o Idi, tek sam čitajući zapisnike ustanovio da je istraga tu stvar uzela za najčišći umišljaj, ili drugačije rečeno, "neurotičku halucinaciju".

Ipak, sada moram priznati da sam tada, i u takvom stanju, od istrage zatajio jednu stvar: na noćnom ormariću moje žene bio je jedan predmet koji joj nije pripadao. Bila je to sićušna figura izrezbarena od drveta, a prikazivala je Andrasa u borbenoj pozi kako jaše na vuku. Ne znam zbog čega, ali sam osjećao da ju je tu ostavio ubojica, s njom je potpisao ubistvo. Neprimjetno sam je ugurao u džep i od tada je stalno bila sa mnom. Noću, u svojoj *čeliji* dugo sam je držao na dlanu naslućujući kome pripada.

Budio sam se tih dana s osjećajem pustoši, nosio sam pijesak i vjetar u svojoj duši, i neku mračnu saharsku noć. Cijelu

sedmicu provedoh na postelji, a poslije sam počeo izlaziti u šetnje i ići na plivanje. Za tri nedjelje život se potpuno doveo u red, ustalio se svakodnevni ritam, neosjetan, jednolik, ustrajan. Tih noći nisam imao snova. Ne znam je li to bilo uzrokovano neuriticima, izvjesno je tek da sam spavao blaženo, kao mrtvac. Tek opustjele grudi i drveni Andras podsjećali su me da nisam samo sadašnji, već i prošli čovjek. Prošavši.

Uskoro me počeo obilaziti komesar, dolazio je nenajavljeno i u sućutnom raspoloženju, kao stari prijatelj. Bio je to prijatan debeo čovjek koji je obožavao da pije prirodni sok. Donosio mi je na dar voće i slatkiše, a jednog je dana donio i ručno izrađenu muzičku kutiju:

- Znam da voliš Charlia Parkera – rekao je kao neko ko je sa mnom podijelio bar dvije decenije.

Jednoga dana, kada je provejavao prijazan lahor, sjedili smo na terasi lječilišnog restorana s pogledom na otvoreni bazen. Grupa rekonvalescenata veselo se brčkala u pličini pod neprimjetnim nadzorom jednog njegovatelja. U tišini smo ispijali sok od cijedene naranče, obojica vrteći suškave papirnate kišobrančice.

- Jesi li znao da ti je žena imala ljubavnika? – upitao je iznenađeno, lagodnim tonom kao da i nije htio to reći.

Napominjem da sam u istrazi, ko zna zašto i kako, sve o tome prešutio.

- Znao sam – odgovorio sam neodređeno, zagledan u ljeskavi ljubičasti kišobrančić.

- On je mrtav – dobacio je to između dva brza gutljaja.

Da skratim, čovjek je – kao što dobro obaviješten čitalac već zna – bio zadržan i to čini se za jedne sado-mazo orgije. Našli su ga golog, očito je dobrovoljno pristao da bude svezan za krevet. Izgleda da je očekivao da će se dobro zabaviti dok je puštao ubojicu da mu pritegne kožni remen oko vrata. A ponešto od te zabave je i doživio, bar se tako može reći, jer je istraga na njegovom tijelu našla tragove prosutog sjemenja. Pretpostavlja se da je ubica pritegao remen do kraja u trenutku dok je žrtva ejakulirala.

- Kako nije ostalo nikakvih tragova ako su oboje bili u istom krevetu?

- Ubojica je bio u odijelu od lateksa. Full body costume. Ni vlas nije ostala za njim.

Stavio sam drvenog idola na stol.

- Jeste li u njegovom stanu pronašli ovakvu stvar?

- Šta je to? – pravio se da nije zainteresovan ispijajući posljednji gutljaj.

- Možeš uzeti i moj – gurnuo sam svoju čašu pred njega.

– Ovo je potpis. Ako ste našli ubojica je isti. A mislim da znam i ko je.

– Čuj, lako je provjerit je li to govno tamo – eksirao je iz moje čaše i brzo se oprostio sa mnom. Sa neodređenom gorčinom u grlu sam gledao za njim dok je odlazio ekspresnim koracima. Primijetio sam da je uzbuđen iako se pravio da ga nije dotaklo, jezdio je niz terasu poput izvršitelja božje pravde.

Potom sam se budio sa zubljom u grudima, obuzimalo me neko gromko ludilo na koje, čini mi se, ni neuritici nisu djelovali. Do tada sam se tješio, mislio sam da ću je naći ili da će se sama pojaviti, ali se sada u munjevitom jasnovidjenju fantazija rasprsnula. Prštalo mi je u glavi kao da mi je mozak na uscvrčalom ulju, i opet sam dopao u postelju, ovoga puta u nekoj nesnosnoj huci, kao da se demoni u svom gnijezdu bjehu uskomešali.

Bio sam na jednoj visokoj dini, sunce bješe nada mnom, crno i visoko kao u ekvinociju, pustinjski je vjetar odnosio rubove moje dine. Ja klečim na koljenima, malaksao, iscijeden, i čekam da se poda mnom otvori ponor i da me proguta pustinjska pijavica. Osjetim ga; sa zenita, od beskraj, dojahuje na svome kurjaku sa uzdignutim mačem, demon žedan krvi. Pokorno isturam vrat, želim da mu olakšam, želim da brzo svrši posao, želim da moja krv u hipu opije njegovu grimiznu dušu. Neka se krvolok napoji sa ovog zatrovanog izvora, neka osjeti šta je kisela krv, neka se zagrcne mojom pokvarenom dušom. Pala je na mene njegova sjenka teška kao bezdan, on se uznosi kolosalno, poput božanstva, i ja klečim pod njim, slijep, predan, konačno spokojan. Još samo jednom, ja još samo jednom želim osjetiti sebe i posljednji put podižem klonulu glavu da pogledam iz bezdana. I vidim ih, u okviru od tame, dva izbljedjela sunca, dva oka malinova.

5.

Gluhota u koju sam dospio ošinula me gromko kao nagli vazdušni udar, žestoko mi je zapljusnula grudi, ledeni grč gvozdenom silom stiskao mi je srce, osjećao sam kako iz njega naglo brizga krv i strahovao sam da će se rasprsnuti. Prije negoli sam povratio dah opazio sam da je i on sa mnom, ali je bio sitan, čak sitniji od mene, sada je imao žensko tijelo, gipko i zgodno. Najednom njegova glava poče da se mijenja, stara ušara se rastezala uz jako prelijevanje boja poput kakvog pokvarenog holograma, raznobojne tačkice su jarko titrale tjerajući me da zatvorim oči, a kada sam ih opet otvorio transformacija je bila gotova. Predamnom je stajala ona, demonka, vještica, gola, preplanula, zaogrnuta bijelim plaštem.

- Sada ne možeš pobjeći – rekla je mračno, muklim zvjerskim glasom.

Ne htijući počeo sam da ogledam po neprozirnom crnilu što se spustilo oko nas poput satenske zavjese. Gornica. Zatvoreni smo u grobnici. Ili je to zarušena odaja neke katakombe.

- Ja nikada nisam bježao – prošaptao sam zgrčnim glasovima. – Tražio sam te.

Oči su joj bile crne, samo crne, kao da joj neka stvaralačka sila bješe usadila dva crna vranina jajeta. Povremeno je tanka crvenkasta linija presijecala to crnilo. Gledajući zlokobni bljesak te krvave žilice osjetio sam da me demonka želi ubiti.

- Zbog čega to hoćeš? Ja te volim! Volim te!

- Ti si glup. Ti si obična budala. Ne shvataš da si počinio svetogrđe.

Možda sam trebao biti zbunjen, ali me više začudilo što je bila ogrnuta službenim mantilom medicinske sestre. Svladao me umor, neki potmuo bol u brzom ritmu udarao mi je u sljepoočice, iz tame je mjestimice počela izvirati zasljepljujuća bjelina, slijevala se iz visine nalik na mlazove mlijeka, bešumno i sporo. Ona je nastavila govoriti, ali više je nisam razumio, jer obraćala mi se nekim demonskim jezikom.

Mutilo se, sve se mutilo. Osjetio sam da mi je lice prekrila neka blaga, mekana stvar, bila je nježna i topla, ali je sisala dah iz mojih pluća.

Iznenada je sve obasjalo jarko studeno svjetlo i ja sam prepoznao svoju bolničku sobu. Mnoštvo ljudi komešalo se u njoj. Neki grubijani u bijelim mantilima nasilno su odvodili Idu, ona je vikala, vrištala, kristalno je odzvanjao njen histerični smijeh. Htio sam joj pomoći, ali bio sam nemoćan. Bio je tu i moj prijatelj komesar. Pokušavao sam ga upozoriti, reći mu neka joj pomogne, ali ni za to nisam imao snage. Neka sje-dokosa žena ljubaznog osmijeha svojom magičnom spravom vraćala je vazduh u moja pluća.

6.

Ne znam koliko je dana proteklo otkako samo počeo dolaziti sebi. Bunilo me još nije bilo skroz napustilo, naprasno su dolazili svijetli časovi iz kojih sam s munjevitim udarom u doboš opet padao u bezdan. Moje potpuno iscjeljenje, uvjetno rečeno potpuno, moglo bi se datirati u jednu bešumnu noć koju je paralo neko tiho daleko pucketanje. Probudio sam se naglo, zasljepljen nekim razvučenim svjetlom što je lijeno izviralo ispod abažura na nahtkasni. Stvari su mi se uskoro počele otkrivati u svojoj pravoj boji i ja sam uz lampu prepoznao oguljenu narančinu koru. Uz moj krevet neka se mračna prilika mirno

sladila narančinim kriškama. Domalo se pred mojim očima ukaza cijela soba, u polutami, napadnuta prigušenim svjetlom. U uglu je mačjim okom žmirkao moj stari gramofon jedva čujno svirajući taktove jazz kompozicije „Blue in Green“.

– Donio sam ga iz tvog stana. Mislio sam da će ti se tako svidjet. A i meni je ubijao vrijeme – ravnodušno se iz sjene javio komesar, kao da smo se u najljepšem raspoloženju rastali pred koja tri časa. – Ja sam ti, prijatelju moj, pojeo voće. Šteta da trune. Donijet ću ti sutra drugo.

Domalo je na njegovom mjestu bio liječnik, počeo me detaljno pregledavati, pamtim da su me oči žestoko boljele od neke proklete lampice kojom me je svako malo napastovao. Komesar je nastavio dolaziti uvečer svakoga dana, donosio je voće i puštao ploče po svom izboru. (Moram biti iskren i reći da ne znam šta je tog čovjeka vezalo za mene. Moguće da je bio usamljen. Možda je tražio prijatelja. Ne znam, ali me on i sada obilazi i mi se odnosimo kao stari prijatelji iako se nikada zapravo nismo upoznali. To jest, on o meni, zahvaljujući istrazi, zna skoro sve, ali ja o njemu još uvijek ne znam ništa.)

Kako sam ozdravljao tako je i on postepeno počinjao govoriti o „slučaju“. Mislim da je proteklo više od dvije sedmice kada mi je obznanio da je „priveo A...“ – umalo da napišem njeno pravo ime, ali ne, bolje je da do kraja zadržim nestvarno ime koje sam joj nadjenuo, upućen čitalac svakako već zna njen pravi identitet. Ja se pak tog posla neću laćati, za mene će ona ostati ova literarna ličnost, unatoč svemu i pristojnost mi zabranjuje da pređem preko toga.

Pričao je dugo o istrazi. Govorio je nezanimljivo i izlomljeno, mnogošta je bilo teško povezati, a i ja sam uslijed slabosti živaca mnogo prečuo. Jednu stvar dobro pamtim, cijeli je događaj često nazivao „šaradom“. „Šarada je to bila, prijatelju moj,“, tako mi je govorio, „trebalo je doskočit đavolici“. Pričao mi je da je ona htjela biti uhvaćena, ali je „igrala igru“, trebalo je pratiti tragove po njenom uputstvu. „Prvi je trag bila ona drvena lutka, ista k'o ona što si mi je pokaz'o kod bazena“. Poigravala se s njima, tako mi je pričao. Voljela je ostavljati lažne tragove i slati istragu krivim smjerom. Potom ih je opet vraćala na pravi put. I tako uzastopno, sve dok nije odlučila da se preda, tada ih je dovela do sebe. „Mislim da je ta mala luda ko tromblon“, zaključio je ljušteći petu naranču. Zamolio sam ga da mi bude dopušteno da je vidim. Opet se ponio kao stari prijatelj. Već sutradan je uredio da me propuste u „Specijalnu zatvorsku bolnicu“.

Toga jutra pažljivo sam se odijevao. Odabrao sam hlače od džinsa kupinove boje i indigo svileni košulju sa finim radom

na porubima. Obrijao sam lice i stavio jak parfem od kojeg sam se zakašljao. Dodao sam i antilop cipele malinove boje. Biće da sam još gajio neku nadu.

Čekao sam desetak minuta u jednoj poluosvijetljenoj prostoriji da je čuvar dovede. Ušla je hladno, ležerno, očito se dobro osjećala u bolničkoj odjeći. Kosa joj je bila ostrižena, skoro do glave. Bez kovrča je izgledala pitomo, iako moram priznati da me je njeno zavodljivo lice i dalje zbunjivalo. Sjela je naspram mene i ostadosmo tako dugo u šutnji, bar mi se sada čini da je to dugo potrajalo.

- Zašto si to učinila? – započeo sam tek da nešto kažem, nisam znao drugačije. Nije odmah odgovorila. Trebalo joj je vremena da utoli bijes, vidio sam da joj smeđe oči sijevaju pod namrštenim vjeđama, očigledno je tražila pravi ton. Kada je konačno progovorila glas joj je bio spokojan, ravan, neupadljiv poput ljetne kancone.

- Voljela sam ga.

Potom smo opet šutjeli. Odnekud izvana dopiralo je neko iritirajuće kvrcanje, od slabe svjetiljke čulo se hladno zujanje, stražar je disao uravnoteženo kao da je htio biti neprimjetan. Htio sam da nam se noge dotaknu, ali je ona svoje sklonila na sigurnu distancu, koliko god se upinjao nisam mogao doprijeti.

- To si trebao ti učiniti – istisnula je kroz polušapat, kao da joj je sada svejedno. Ne znam zašto, ali me odjednom sve to više nije interesovalo, riješio sam da ću se istog časa oprostiti i poći u neki restoran brze hrane da se najedem hrskave piletine. Koliko god vam to sada čudno i neuvjerljivo zvučalo, meni su se toga časa nakvasile zazubice na pomisao o hrskavoj piletini. Vjerujem da sam samo o tome i razmišljao dok je ona sveudilj govorila:

- Uhodila sam vas mjesecima, skoro od kada sam saznala za njihovu vezu. Bilo je to odmah na početku, sigurna sam, primijetila sam promjene na njemu. Počeo me zanemarivati. Ja sam ga tako dobro znala, bio je moja jedina ljubav. Proveli smo zajedno skoro deset godina i nikad nije pošao za drugom. Sve dok mu ona nije izašla na set. Najprije sam mislila da ću umrijeti, ali sam poslije prvog šoka odlučila da ću ga vratiti sebi. Ja sam jaka žena, ne odustajem olako. Temeljito sam provodila svoju osvetu. Saznala sam sve o njoj. Svaku njenu stvar, svaki izlazak, svaki obrok koji je uzela, čak sam poznavala i njene osjećaja. Ne moraš mi vjerovati da je tako, ali ja sam poznavala vaš život bolje od vas samih. Sve je bilo isplanirano u detalj, pažljivo sam odabrala čas kada ću te sačekati, nemoj se čudit, znala sam da ćeš naići. Sve sam znala. Sve! Samo sam se s tobom prevarila. Ti si ispao slabić. Kukavica. Mislila sam

da ćeš se svetiti, da ćeš ih rastaviti, da ćeš pucati. A ti... Ti si me iznevjerio... – klonula je glavom i počela grcati – Ja sam sada opet počela nalaziti boga. Znaš, ja nikada nisam vjerovala. Roditelji su me naučili da boga nema. Ja sam svog boga našla u njemu. Obožavala sam ga. Bila sam njegova svećenica, i samo sam ja imala pravo da pogubim posrnulo božanstvo. Ali, s tim je život postao besmislen. Svećenica mora služiti svome bogu, u tome je jedini smisao njenog života. Bez svog boga ona je izgubljena. Zato sam se odlučila predati. Šarada je bila u njegovu čast, posljednja spomen, pogrebni ritual. Na kraju sam i ja trebala umrijeti. Ali se u toj igri u meni pojavila druga vjera. Ne znam kako je do toga došlo, ali ja sada osjetim novog boga. Onog pravog. Neljudskog. Nebeskog. On je tu, svuda, on je i u meni. Ja sam sada iznutra slomljeno biće, ali u tom haosu se probudio bog, dugo godina skriven. Spremna sam položiti zavjet, posveti ću svoje tijelo u ime višnje pravde. U meni će oživjeti blagoslovljeni duh i ja ću stati uz bok najsvjetlijim ženama pod oltarom nevjestice nenevjesne... – ona ušuti naglo kao da se u njenom glasu nešto slomilo i propade u sebe. Naglo usplamtjele smeđe oči tiho zgasnuše.

Zijevnuo sam i pogledao na džepni sat. Brojke su fluorescentno svijetlile u polumraku. Bilo je oko tri sata popodne. Hladno sam se oprostio s njom i otišao laganim korakom, za mnom je ostajalo tiho tapkanje tvrdih donova u opustjelom hodniku. Ispred me dočekao komesar. Zajedno smo pošli u restoran brze hrane, on na prirodni sok, ja na hrskavu piletinu.

Haris Imamović

Dedždžal

U Janjćima smo živjeli na Željezničkoj stanici. Tu nije bilo zgrade sa željezničkim radnicima, već je voz samo zastajao onoliko vremena koliko je potrebno da izađu i uđu putnici. U zavisnosti od karaktera konduktera i od broja putnika vrijeme stanke voza se uvijek mijenjalo: nekada je trajalo 20 sekundi, nekada više od 30.

Moj drug Safari nikad nije znao koliko tačno putnika treba izaći ili žuri li se kondukteru, ali je smio provući se ispod vagona. Dok voz dahćući od umora odbraja sekunde svoje relaksacije, Safari, kao žaba, čučajući hoda ispod vagona i kad je voz krenuo - Safarijev vrat je već daleko od zagrljaja s gvozdenim kotačem.

Iako smo ga vidjeli previše puta kako se bez problema provukao ispod voza, uvijek smo taj njegov podvig pratili sa zebnjom:

- Je li majicom zakačio za neku žicu? - Da li je sad prerastao veličinu svog podviga, pa će zaglaviti? - Šta ako ga vidi neko od putnik, hoće li mu Safari smjeti izaći prije nego što voz krene?

Nikad nije bilo dovoljno vremena za upozoriti mašinovođu da ne kreće, jer nikad on i kondukter nisu ni znali da se dječak šunja ispod jednog od njihovih vagona, podmećući im sebe kao bombu. Tek kad voz ode i mi ugledamo Safarija s druge strane pruge, kako uspravan zadovoljno posmatra tvrđavu koju

je ko zna koji put osvojio, prođe nas strah i zavidimo njegovoj hrabrosti:

- Lako ti je bilo ovaj put, kad je voz stajao skoro cijelu minutu.

Osim te akrobatike Safari je bio poseban među nama i zbog stotinu drugih stvari.

Na primjer, on i njegov brat Lutvo su, prilikom međusobnih svađa umjesto konkluzije najčešće jedan drugom pokušavali nametnuti status počinjenog sintaksički kopulirajući s vlastitom majkom. I to nije bio šaljivi posao navike, već su jedan drugom mater psovali jako svjesno, pominjući je poimenice:

- Jebem ti Šejlu u po pičke! - kaže Lutvo Safariju.

- Jebem i ja tebi u tri pičke! - kaže Safari bratu.

Razumije se da smo mi ostali uvijek smijali toj incestuoznoj dijalektici. Naravno, uvijek pomalo zgroženo. Neko im je zato, u jednom od takvih trenutaka, objasnio da nije lijepo tako spominjati mater rođenom bratu, na što je tom filozofu Lutvo kazao:

- Jebem i tebi mater!

Njihov otac, Miciglava, bio je blagi i miroljubiv čovjek, oblak u košulji, i nikada ih nije tukao, i zato su smjeli raditi sve što mi ostali nismo. Mi smo, naravno, bili zavidni zbog slobode koju su njih dvojica imali, ali su je za naše pojmove isuviše glupo koristili da je lako bilo uravnotežiti zavist sa nipodaštavanjem.

Dug nisam shvatao cijelo to nelogično ponašanje, sve dok nam sam Safari nije ispričao jednu nelogičnu priču.

Njegova mati Šejla je bila bula, po arapskoj modi, od prve godine po završetku rata, kad je počela raditi u saudijskoj humanitarnoj organizaciji u Zenici.

(Bile su to godine kad smo čašu zvali mašrafa, neprestano se iščuđivali nad logičnošću lingvističke antropologije koja je govorila da nije bez razloga to što Muslimani kažu za nekog da spava "k'o janje", dok Srbi kažu "k'o zaklan". Čistili smo. zube nekim drvenim štapčićima, umjesto četkicom i pastom, zato što nam je efendija rekao da je taj arapski metod čišćenja zuba mnogo bolji. Tad su se nekad i naše žene počele masovno pokrivati...)

Bilo je puno tih muslimanskih humanitarnih organizacija u Zenici i još više arapski pokrivenih žena u Janjićima. Safarijevom ocu nije bilo krivo zbog te mode po kojoj niko, osim njega, ne može vidjeti ono žensko na njegovoj ženi.

Miciglava je, međutim, poslije izvjesnog vremena primijetio da je njegova supruga osim odjeće poprimila i običaj da se suzdržava od čulnih užitaka, pa je odlučio da, bez najave, napravi posjetu prostorijama saudijske organizacije. Odlučio

je da sam vidi kakvi su to muslimani koji su, protivno hutbi janjičkog efendije, njegovoj supruzi utuveli u glavu da je uživanje što proističe iz nepristojnog trenja stanovitih dijelova muškarca i žene - grijeh, koji je neminovan, ali kojeg se treba kaniti nakon što se djeca izrode.

Miciglava je imao toliko sreće da su mu Saudijci već pri prvoj posjeti objasnili kako se s teжом janjičkog hodže o neistovjetnosti seksa i grijeha slažu možda čak i više nego što treba. Miciglava se, naime, u posljednjoj od svojih diverzija sasvim iznenadio svojim neshvatanjem arapskih običaja, jer je dotad mislio da Arapi imaju više žena, a onda je na svojoj ženi zatekao više Arapa.

Kad se tog dana kolumbijanskih otkrića Šejla vratila kuća, zatekla je supruga kod kuće, zagrljenog s djecom, kao da joj ih oduzima.

Čim je ušla otac je progovorio.

Ali nije ni završio, a ona ga je već stala tući, svime čim je stigla. Gađala ga je svojim cipelama, tanjirom punim hrane, telefonskom slušalicom, telefonom, drvetom iz ladice šporeta. Cijelo vrijeme je vikala da mu je mater kurva, dok je on pokrivao glavu rukama, ne stenjući, ne govoreći ništa.

On to očigledno nije očekivao. Da li je ona očekivala? Da li se svjesno suzdržao od odbrane? Htio je da se majka zastidi pred djecom, da se pokaje? Ili su mu Arapi zaprijetili da ne smije tući ženu kad dođe kući? Da li je to onda shvatila kao dozvolu da tuče muža? Da li su ga djeca prezirala što se nije branio? Da li su se i sami pobožali batina? Vidio sam samo da je Safari prezirao i oca i majku dok nam je, hladnokrvno, bez boli, bez smijeha, kazao da je Šejla - nije ih više ni sam zvao ocem i majkom - na kraju tukla Miciglavu četkom od WC šolje.

Miciglava je rođen u Janjićima, ali nije bio Janjićanin.

Janjićanin bi ubio i pejgambera da ga nađe na svojoj ženi, a kamo li običnog Arapa ili dvojicu-trojicu običnih Arapa.

Da sugerišem prilošku odredbu koja na validan način sugeriša Miciglavinu odstupanje od janjičkog arhetipa, kazat ću i nekoliko riječi o Galibu.

Zvali smo ga Galiban. Bio je neobično plodan uzorak muža, pa je od trenutka kad sam ja došao u Janjiće do mog odlaska u Sarajevo napravio osmero djece. Nije, međutim, Galibanov problem bio što su mala djeca nemirna, što su iracionalna, što vrludaju kao spermatozoidi, problem je u tom što djeca rastu.

Nikad nisam naučio imena sve te djece. I Galiban ih je uvijek mijesao, pa je na kraju muške zvao imenom najstarijeg Abedina, a sve ženske imenom najstarije Abedine. Sjećam se

ipak cijele te simpatične atmosfere oko Galibanove kuće. Ali i da su Galibanu, kojem je valjalo hraniti tu stoustu aždahu, bezbroj puta ljudi iz vlasti odbili dati penziju. Zalud je glumio da je da je psihički klonuo, da ga muči želudac, da ga muče zglobovi, da je na rubu snaga. Kad je vidio da slabo glumi, onda se ranio pištoljem u nogu da dokaže da zaslužuje penziju. Poslije toga je od države dobio besplatnu hitnu pomoć. Srećom, Abedin 1 i Abedin 2 su već odrasli pa sve više zamjenjuju oca u poslovima.

Galibanove žene Melće se sjećam kao neobično šutljive žene: kao da je prilikom tih silnih porođaja sva moć glasa eruptirala iz nje, ona je uvijek šutila, kao neki fosil Pompeja. Otud i misterija zbog čega ju je muž tukao: zar je Melća mogla ikome prigovarati, dosađivati bilo kome, akamoli Galibanu? Tiha, kao crna zemlja. A kao zemlja i plodna: rađala je skoro svake godine. Možda ju je tukao zbog te vanzemaljske plodnosti? Možda... Postoji hiljadu tih možda, koja rastu iz zemlje Melćine šutnje, kao klasje ili trava, i suludo je moždakati: istinu je krila Galibanova moždana masa, otkrivalo je Melćino tijelo, pa je opet zakrivala njezina šutnja.

Komšije su, pažljivo kao snajperisti i zadovoljno kao uplakani čitaoci romantičnih titlova, pratili razloge te nesreće: imali su pred sobom tek rasutu slagalicu Melćinih modrica, koju kakogod da ste složili mogle ste tek naslutiti nešto poput:

- Galiban je htio postati Muhamed Ali, ali kako mu je žena rodila toliko djece, on nije imao kada trenirati, djeca su pojela sve vreće i ostala mu je samo Melća, kao autistični sparing partner.

Kako je čeznuo za klejevskom slavom, Galibanu nije bilo dovoljno da istuče Melću među njihova četiri berlinska zida, već ju je, takvu, friško modru znao voditi na sijela kod komšija. Sjećam se tih šizofrenih situacija: dođu Melća i Galiban kod nas na sijelo; Melća plava kao nebo i kao more, i mada su svi upratili te romantičarske analogije žene sa očitovanjima prirode, svi se prave kao da je sve normalno, a najviše sama Melća: niko ne pita Galibana, niko ne pita nju, zašto izgleda kao da je poslužila kao pontonski most dvjema divizijama ruske pješadije, već razgovaraju, časkaju s njom i Galibanom o mrazu i paradržu ili o našoj komšinici, kojoj je poludio muž, pa ona i djeca muku muče s njim, kad počne zasipati svaku rupicu u kući deterdžentom za veš, kako bi onemogućio džinima da ulaze u kuću, jer je pročitao negdje da su džini alergični na prašak za veš.

Kraj ove ljubavne priče dešava se u Sarajevu, za vrijeme opsade.

Čitalac će se vjerovatno zapitati kakve veze ima opsada Sarajeva s ljubavnom pričom iz Janjića. Zato ću odmah reći da nema nikakve, ali naša savremena pripovijetka mora uvijek nešto reći o posljednjem ratu, po mogućnosti o ratnom Sarajevu, zato što je to vrijeme (i mjesto) u kojem sve naše priče i počinju i završavaju.

Tako ću se i ja okoristiti navedenim hronotopom, završavajući svoju priču u godini prije nego što je i počela i na tlu koje u životu svojim stopalima nisu opipali njezini junaci, ne bih li se nekako uglavio u kanon savremene bosanske književnosti i dobio koju paru za ovu priču.

Dakle, u vrijeme opsade Sarajeva, spram srpske željezne kiše, koja se realizirala u svim stepenima od kišice do meteorske kiše, postojalo i nekoliko snajperista koji su pucali iz pravca muslimanskih položaja. Na Srbe. I ne samo na vojnike.

Tako je, u to vrijeme kad je đavo, kao i uvijek, gledao na jedno oko, a bog ni na jedno, jedan snajperista - zvat ćemo ga Galiban - sa hotela Bristol vrebao srpske mete po Grbavici. Prilikom jedne od svojih dedžalskih opservacija, on je fokusirao ljubavni par: Srbin i Srpkinja su se našli pokraj jedne od grbavičkih škola i Galibanu izgledalo da to nije prvi put da se sastaju u toj zavjetrini. Isto tako izgledalo je da nije prvi put da Miciglava kasni na sastanak. A kasnije je pomislio da je to možda Šejla došla prije vremena i sad galami na jadnog Miciglavu, koji ne smije ni zucnuti.

Uživio je se snajperista Galiban u taj nijemi film. Šejla viče, maše rukama, kao dirigentkinja, prijeti kažiprstom, hekla didaktičku mustru od zraka koji Miciglavu dijeli od njezinih grudi. Uši, ruke i nos su utrčali u očne duplje: Galiban se sav pretvorio u oko. Miciglava pokunjen, kao pred streljački vodom, šuti, razmišlja o tome da li postoji bog. Postoji: i ljut je kao Šejla. Galiban je već na nogama, ekstatično bijesan. Viče: "Ošamari je! Ošamari kurvu, pičko, ošamari je!" Isteže se kao prorok na stijeni.

Bog, međutim, nije raspoložen: Miciglava svakako ne može čuti Galibanov imperativ, od Šejline grmljavine, od grmljavine orkestra srpske artiljerije koja od Sarajeva pravi površinu Marsa. Galiban ponovo liježe za snajper, uvrijeđen kao u ljubavi ponižena žena. Gleda, moli se da ne vidi sljedeće: Miciglava, međutim, i dalje kao da je pao s Marsa. Šuti. Šejla i dalje čita bukvicu, ali tiše, mirnije, kao da poentira. Koristeći pretposljednje atome snage, Galiban moli Boga da je Miciglava ošamari. Kao da je Miciglava bog, koješta. Šejla je bog, zadovoljila se, vidi Galiban, i već je pustila Miciglavu da je uzme za ruku, miluju se. Hoće li ga zagrliti?

Dedždžalovo oko vidi: poljubili su se. Miciglava je sretan, otrpio je, ali zadovoljio ju je i sad će dobiti kost zadovoljstva. Ustaju, zagrljeni, kao kreću negdje. Galiban ih gleda, takve, a vidi samo kako neka šeta frajlica šeta psa po Vilsonovom. Miciglava je sretan - vjerovatno erektivno; Šejla kao da je doživjela orgazam. Krenuli su, otići će...

Galiban repetira i puca.

Ne čuje on, poslije toga, Šejlino vikanje, ali ga vidi. Isto tako vidi Miciglavu kako leži, a oko njega se širi ćilim od krvi kojim ne može odletjeti čak ni na nebesa, jer ih iznad površine Marsa nema. Na uzvišenju sjedi Galiban, kao bog ljubavi, sa zapaljenom cigaretom i skoro dogorjelom mišlju: "Jesam ti reko da ošamariš kurvu?"

Haris Imamović

Ljubav koja i brda pokreće

O romantičnoj ljubavi sve sam naučio od mog komšije S'lejmena Brljka, drvosječe. Doduše, s nekih petnaestak godina zakašnjenja.

Sjećam se kako je S'lejmen Brljak sjekao drva, u sve tri svoje nelegalne smjene, kako bi imao dovoljno novca za platiti vlasniku jednog kupleraja u Lašvi da niko ne smije taknuti gđicu Alju Sergejevnu. Naravno, niko osim S'lejmena Brljka.

Sjećam se kako ju je Brljak dovodio svojoj kući i kako je S'lejmenova žena, brzo shvativši o kome je riječ, gađala kurvu priručnim glavicama bijelog luka, dok je on podmetao svoje izubijano i posvuda isječeno tijelo, vraćajući svojoj ženi jednakom mjerom, kroz zube, koji su više ličili na neplanski posječenu šumu, nego na zube: "Udri mene, nemoj nju: nju vol'im!" Tako je taj čovjek, velik kao Majakovski, izgovarao sebe: voljim.

Ta je luda ljubav trajala sve do pojave klizišta na Brodi, selu na drugom kraju Zenice, zbog tamošnje neplanske sječe šume. Tada je 600 hiljada kubnih metara zemlje pojurilo, kao rijeka, i usmrtilo osam ljudi, uništilo isto toliko kuća i od 70 porodica napravilo izbjeglice u njihovom rođenom selu.

Janjićani - kojima je pripadao i Brljak, ali i nije pripadao, kako će čitalac moći vidjeti u nastavku - toliko su se prepali da će i njihove kuće dobiti klizaljke i početi mijenjati svoj

meridijanski položaj, te su postali savjesni građani i počeli prijavljivati S'lejmena vlastima, postavivši se tako kao zla kob između njega i Alje u njihovoj čudesnoj ljubavi, učinivši je larmoajantnom. Kao da bi Brljak mogao obrijati šumu, koješta! Ali možda su stvarno savjesni Janjićani i prijavljivali, premda mi se u jednom trenutku bilo učinilo da je to radila njegova žena, ili neki drugi zaljubljeni drvosječa.

Pokušavao je Brljak nakon kratkog zatvora zaraditi na drugim poslovima, ali nigdje kao u šumi nisu pare nicale kao gljive. Sjećam se kako je kasnije, kad je klub bio zatvoren, a djevojka otišla bog zna gdje, sijao paprike što, kad narastu, liče na napeto srce veličanstvenog ljubavnika; krastavce što i nemaju baš previše romantičnih stvari s kojima se mogu uporediti; te je okopavao krompir *ad absurdum* liječeći svoje srce iscijepano sjekirirom nesretne ljubavi.

Umalo u to vrijeme da i sam, sa cijelih svojih desetak godina, ne doživim jednu takvu, internacionalnu, osjetilnu ljubav u "Mijamiju", kako se zvao ljubavni klub. Kad sam bio peti razred, brat i Brljakov sin, kojeg smo zvali Džehenem, insistirali su da idem s njima: oni će mi platiti, ja samo trebam ponijeti sebe. Dugo su me nagovarali, ali bilo me je strah: tad su nam, na jednom od časova odjeljenske zajednice, prvi put pričali o AIDS-u. I u trenutku kad sam već 85% bio nagovoren da i ja upoznam te drugarice iz regije bivšeg Varšavskog pakta, Džehenem je, po svom starom dobrom običaju, tj. ne razmišljajući nimalo, ispričao neobičan događaj iz svoje prošle posjete, nakon čega sam postao 100 % siguran u svoju odluku.

"Ja", rekao je, "bio s onom crvenom i ulazi Ramkan poslje mene, i sad u frci kako sam plaćo, pa se oblaćio, ostane mi novčanik kod nje. Kontam: nisu oni još ni počeli. Uđem. Ka' tamo Ramkan liže đe sam ja mećo maloprije!" Nakon tog Pezovog dionizijskog smijeha, crno-bijelog osmijeha, klavirskog, kojeg je naslijedio od romantičnog Brljaka, 100 % sam tad bio siguran: u taj ljubavni klub - ne idem! Ne želim na bilo koji način miješati svoje sokove s Džehenemovim ili Ramadanovim.

Naravno, otišao sam u "Mijami" s njima nekoliko mjeseci kasnije, čisto da, kako se kaže, vidim šta je to, je li... Tu gdje se Brljak konačno susreo sa svojom Beatriče i doživio nebesa, ja sam, sa svojih dvanaestak godina, ugledao sve spratove pakla. I hirone, i kavalkantije, i bordžije i mizanscen koji mi je objašnjavao kako su nastajali neki drevni bogovi koji su malo ličili na čovjeka, a između 80 i 70 % na orangutana, npr, ili na gnuu. Kad su konačno javili da su "plavi anđeli" napravili raciju tamo i da je klub zatvoren i gazda uhapšen, bio sam

sretan što ni brat više neće tamo ići, što je Brljku - osim što su motike - još i policija pripomogla da zaboravi Alju Sergejevnu, i što niko više neće lizati gdje je Džehenem špricao, niti će Ramadan srkati bilo čije muške sokove.

Brat i Džehenem su ubrzo otkrili "Mazu" na Gavrinim Kućama i "Slatki grijeh" u Vitezu.

- Bilo je to u ono vrijeme kad se u mene žena počela kurvat - govorio je Mehre, nasmijavajući i mog oca, i mene i sebe, a odgovarajući ocu na neko pitanje o jednom mnogo ranijem vremenu od onog kad su brat i Džehenem počeli otkrivati svoje hramove ljubavi.

Mehre je bio naš komšija u Janjićima, ali je odselio u Smrtiće, jedno daleko selo, u kojem ga je, godinama kasnije, posjećivao samo moj otac, njegov najbolji prijatelj, vodeći i mene nekad sa sobom.

Kad smo doselili u Janjiće, Mehre je živio u kući do naše zgrade sa ženom, sinom i kćerkom. Nakon što je u ratu izgubio nogu, nosio je platičnu protezu. Bio je to lijep čovjek. Doduše nešto niži od svoje još ljepše žene, ali nije bilo čudno što ju je uspio dovesti tako lijepu.

Kad je, međutim, izgubio nogu, izgubio je i ženu.

Poslije ranjavanje ostao je impotentan. To sam čuo kad je otac kazao moj materi, objašnjavajući joj zašto Fazila, Mehretova žena, ima taj neobični običaj da odjevena kao neudata žena ide u grad.

- Mlada je, mora, Mehre joj ne brani, šta ćeš - dodao je otac.

Otac je sve to kazao preda mnom, znajući kako sam u tom trenutku bio dovoljno neodrastao da znam šta znači impotentan. Nije, međutim, ni moja mati, i pored čitava svoja četiri završena razreda osnovne, znala šta ta riječ znači. Upitala je šta to znači i ne sačekavši odgovor od strane nasmijanog muža, nastavila je osuđivati Faziline postupke, negodujući zbog očevog druženja s Mehretom, sugerišući čak mogućnost da otac želi nešto imati s Fazilom. Otac je na sve to samo ljutito odmahnuo rukom i nije joj pokušavao proširiti vokabular.

Fazila je, rekoh, često išla u grad, navečer, ostavljajući Mehreta s djecom. To mi je bilo neobično. Znao sam da ima muževa, koji tako ostavljaju žene i djecu navečer idući u kafanu, ali sa svojih šest-sedam godina nisam mogao zamisliti primjer sličan Fazilinom. Plašio me taj nesklad i kao takav, ali još više dopunjen mogućnošću da moj otac pokušava imati nešto sa ženom koja nije moja mati. Tad mi je jedini put bilo drago što otac ima psorijazu i stalno sam sebi govorio da je nemoguće da tako lijepa Fazila bude s čovjekom koji ima (iako neprelazne, ipak) značajne ožiljke po cijelim podlakticama.

Tako sam i ja prema Mehretu počeo osjećati kao moja mati. Ljutio sam se na njega toliko da sam mu čak želio sasuti u lice ono što sam čuo da govore o muškarcima, koji se ne ponašaju kao muškarci:

- Bolje ti je da ga na panju o'sjećeš!

Srećom, bojao sam se. Ali nesrećom, nisam mogao izdržati, a da mu nekako ne pošaljem poruku, pa sam stao zadirkivati njegovoj sina, mog vršnjaka, Belka, zato što mu mati ide sama navečer u grad. Belko je, međutim, reagovao kao da mu ništa nisam ni rekao. Mislio sam kako je to čudak, kojemu nije stalo do vlastite porodice, već jedino to da povazdan samo hoda Janjićima, buljeći po putu, tražeći male plastične kuglica, koje su bile streljivo za plastične pištolje, kojima smo se tada igrali. Pravi čudak!

Bilo mi je krivo zbog toga što nisam u stanju ništa učiniti povodom naših isprepletenih sudbina, pa sam se neizmjereno obradovao kada je jedan crveni BMW stao počesto dolaziti kod Mehreta i Fazile i kad je Ciganin, koji je vozio to auto stao voditi sa sobom navečer Fazilu, negdje. Isprva sam se iznenadio, misleći da ako je u stanju ići s Ciganinom, onda može ležati i s mojim ocem, ali utješio sam se uz pomoć činjenice auta kojeg čovjek poput mog oca ni u najmokrijim snovima s Fazilom nije mogao imati.

Bemve je tako dolazio po Fazilu, kao što momak dolazi po djevojku, a Mehre ju je ispraćao kao što otac ispraća kćerku. Zvanično objašnjanje je bilo da su Bemve i Fazila poslovni partneri, budući da je ona radila na pijaci, za štandom, dok je on bio vlasnik jedne veleprodaje, pa kako se roba stalno mora nabavljati, tako se i oni često moraju viđati.

Čak sam bio povjerovao u tu verziju priče, kad je Bemve, sa svojom pravom ženom, koja također nije bila Ciganka, počeo dolaziti kod Mehreta i Fazile na roštilj. Mislio sam da Fazila može varati Mehreta sa svakim, ali ne i sa Bemveom, koji roštilja s Mehretom. Mislio sam da čovjek koji spava s udatom ženom prezire njezinog muža toliko da ga ni u jednom trenutku ne bi držao za prijatelja. Mislio sam da Mehre ima siguran dokaz da ga žena ne vara s Bemveom, čim roštilja s tim čovjekom. Niko me nije mogao ubijediti u tom trenutku da je ljudska priroda toliko široka da je smiješno pokušavati je prelijevati u moje sedmogodišnje sudove.

Belko i njegova sestra Belinda su se igrali s Bemveovim kćerkicama, dok su njihovi roditelji uživali uz roštilj. U tom sam trenutku zavidio Belku, jer je nama naš otac, kad god smo tražili da roštiljamo ili idemo na more, uvijek govorio da ne možemo zato što smo izbjeglice. I dok sam ja uživao u

mirisima mesa, koji su dolazili od Mehretove, pa sve do naše prikuće, naišao je otac i s neobičnom tugom u očima pogledao prema roštiljski raspoloženim komšijama. Misleći kako je i on u tom trenutku osjetio mirise mesa, pitao sam ga zašto i mi ne roštiljamo kao Mehre, znajući da to što smo izbjeglice nije iskren razlog, jer je otac imao sasvim dovoljno para da nam obezbijedi roštilj. Otac mi je na moje traženje odgovorio:

- Mrš u pičku maternu, dijete.

Ali videći kako ja i ne shvatam šta se kod Mehreta odvija, tj. da ne shvatam da sam mu predložio da roštilja s neakvim Ciganinom koji mu obležava ženu, dodao je:

- Ne možemo mi, mi smo izbjeglice.

I tako je trajala roštiljska idila kod Mehreta, godinu dana je Mehre roštiljao s Bemveom, dok mu je ovaj roštiljao ženu, sve dok Fazila, iz nepoznatih raskida, nije prekinula poslovnu saradnju s inorasnim vlasnikom veleprodaje. Znam samo da je to bio mukotrpan proces i da danima nije dolazila kući, bojeći se, kako je mati govorila, da će zaljubljeni Cigan doći i upucati je iz pištolja.

Bemve je došao. Samo jednom. I nije imao pištolj. Bio je pijan i zaljubljen i plakao je u Mehretovom zagrljaju, priznavši mu koliko voli njegovu suprugu i koliko pati zato što ga je ostavila. Mehre je, kasnije, pričao mom ocu, da mu je Bemve, želeći dokazati ljubav, pokazivao rane na nogama i rebru, koje je sam sebi nanio, nožem. Drugim riječima, iznijevši svoje ogromno ljubavno poniženje, Bemve je ponizio Mehreta više nego što je trebao.

Ako je Mehre, svjestan svoje muške nemoći, i bio spreman da progleda kroz prste svojoj ženi, sve da bi sačuvao porodicu, to da mu taj Cigan dođe i plaće tako u zagrlju, to je bilo previše i za Merheta. Nije očigledno Mehre bio kivan na tog dorabotnjika, budući da ga je na miru ispratio iz svoje kuće. Bio je kivan na sebe i svoju zlu sudbinu, pa je iste večeri, nakon što je njegova žena, kasno, kasno, došla kući, stao da je tuče svime što mu je stiglo do ruku, pa čak i protetičkom nogom koju je otkinuo sa svog tijela u trenutku bijesa. Sve dok se Belko nije uplašio toliko za život svoje majke da je, plaćući, stao gađati oca svojim plastičnim pištoljem.

Nekoliko sedmica nakon toga Mehre je odselio u Smrtiče, svoje rodno selo i nikada se više nije vratio. Išli su mu i supruga i djeca u posjete, ali on nikada više nije dolazio u Janjiće.

Čak ni onda kad mu se udala kćerka.

Belinda, koja je išla sa mnom u razred, u prvom polugodištu šestog razreda čitala je *Čiča Tominu kolibu*, a u drugom je već bila udata. Doduše, bila je starija dvije godine od mene - ja

sam u prvi krenuo sa šest godina, ona sa osam - ali njezin muž je bio dvadesetpetogodišnji efendija u jednom povratničkom džematu u Republici Srpskoj.

Začudilo nas je što se tako rano udala, ali smo svi znali da je vjerovatno sama odlučila, jednako kao što je, oponirajući životnom stilu svoje, majke, sama odlučila da se pokrije, već u petom osnovne. Fazili je vjerovatno bilo drago što će moći biti još većom djevojkom, nakon što se riješi jednog djeteta, kao što je i Mehre mislio da i jeste najbolje za djevojčicu da što prije bježi od svoje majke da ne bi postala kao i ona. Roditelji su, dakle, odobrili.

U Janjićima su svi pohvalili takvu odluku njezinih roditelja. U ratu je trebalo ugostiti muhadžire što je bolje moguće, sad im je trebalo pomagati da se vrate svojim kućama. A teško je, razumije se, naći ženu srpskom hodži. Belindi je sjećam bilo jako drago što više neće morati da se gnjavi s karbonatima, Godvana kopnom i Njutnovim zakonima, pa nije tačno što su govorili (neki zli jezici) da su je roditelji natjerali, da se ona nije željela udati. "Lakše će mi bit s hodžom, neg s Hemičarkom", rekla nam je na svom posljednjem ČOZ-u.

Polu godine nakon udaje, međutim, dolazila je rješavati papire za vanredno polaganje i dok je objašnjavala nam kako je dosadno biti hodžina žena, svi smo se čudili neobičnoj promjeni u njezinom senzibilitetu. Jasno da je bilo dosadno - među poslijeratne Srbe tad nisi smio pustiti dijete, a kamo li petnaestogodišnju ženu - ali način na koji je to ona približavala nama, bio je blago rečeno drugačiji od onog na koji smo navikli od nje.

- Da se hodža i ja - govorila nam je - ne guzimo svaki dan po šesnaest puta, crkli bi od dosade!

Mi smo to kasnije često ponavljali, hinjeći zapanjeno neslaganje s takvom blasfemijom, ali i ne mogavši sakriti šejtane na usnama. Belinda je, kako sam kasnije saznao, prebrzo prerasla svog muža. Kad joj je dosadilo da bude ovozemljskom hurijom, odlučila je napustiti dženetske putokaze i odmetnula se u svijet kao kakav junak pikarskih romana.

Zadnji put sam je vidio na televiziji. Imala je neku tetovažu iznad lijeve sise, neku arabesku ili neka arapska slova, da ne kažem ajet, nisam siguran. Sjećam se samo da je glumila nekakvu Madam de Rovira ili Lottu iz Weimara, nekakvu daleku ljubavnu planetu, u spotu jednog pjevača koji je nosio tamne cvikere, iako je cijelo vrijeme sijala samo mjesečina, a pjevao je o nekakvoj ljubavi zbog koje se i brda pomjeraju.

Haris Imamović

El Bekara

U prvim godinama poslije rata, ljeto smo provodili kod mamine rodbine u Gluhoj Bukovici. Svi su saznali sve o Gluhoj Bukovici, nakon što su, prije nekoliko godina, seljani napali novinare koji su bili došli istraživati optužbe da je mjesni hodža pedofil. Svi i danas znaju da je to jedna oaza Srednjeg vijeka u 21. stoljeću, da tamo žive vukodlaci i da će vas zboosti vilama ako im kažete da im je hodža pedofil. Ti seljaci ne vjeruju čak ni sudu koji je dokazao da su optužbe protiv hodže osnovane. Možda su novinari u pravu, pa sad tamo uistinu vlada srednjovjekovlje. Ja to ne znam. Nisam živio u Gluhoj Bukovici u ovom stoljeću. Ja sam tamo živio, za vrijeme ljetnih ferija, u stoljeću prije nego što su pedofil i novinari došli. I tad atmosfera, sjećam se dobro, nije bila srednjovjekovna. Više je bila antička, arkadijska, bukolicka.

To je selo u klancu, na Biloj koja postaje rijekom tek nakon što ode daleko iz Bukovice. Na lijevoj strani Bile planina je šumovita i tu niko ne živi. Osim vukodlaka. Na desnoj strani je planina obrasla kućama i to je veći dio sela koji se zove Do. Na nešto malo ravnice u dnu, gdje se nalazi i džamija, nalazi se Selo. To su dva dijela Gluhe Bukovice: Selo i Do. Osim džamije u Selu su bile dvije prodavnice, autobuska stanica, lokalna ambulanta koja je radila samo subotom i kafana u kojoj su stolovi i stolice bile iste kao u osnovnoj školi u Janjićima.

Tako je za Doljane Selo bilo grad. Na Dolu - oni kažu "u Dolu" - bili smo i mama i ja, s njezinom materom, sa ženom i dva sina mog dajdže nestalog u ratu.

Tu, u Dolu, smo, međutim, provodili najduže sedmicu-dvije dana, zato što se ljeti išlo na na planinu, na vrh Vlašića. To se zvalo prtljanje. Prtljali smo se, mi, stvari, krave Jablanka, Brizulja, Malena i konj Soko, na seoce od pet drvenih kuća odakle je ljeti bilo mnogo lakše napasati i kositi. Oni to seoce zovu Brdom. Ima desetine takvih malih sela po svim krajevima Vlašića i sva koja poznajem zovu se Brdom ili Planinom. Rijetko se bliže određuju: kao Planina Hodžića, Brdo Selava, Planina Mekića, jer se svi oni međusobno poznaju, kad neko kaže da prtlja na Planinu ili na Brdo zna se koje su to kote. Na našem Brdu su svi bili Zelkanovići. Osim pola mene.

Smajin mlađi sin Edin i ja smo svakog jutra doručkovali bijelu kafu, mlađi sir, hljeb i lizala od pečenog šećera, nakon čega smo išli čuvati krave na livadi koja se zvala Buće. Bilo nam je zanimljivo čuvati krave zato što ih nismo morali čuvati: čajra je bila ogromna, rijetko su krave uspijevale biti toliko uporne da pređu u tuđe. Doduše, ja sam pola svog prvog ljeta čuvao krave, jer mi je dugo vremena bilo zanimljivo gledati ih u oči i slušati one neobične uzdahe koje sve krave ispuštaju dok pasu. Jednom mi je bilo toliko krivo što toliko uživaju samo zbog trave - kao da je toliko vrijedna, pa svuda je ima! - i nisam mogao izdržati, pa sam jednu povukao za rep. Nakon što mi je umalo izbila oko i nos iz glave nisam više ometao njihovo oralno zadovoljstvo.

Mom rođaku Edinu, Ećetu, već je tada bilo dosadila ta mistika ispaše, pa je, kao budući ljubitelj duhana i roštilja, ispušio sve loze koje je pronašao u obližnjem šipražju i ispekao pola skakavaca koji su tog ljeta bili u Bućetu: nije ih jeo, ali je volio zamišljati da su pravo meso pa ih je pržio kao piletinu.

Nije nam nimalo bilo dosadno. Pravili smo kolibe od drveća i lišća, ukrašavali se travama, lišćem i cvijećem, pravili smo drvene mačeve, lukove i strijele. Jadne su životinje premirale od straha - *ecce homo* - kad se ujutru začuje kako urličemo udarajući dlanom o usta, mahnito, kao pijani Indijanci. Na svu sreću, nismo usmrtili nijednu. Samo je ljudi Eće jednom - kad već nismo uspjeli uloviti pticu ili makar medvjeda - htio da vidi kako će reagovati krava, ako je pogodi jednom tankom, tankom strijelom. Naravno, krava je u ludom naletu prvo mene pregazila, a onda smo tek u predvečer uspjeli da je nađemo u gaju. Srećom, više ju je preplašio, nego povrijedio, pa ga nisu pregazili kad smo stigli kući. Mene nisu morali, čak i da su trebali.

Kasnije smo dirali i nekakvu neobičnu kuglu na jednom boru, pa su me i ose ugrizle za vratne žile. Ećetu su ušle u gaće i ja sam onda toliko plakao i smijao se istovremeno, da su ose vjerovatno pomislile: "Kakav je ovo ludak, Allahu dragi!", pa su nas konačno ostavile na miru. To jest u nemiru. Vrat mi je toliko natekao da sam, činilo mi se, više ličio na june, nego na dijete. Ali bolje je i to bilo nego pišati vatru. Kravama je tih desetak dana, dok smo mi ležali i dok ih je dajinica vodila na Buće svakako bilo najbolje. Bilo je to prvi put da pasu, a da se ne moraju osjećati kao da su na Divljem Zapadu ili u sličnim psihijatrijskim ustanovama.

Čitalac će primijetiti da previše idealiziram te rane dane. Moguće je. Držim da je u svakom slučaju to Buće tom meni bilo zanimljivije nego Sarajevo ovom meni.

Ne živim više nikad u tom srednjovjekovnom selu, već u metropoli i osjećam samo da mi je vrat otekao od dosade, od gluposti koje svaki dan moram pričati da mi jezik ne bi sagnjio. Živim u civilizaciji 21. stoljeća i osjećam da mi se može desiti nešto novo samo ako bi me neko zgazio tenkom na semaforu.

Bio sam zatravljen Sarajevom. Mislio sam da u Sarajevu ima sreće kao što u Bućetu ima trave. Mislio sam da ću ga moći pasti do kraja života - koliko samo dojmova! - ali da ga, makar živio japanski dugo, neću ni pola opasti. Htio sam biti sretan kao ona moja krava iz Bućeta.

I bio sam sretan kao krava.

Zatim sam vidio da sam sretan kao krava.

Zatim više nisam bio sretan kao krava.

U Janjićima je bilo sramota bilo držati kravu. Ono malo djece čije su majke muzle krave ili ovce radnička su djeca zvala seljacima i mrcvarila ih zbog tog do besvijesti. Najesen smo svi bili pocrnili od sunca, ali se znalo ko je bio na moru, a ko je kupio sijeno. I ja sam uvijek bio pocrnio, ali nikad nisam znao zašto, kad nismo kupili sijeno nit smo išli na more. Otac je govorio da nam ne treba krava, koja pase pokraj pruge; to tako ne ide. A na more nismo mogli ići zato što smo izbjeglice. Tako kaže i danas, kad već u šali, pitamo kad ćemo ići na more.

Kakogod, mi nismo imali kravu, dok smo živjeli u Janjićima i meni je bilo drago što nismo seljaci. Problem je iskršavao tek kad se mati hvalila da smo u Skenderu imali, ne jednu, već - tri krave! Ja sam molio mamu da ne priča o tom prošlom životu, ali ona nije mogla odoljeti iskušenju da se ne pohvali barem Krilavom koja je uvijek znala oteliti po - dva teleta! Znači seljaci na kvadrat. Mami nikad nije bilo jasno što mi smeta kad priča Janjićanima da smo i mi nekad bili bogati.

Kad smo krenuli u srednju školu izbrisala se podjela između

turista i stočara. Za Zeničane, građane, mi smo svi bili seljaci. Za neke blagonaklonjene bili smo čuvari krava i ovaca, za one druge bili smo krave i ovce. Tako sam se od prvog do četvrtog gimnazije razreda stidio što imam kravu, iako je nisam imao. Kako se, međutim, približavala matura ja sam se sve manje stidio zbog krave koju nemam.

Nakon što u drugom gimnazije Emina Sokolušić nije htjela izaći sa mnom zato što imam kravu. Nakon što se u prvom nisam mogao učlaniti u Omladinski hor koji je vodio Milenko Karović, naš profesor muzičkog, ne zato što objektivno pjevam kao vo, već zato što imam kravu. "Seljaci ne mogu u hor", odsjekao je maestro. Nakon što me je u trećem profesorica bosanskog - koja nas je izvodila pred tablu da vidi kako smo se obukli i da prokomentariše i našu neverbalnu pojavnost - jednom primijetila da moram malo manje jesti kajmaka i sira, pa mi neće iskočiti tolika bubuljica na bradi. Nakon svega toga, u četvrtom, postavio sam sebi fakultativni maturalni ispit:

Ako već imam kravu, onda imam kravu. Ako imam kravu, onda imam i vola. Našao sam neki reklamni poster za koridu u Putovićima i prije časa psihologije zalijepio ga na tablu.

Čim je ušla histerična psihologičarka i primijetila tu promjenu gimnazijske učionice u altamirsku pećinu, povikom je zavabila krivca. Ja sam razumije se odmah istupio, hrabro, kao riter. Nakon što sam odslušao lekciju u kojoj je didaktički nježnim riječima sugerisala da sam retardiran zato što mi u Janjićima muzemo krave, naredila je da strgnem taj poster.

Ja sam odbio.

Ponovila je.

Ponovio sam.

Krenula je da strgne, a ja sam se ispriječio između nje i mojih bikova:

- Biži mi od međe, vilama ću te probost! - kazao sam nasmijavši i sebe i pola razreda: preostala polovinama je protestovala, ali blago, tiho, očima, čelima, građanski.

Profesorica je ljutito izašla iz učionice i kroz nekoliko minuta se vratila, s direktorom. Bio je bijesan kao bijesan bik.

Direktor je - slab glumac: tobože nije već u svom kabinetu znao o seljačkoj diverziji - pitao o čemu se radi, a ona je, pred redom koji je zamro, objasnila kako je poster na tabli mojih ruku djelo i kako

Mladi gospodin, ne samo odbio da sam ukloni tu smetnju za normalno održavanje časa, već je zabranio i njoj, profesorici, da to učini.

Direktor je kazao, generalski gromko, kako je to nečuveno očitovanje primitivizma i siledžijstva. Zatim mi je naredio da

istog trena sklonim bikove s table. Kazao sam da neću. Ponovio je, bijesno. Bio je već sasvim razjaren mojim bezobrazlukom. Vidio sam da mi nema druge i krenuo sam skinuti poster.

Kad je poster već bio sasvim u mojim rukama, on se okrenuo prema razredu i kazao kako "Neko" neće ići na ekskurziju u Španiju, već će ostati kući i gledati koridu u Putovićima.

Svi su se nasmijali. Iako su znali da sam ja iz Janjića, a ne Putovića. Samo se direktor nije nasmijao, očigledno želeći time uvećati efekat svoje duhovitosti. Nisam mogao izdržati i poslije dramske pauze kazao sam:

Kako niko od publike ne mora ići ni u Putoviće ni u Španiju, zato što su upravo mogli vidjeti jednu predstavu s bikom.

Zatim sam zamahnuo posterom kao toreador, prema direktoru, teatralno. Samo se direktor i ja nismo nasmijali, doprinoseći time još većem smijehu kod publike.

Kad sam idućeg dana pitao oca šta je bilo na hitnom roditeljskom sastanku na koji je bio pozvan, kazao mi je da nije ništa ozbiljno.

- Dobar je direktor. I sam je posto svjestan da ste skoro završili i da vas moraju pustiti da se malo opustite na kraju. Neće vam ništa, nemoj se sikirat - kazao je stari.

To kako je direktor postao svjestan neophodnosti da bude tolerantniji prema maturantima, objasnio mi je direktor na maturskoj večeri. Kaže da je starom, čim su nazvali selam jedan drugom, rekao da je način na koji se ja ponašam nedopustiv i da će me izbaciti iz škole ako tako nastavim. Na šta je stari odgovorio:

- Nema problema. Evo možemo ga odmah ispisati. Imate li Vi tu sva potrebna dokumenta?

Direktor je zbujeno vraćao "da to nije neminovno" - otac je insistirao - "da su svi ipak pri kraju" - otac je još jednom insistirao - "i da bi bilo šteta da se sad komplikuju stvari", "da će uskoro i ekskurzija", itd. Otac je prestao insistirati, pružio mu ruku, rekao da ću se smiriti, poselamio se i otišao. Direktor se zbunio, kao da ga je neko iznenada fotografisao. Nije stigao ni reći "ptičica".

Kad me poslije toga nisu poslali u zatvor, neće nikad.

A znao sam ja da je diša dobar čovjek u duši. Zbližili smo se na ekskurziji kad sam mu pomogao da ispuni sve one bjeline u ukrštenicama koje sam nije znao. Znao sam da se ljuti na mene, samo kad drugi očekuju to. Zato sam ga na maturskoj pitao:

- Jelde da je moja pratilja najbolje pička na ovoj manifestaciji, a?

Nakon što mu je trebalo pet sekundi da shvati da pričamo

nasamo, šejtan mu je kao neka nevidljiva beba počeo razvlačiti lice u smijeh i direktor je uspio nekako namignuti u znak odobravanja.

Kad sam, zatim, iz Zenice došao u Sarajevo, onda sam konačno postao Zeničanin. Bilo je suludo pokušati objašnjavati da nisam iz Zenice. Nisam to ni htio. Moralo mi je biti drago što sam konačno postao Zeničanin. Nisam morao objašnjavati, svi su me prepoznavali po prozodiji i ostalim osobenostima zeničkog dijalekta. Odlično! Konačno! Dosadilo mi je više bilo slušati kako sam seljak zato što imam kravu koju nemam. Hvala ti, bože, mislio sam, pa i ja evo postadoh Zeničanin. Jeste da bi bolje bilo da sam to bio prije četiri godine, ali, kako kažu, gore nikad, nego ikad.

*Dosadilo mi je, Sergej Jesenjin,
da s tobom gledam ovaj svijet!*

Tako je Jesenjin pjevao samom sebi, tako sam i ja pjevao njemu, kad sam uskoro shvatio da Zeničanin u očima Sarajlija znači isto što i Janjićanin u očima Zeničana, što će reći - seljak ortodoksni, pa se, je li, i nije mnogo toga promijenilo selidbom.

Dobio sam natrag onu kravu koju nemam, da je opet imam, iako je nemam. Tek sam sad vidio sve muke egzistencije propisane jednom Zeničaninu. Ili bolje reći - *Zenićaninu*. I ja sam, naime, prvih nekoliko mjeseci u Sarajevu govorio i "kuća", i "hoću", i "bit će" i "neću", prebijajući svoj jezik, onako kako nas je učitelj Mujo prebijao u prva četiri razreda. Izgovarao sam riječi gledajući u ogledalu sve moguće pozicije jezika u ustima i osluškujući najtananije foničke razlike među afrikatima. U gimnaziji su me provocirali samo zbog aberacija unutar morfološke i semantičke strukture, a sad je ovo s fonetskom bilo sasvim novo iskustvo. Shvatio sam to, međutim, kao iza-zov i dobro sam se hrvao s teškoćama. Džamonja, ali đuturum, Džibril, ali đevđir, čuvarkuća, ali čerpić... Sačekaj, je li čerpić ili je čerpič? Kakogod, uspio sam razlikovati č i ć kad sam htio.

Kad sam to uspio prestao sam biti Zeničanin. Ali sam ostao Zeničanin. Bilo je suludo i pokušati objasniti Sarajlijama da sam ja zapravo iz Skendera, Karlovca, Gluhe Bukovice, Janjića i Drivuše. Objašnjavao sam uzalud. Nije mi na kaju ostalo ništa drugo do da prihvatim to da sam Zeničanin.

U pravu su bili Zeničani koji su nekim od *naših*, koji su bili doselili u grad, govorili da seljak ostaje seljak, ma gdje živio.

Srećom. Da nisam seljak ne bih nikada mogao upoznati najljepšu liriku svijeta, u svim njezinim emocionalnim nijansama i estetskim finesama, liriku koja me uvijek, kad je se sjetim, ončas izljuje od dosade gradskog života ili sjete zbog propuštenih ljubavnih mogućnosti. I ne mislim pri tom samo

na rjazansku nostalgiju i ironično-trubadursku melanholiju Sergeja Jesenjina, ili kosmičku tragičnost *Balade o zaklanim ovcama*, ili dadaističko imitiranje lirike medvjeda i bikova, koji imaju tjeranje, na galantnim pozornicama Pariza.

Kad su, naime, krave u Bućet odbijale da pasu, kao da su samo mirisale cvijeće ili skidale jednu po jednu laticu, Eće i ja smo se zabavljali neprestanim ponavljanjem pjesme, koju smo čuli od majke naših roditelja, a koja je objašnjavala one prave, skrivene motive zbog kojih su krave gladovale:

*Neće moja Brizulja da pase,
u ljubavi razočarala se!*

Dragoljub Stanković

Zlatni meci, ćorci i metak lutalica

Petogodišnji pesnički update ili nek ide sve u PPU (pu, pu, daleko bilo!). Gde su bili šta radili, velikani, sitne ribe pljučkavice, ko je gde stigao i šta obnaša naša poetska snaša?

Počinjemo kao i pre pet godina nezaobilaznim Bojanom Samsonom, čija pojava i ime zadivljuje ne samo Dalile. Došavši iz mlađeg kamenog doba u Novom Sadu i dalje je vrlo ljut i nervozan tako da je trenutno u sasvim odgovarajućem raspoloženju - BES-u zajedno sa još dva neolitska drugara, Nikom Dušanovim koji se otrovao anđelom i zato pobesneo i Sergejom Stankovićem koji je još pre pet godina najavio svoje ludilo. Ko je Miško Plavi od njih pogodite sami. I to ne bi bilo sve od Samsona. Rušeći stubove iz hobija srušio je i najprpošnije net klot-frket pesnike *agoničare bez seksa* jer samo glume agoniju, dok je on živi. Od ostalih pećinskih pesnika i pesnikinja pomenuli bi голу Maju Solar koja se definitivno opredelila za starije i situirane mislioce iz Geruzije. Patrik Kovalski se zabavlja s mrtvim devicama u kadi dok je Dragoslava Barzut najzad kupila stan i izašla iz pelena sa *pečatom*, postala žena i više od toga, blogerka koja je *zlatnim metkom* upucala Đuru. Kad smo već kod metka (a Srbi vole oružje), na kraju ovog spiska mladih pesnika koji su ipak prešli iz bezgaća medvedih koža u fensi odela treba pomenuti i najboljeg među njima, Sinišu Tucića, koji je u svojoj poslednjoj knjizi *Metak* opisao originalan način samoubistva koji mu, na sreću, nije uspeo. Bio je to *revolucionarni pucanj iznutra*, što reče Miljković za Majakovskog, ali kod Tucića je to izvedeno

uz pomoć *Popinog praseta*, čudovišnog stvorenja iz poezije Vaska Pope, a koje pesničku formu stvrđnjava do ukočenosti i smrti. Od toga je umro i sam Popa.

Glasovita konceptualistkinja Dragana Mladenović nije uhvatila maglu nego *Magdu*, kao što smo i priželjkivali pre pet godina, uzela je predah, pala u komu i - probudila se iz nje. Na žalost ili na sreću, ova sada već po nuždi priznata pesnikinja od levih, desnih a posebno od srednjih, najavljuje ponovni obračun u punom zamahu, novu knjigu razbrajalicu naših društvenih gluposti i zlodela. Spremno je očekujemo jer smo u međuvremenu došli do daha.

Ako vam do sada nije postalo jasno da se pesnički poslovi ogledaju pre svega u negativnim emocijama: besu, mržnji, ludilu, razaranju, sklonosti suicidu, beskrajnoj melaholiji i beznađu, kao i u seksualnim perverzijama i *čudnim* opredeljenjima, čuvstvima, onda će vas nastavak ovog izveštaja sigurno u to ubediti.

Ljubomir Počuča Simović piše novu himnu punu metaka za srpske zločince pri vojsci. Matija Bećković kupio je novu kapu sa svastikom. Bivši pesnik u mrskoj Kanadi Nebojša Vasović počeo je da gradi prihvatni logor za konačno rešenje srpske književnosti. Milosav Tešić dobio je nagradu grada Beograda za pesmu o crknoj kravi u knjizi *Dolaze mi (najzad) vetrovi rata*. Posle drugarske kritike na izvesnom sajtu Radmila Lazić odrekla se nacionalne penzije. Danica Vukićević je u očaju skočila u fabrički dimnjak i dobila *Srpkinju*. Milena Marković je napisala novu knjigu *Kosovo ima teranje*. Nekadašnja *deva* Jana Aleksić postala je kosovka devojka i službena vezilja loknica opsednutog Gorana Petrovića. Šta je još bilo, reko bi divni Ljuba Živkov, da, Miloš Živanović je razbio *Beton*. Goran Korunović napisao je dobru književnu kritiku. Kad smo već kod *transpjesnika* golača, Saša Jelenković, Helderlin iz našeg sokaka, državotvorno je promovisao svoju *golu molitvu* za još institucionalne moći i poetske jalovosti. Alen Bešić dao mu je *golo srce* na dlanu. I. V. Lalić, T. S. Eliot iz našeg sokaka, kanonski se nasmešio u grobu. Petar Matović je postao dabar. Tomislav Marković postao je Albanac. Dragoljub Stanković (!) postao je žena. Raša Kominac prestao je da psuje i bije ženu. Radoman Kanjevac se toliko ukrutio da je postao klasik. Milan Đorđević i dalje ne zna šta ga je snašlo i ko ga je udesio.

Između dva izveštaja sa teleksa i dva prava klasika napustili su naše *gnezdo paranoje*. Jednog, Novicu Tadića, pesnika Zla i strašnih prikaza, prisvojila je nekrofilna bara oficijelne srpske kritike tako da se može u njegovim pesmama ogledati kao prava Ognjena kokoš. Drugi, Vujica Rešin Tucić, i posthumno

sprema iznenađenje u vidu reprinta svog poetskog romana, čime će pokazati da biti klasik znači *neprekidna svežina sveta*, osetićemo sav užas *strahota podzemlja*, upoznaće nas sa junakom pod imenom Panta Rei čiji je moto *Sve teče sve se ukenja*. To važi za one mlade koji su bajati i dosadni čim propevaju, a kojih je puna srpska scena, facebook, net: tzv. transsimbolisti, agoničari, apologete, apostate, pokajnici, jeremije, ja-tebi-timeni grupice pjesnika, *baš smo pametni, načitani i lepi*, obrni okreni i jopet, makar se zvali i Nova poezija, novo, bognarovski novo! U poeziji ne važi da kvantitet prelazi u kvalitet, naprotiv. Kada bi to bilo istina Zoran Bogнар i D. J. Danilov, dva jednojajčana brata blizanca, bili bi nešto drugo a ne *vejači ove-jane suštine*. Sve to ne važi za klasike, oni su uvek stari i sveži, provokativni, nadahnuti kukci.

Dok je šetao šumom Ibrahim Hadžić, znalac kukaca, ponovo se duboko zapitao: *Ko sam ja?*, na šta mu je jedan prijatelj odgovorio da je on Obeliks jer je dobio stećak. Težak bosanski kamen doterala je na dvokolicama iz Sarajeva i Mirjana Stefanović. Posle je Hadžića taj isti prijatelj, znalac onostranog, opisao kao simbiozu Lenjina i Don Kihota. Pesnici su, kao što vidimo, u stalnom preobražaju ako su pravi. Predrag Čudić je ponovo objavio svoje *slabosti* i to je ljudski, suviše ljudski, kao i njegovo podsećanje da je poezija ili nešto više od nacionalnog ili nije ništa. Eto, slučajno završismo ovu telegrafsku paskvilu na isti način kao pre pet godina. Toliko otprilike i treba da se poetski materijal rodi i sazri, da se da nešto novo ili bar na novi način. Čujemo se 2019!

Haris Imamović

Legenda o Malom inkvizitoru

Nakon što je sama historija brutalno obznanila iluzornost Hegelovih i Marksovih ideja o njoj, šutirajući sa svjetske pozornice i Napoleona i Sovjetski savez, postmodernisti primjećuju da bi jedini zaključak filozofije historije trebao biti taj da više ne bi trebalo biti filozofije historije.

Bolonjski mislilac iz 14. stoljeća Cecco D'Ascoli je, međutim, ponudio filozofiju historije, koja je intelektualno superiornija i od Hegelove i Marksove dijalektičke spekulacije na istu temu, ali i od postmoderne gnoseološke skepse, budući da i sama historija, cijelim svojim tokom, samo potvrđuje d'Ascolijeve filozofske nalaze.

Nesreća d'Ascolijeve filozofije, koja ju čini nepodnošljivo nepoznatom, proizlazi iz toga što je autor živio u vremenu, koje popularno određujemo kao srednjovjekovlje, vremenu, čija intelektualna dostignuća odbacujemo prije nego što ih i ispitamo, sve iz epohalne sujete, u svrhu produkcije bolje slike o našoj neposrednoj intelektualnoj prošlosti i sadašnjosti.

Neka mi čitalac dozvoli da se okoristim enciklopedijskim običajem i da, prije nego što izložim osnove d'Ascolijeve filozofije, kažem još samo nekoliko riječi o životu njezinog autora.

Rođen je 1257. godine pod imenom Francesco degli Stabilli Cichus u Ancaranu, u regiji, koju danas poznajemo kao Abruzzo.

Godine 1324. je prvi put iznio sklonost ka naprednim shvatanjima u komentaru knjige *Tractatus de Sphaera* Ioannisa de Sacro Bosca, čime je došao u sukob s klerikalnim strujama, a zbog čega ga je i lokalni inkvizitor uklonio ga s mjesta univerzitetskog profesora, odredio mu značajnu novčanu kaznu i zatražio od njega da se ukloni od propagiranja neprimjerenih učenja.

D'Ascoli je utvrdio da je nemoguće udovoljiti posljednjem zahtjevu. Preselio je u Firenzu. Tamo je živio kao štićenik aristokrate po imenu Carla di Calabria, ali njegova slobodomisleća djelatnost donijela mu je mnogo neprijatelja. Napadao je Danteovu Komediju i Cavacantijeve *Canzone d'Amore*, ali fizičar Dino del Garbo ga je tužio kod inkvizitora zbog njegovog djela *Acerba*.

U knjizi *Acerba*, enciklopedijskoj poemi, koja se sastojala od četiri knjige u sesti rimi i svoje prvo izdanje imala 1546, prva knjiga tretira pitanja astronomije i meteorologije, druga – zvjezdanih utjecaja, treća – ljubavi među životinjama, četvrta predlaže rješenja mnogih problema u oblasti morala i fizike, dok peta govori o teologiji. Kao što čitalac može pretpostaviti, problematično je bilo peto poglavlje.

Nakon što je ovaj saznao za d'Ascolijevu kritiku katoličke dogme i bolonjsku prošlost, filozof je po drugi put doveden na ispitivanje, premda ni u Firenzi nije imao značajan broj učenika.

- Zašto si došao da nam smetaš? - kazao je Mali inkvizitor.

D'Ascoli je šutio.

- Samo nam smetaš - nastavio je Mali inkvizitor, kao da i ne očekuje odgovor od d'Ascolija. - Ne kažem da tvoje učenje nije istinito, kao božanski uvid u ljudsko iskustvo, ali ono je pretežak teret za ljudsku svijest. Kad bi ga čovjek usvojio, odbacivši naš optimizam, ne bi više ni želio živjeti. Mi volimo čovjeka i zato - iz najčistijeg čovjekoljublja! - dajemo mu ono što on želi, i svejedno je što lažemo, čovjek istinu i ne želi. Veći je grijeh mrziti čovjeka, nego lagati, zato mi izmišljamo Boga. I ne samo to. Bojeći se Njegove kazne za grijehe čovjekomrzja, kažnjavamo istinonoše. Lišena vjere u sretniju budućnost većina ljudi bi se odrekla života, što oni negdje u dubini duše i znaju, znaju da nisu dovoljno snažni da podnesu istinu i zato je mrze, zato više vole laž nego istinu. I ne treba im zamjeriti, istina je stvar za Boga, a ne za čovjeka, ona je pretežak teret za čovječanska pleća.

D'Ascoli je i dalje šutio, ne izražavajući licem nikakvu emociju koja bi se mogla povezati s eventualnim negodovanjem ili odobravanjem povodom stavova Malog inkvizitora.

- Zar ne vidiš - govorio je i dalje Mali inkvizitor - ti ljudima možeš govoriti tu svoju istinu, ali budući da je oni ne žele, mogu joj se samo nasmijati, mogu ti se samo nasmijati. To je njihov životni nagon, ali ja ne želim da ti se smiju, ja sam, kao što rekoh, čovjekoljub, želim da ti pomognem, pusti me da ti pomognem, poslušaj me i umjesto toga što govoriš, ponavljaj katoličku doktrinu - ili nekakvu drugu teologiju, marksističku, hegelijansku - govori o smislu historije, koji nas čeka u budućnosti, izmišljaj, laži, ljudi će te voljeti, oni vole to čuti i to je plemenito, pomaže im, to je utjeha. Ali ako već ne možeš lagati i biti dobar čovjek, onda samo nemoj govoriti istinu, ne tražim od tebe da sumnjaš u njezinu istinitost, samo te molim da je prestaneš govoriti. Možeš li to učiniti za mene? - kazao je inkvizitor.

D'Ascoli je po drugi put bio osumnjičen da je počinio najveći grijeh, po drugi put izveden na sud i po drugi put ponuđen mu je isti izbor. Ali ovaj put je inkvizitoru, koji je, posvećen osjećaju caritasa, tražio od filozofa da se odrekne svojih suludih misli, ostavio premalo prostora za milosrđe, te je, kao čovjek, koji se po vlastitom priznanju ne može izliječiti od heretičkih sklonosti, osuđen na smrt.

Zar je - sigurno se pita čitalac - toliko vrijedna i istinita njegova filozofija? Da ju d'Ascoli jednostavno nije mogao prestatati prenositi drugima? Zar je njegova ideja značajnija od Galileove?

D'Ascolijeva ideja je i više nego veličanstvena i njegovo odbijanje da živi, ukoliko mora živjeti bez njenog obznanjivanja, sasvim je razumljivo. Evo, dakle, pogodnog trenutka da je konačno izložimo!

Učenje Cecca D'Ascolija počiva na ideji da je sve, apsolutno sve, što se dešava na zemlji određeno rasporedom zvijezda. Ali ne bilo čijih. Ključni momenat u d'Ascolijevom astrološkom razumijevanju historije je - Hristov horoskop. Nakon što je izračunao taj horoskop, on je zaključio da su svekolike socijalne nepravde i patnje čovječanstva unutar naše historije rezultat Isusove loše astrološke sreće.

Cecco d'Ascoli je spaljen živ na pijaci u Santa Croceu, 16. septembra 1327. godine u 70. godini života. Mjesečev krater Cichus je po njemu dobio ime.

O sudbini i učenju d'Ascolija čitalac može naći i u sljedećim knjigama:

Ernst Cassirer, *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.)

James Hannam, *God's Philosophy: How the Medieval World*

Laid the Foundations of Modern Science (Boston, New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2011.)

Jonathan Wright, *Heretics: The Creation of the Christianity from the Gnostics to the Modern Church* (London: Icon Book, 2009.)

Haris Imamović

Utjecaj poplava na naše književne tokove

Nakon što sam u književnoj kritici ostvario sve što se može ostvariti, natjeravši Davora Beganovića da svoj tekst *Davor Beganović – na vlašiću akademska farsa* preimenuje u *Na Vlašiću akademska farsa* i Envera Kazaza da mi posveti jednu pjesmu prožetu homoseksualnim erotizmom, odlučio sam prestati biti književnim kritičarem i postati piscem.

U teško vrijeme, budući da nam se desila voda. Vidjeli smo kako začas život postane kap vode u moru, i kud onda s tom kapi vode na dlanu? Već u maju čeznemo za onim pretpotopnim zimskim nevremenom zbog kojeg je i voda gorjela.

Pokušavajući utvrditi objektivnu motivisanost vatrenih konsekvenci februarskih protesta i želeći kazati da je čovjek u brutalnim uslovima brutalan čovjek, govorili smo da je voda ljudima bila došla do grla. Nakon majskih poplava, opisivati količinu socijalne bijede navedenom narodnom metaforom bilo bi, razumije se, neumjesno. To, međutim, ne znači da je stvarnost potvrdila riječi onih koji su opovrgavali pravo na radikalno izražavanje nezadovoljstva dofebruarskim socijalnim prilikama u našoj zemlji. Ako se ispostavilo da može gore, da voda stvarno može doći do grla, onda ne mora značiti da je pretpotopno stanje bilo dobro. Bolje bi bilo reći da smo između dva zla bili odabrani od oba.

U bolju budućnost, poslije svega, vjeruje samo onaj koji

može samog sebe prevesti žednog preko vode. Naša jedina bolja budućnost je naša loša prošlost. I imamo li onda prava na optimizam?

Nemamo prava na pesimizam. U budućnost možemo ići samo hodom raka, ali život je isuviše voli. Poslije svega, treba reći dobra je ta prošlost, dobra je to budućnost. Dakle, dobra je čak i sadašnjost. Kao što ne bi rekao Hegel, ono što je razumno nije stvarno.

Poslije vode, kao i poslije rata, bol je naš glavni kapital. Treba sad dobro trgovati s tim bolom kako bismo nazadovali, tj. napredovali. Izvjesna je međunarodna donatorska konferencija, komisije bilježe štetu. Ljudi čiste svoje gradove. Novinari izvještavaju o potrebama ljudi pogođenih poplavama. Fudbaleri su donirali novac. Pomažu i vojnici, doktori, tesari, moleri, vodoinstalateri, epidemiolozi, piloti, geolozi - samo književnici ništa ne rade.

Poplava je, kao i rat, značajna stvar zato što, između ostalog, ispostavlja potpunu socijalnu nekorisnost književnika. On u tim vremenima ne postoji. On se za vrijeme poplava osjeća toliko beznačajnim, da mu ne preostaje ništa drugo nego da počne zadovoljno trljati rukama.

Budući da me poplava izbacila, pa sam sad i ja pisac, kad se situacija smiri, otići ću u Željezno Polje. Tamo je čovjek kojem je kafana postala drugom kućom, nakon što je ostao bez prve. Na bijeljinskoj pijaci, pitat ću jednu ženu, šta joj je, osim crnog mulja u duši, ostalo poslije poplava, kupit ću pola kile blitve od nje, koju ću kasnije baciti.

Uslikat ću jednu nenu, nakon što joj dadnem humanitarni paket. Uplakana nena će, sve dok je ne uhvatim sa svojim aparatom kako treba, držati tablu s natpisom:

Hvala ti, dragi književniče, dabogda ti dragi Alah dao da dobiješ Nagradu Meša Selimović.

Pričat ću s izbjeglicama, koje po drugi put ostaju bez kuća i namještaja, koji su neki od njih zaradili krvavim rukama, pljačkajući kuće ljudi, koje su ratom otjerali u tuđu zemlju ili u zemlju.

Budući da sam odlučio biti društveno odgovornim piscem, koji se, prije svega, želi baviti našim općim tragedijama na etički prikladan način, napisat ću o tim nesretnim ljudima roman u obliku pjesme, ili pjesmu u obliku romana. Budući da su ljudi o kojima ću pisati prije svega žrtve, prikazat ću ih samo kao žrtve.

Objavit ću tu pjesmu u Sarajevskim sveskama, taj ću roman objaviti u Bajbuku, promovirat ću je u Galeriji Mak, držeći se sa još deset pjesnika, jedni za druge, igrajući rine ringe raja.

Pozvat ću svog oca na promociju; doći će; u jednom trenutku ću ga prozvati, pozvati da se pokaže publikumu. I nakon što taj čovjek ustane i dobije aplauz, ja ću kazati:

- Babo, hvala ti, sve bi ovo bilo nemoguće bez tebe. Da mi nisi jebao mater sad ne bih bio ovdje gdje jesam.

Poslije još jednog aplauza upućenog mom ponosnom ocu, gospodin Pen Pol Pot Plat Pendžab Ne-Džab Džabalani Hajde Mani, književni kritičar, objasnit će da sam u svom romanu decentrirao Boga, koji je svojom patrocentričnošću uzrokovao potop, i te će mi čarobne riječi, koji mjesec kasnije, obezbijediti 4.000 maraka od Fondacije za izdavaštvo Vlade Federacije BiH (SDP i SDA) i mastionicu, pero i 7.000 maraka od Nagrade Meša Selimović (SDP), baš kao što je nena predskazala.

Imat ću promociju u Lajpcigu. Doći će ljudi, Nijemci, koji su gledali na ARD-u, RTL-u, Tagesspiegelu, DW-u, uplakane, krezave, majke crnih lica i zbunjenu djecu, balavu, isprepadanu. I dok budem čitao odlomke iz svoje pjesme, Nijemci neće slušati riječi tog romana, već će se sjećati ratnih prizora iz poplavljene Bosne - npr. slika jedne žene kako u sepetu nosi bebu i psića: beba plače, a psić joj liže suze - pa će se svi oni osjetiti kao UNHCR. Ja ću čitati, a televizija će izazivati humanitarna osjećanja. Govorit ću o tužnim sudbinama, o ljudskoj solidarnosti, o dostojanstvu naših ljudi i o budalastoj histeriji naših političara i novinskih reportera, ali i o onima, koji su za vrijeme poplava dizali cijene flaširanoj vodi i ribarskim čizmama za 700 %.

Hans Miler Stojičkov, organizator moje njemačke promocije, bit će toliko pogođen sudbinama da će mi, želeći si obezbiti savjest, dodijeliti veći honorar nego što je trebao. Predložiti će me za rezidencijalni program u Altenkirchenu i nagradu Evropske unije od 5 milijardi eura. A njegova će me žena Inge Anastazija također pomiješati sa mojim junacima, pa će mi dati pičke, zato što sam preživio genocid i poplave.

Mirnes Sokolović

Balada o priključeniju tužnog Poete

Bogami se opet rastužio stari Poeta. Nije lako otkako više ništa ni ovako ni onako ne može da se desi. Zar su džabe rosní šimširi u bašči zadnjih dana bili onoliko hafifni? Lahko se može desiti da niko ništa o njemu ne sazna dok noću, uz lampu i mrak okolo, bude čitao. Kako će, o Bože, samo da plaču zaprepašteni bejturani, kako će tek da dahću, onako sami i ostavljeni.

A sve ovako, krajičkom oka, gledi Poeta, kroz lisje, tužan, samo jedno humano udruženje za zaštitu i njegu pisaca. O, gle, misli si, kako lijepo skrbe o svojim članovima u tom Pen centru, kako ih samo pažljivo njeguju. Na jednoj književnoj večeri su u čast nekog mrtvog romansijera iznijeli dva balona puna bešamel sosa. Romansijer bi bio ushićen, samo da ustane iz groba, posebno kad bi mu dali da ih pokusa. Oni su, međutim, tek popeli starog sjedokosog teoretičara na vrh crvenih merdevina i on je skočio odozgo na te balone. Svi su onda tako poljeveni tom brižnošću plakali i plakali, razmazivali se i opet plakali. Pogotovo taj akademik, koji je bio u sosu od glave do pete. Jedino je sekretarica to veče imala nekoliko neuspješnih klizećih startova.

I još su pomagali piscima: to im je, izgleda, bila misija na ovom svijetu. Drugom su pjesniku pomogli da se upiše na fakultet na studij katatonije. Trećem novelistu da pretuče

dažddevnjaka koji ga je navraćao na besmisao. Jednom esejisti su odsjekli zanoktice, da više ne priziva kataklizmu. Petom su profesoru pomogli da prođe kroz sonet, kao slon kroz iglene uši. Kad je jedan polemičar obolio od kriptologije, poslali su mu smjesta dva tanjira narendane rotkve. Dva kritičara, izludjela do karnevalizma, pripustili su također u svoj azil. I mnogima tako pomogoše.

A njemu, tužnom poeti, nije bio niko na pomoći. On više nije čuo srca onih koji biskaju njegove pjesme redak po redak. Ostalo je samo da broji dane. Neku noć je tako sanjao otvorenih očiju da ponovo ulazi u udruženje. San je trajao cijelu noć. Vaistinu, i mi kažemo na kraju, da hoće doći više taj dan da se Poeta opet primi u Pen centar. Neka to bude ogromna svečanost i neka mu sekretarica Pena tom prigodom pokloni dvije trogodišnje koale, da ponovo povjeruje da je pisac i da već jednom prevlada tugu.

Haris Imamović

Komitragedija

(Bojan Babić.
Ilegalni Parnas.
Levo krilo,
Beograd, 2013.)

Priča kaže da je Bog sve stvorio iz ničega, samo uz pomoć riječi, a samo je čovjeka morao izvaljati iz blata. U književnosti isto tako; skoro sve se može stvoriti samo uz pomoć riječi, ali čovjeka se mora izvaljati od ljudske gline, umjesto podmetati pojmove antropologa kao da su te riječi čovjek. Pitanje čovjekove prirode je pitanje sila koje pokreću njegovo djelovanje. I otkrivanje tih sila je primarni cilj saznanja. Prvi korak u tom procesu jeste priznavanje činjenice da ne postoje sile koje pokreću čovjeka: nema jednih sila, ni jednog čovjeka. Raznovrsnost ljudskih motivacija je neiscrpna kao i kombinatorika okolnosti. Tako je sva neobičnost Machiavellija bila u tome što je najprije htio dati komentar na stvarnost, a ne komentar na Aristotela. Kod Leonarda začuđuje ne samo ono što kod njega postoji, nego i ono čega kod njega nema. To su skolastika, franciskinizam, avgustinizam, humanizam Albertija, Mirandole... Drugim riječima, filozofija umjetnosti je upravo - nemati filozofiju.

Opasna tema

Bojan Babić je u svom romanu *Ilegalni Parnas* odabrao (govoreći u vezi s prethodno navedenim) opasan predmet: funkcija umjetnosti u čovjekovom životu. Ako još primijetimo da je u *Parnasu* riječ o Umjetnosti, onda je Babićev

poduhvat još opasniji. Naime, u novijoj književnoj teoriji, ali i književnosti, koja je pod prevelikim utjecajem te teorije, potencira se kontrast enjabementa i engagementa. Tj. formalističke umjetnosti nezainteresovane za (društvenu) stvarnost i socijalno angažovane umjetnosti.

Zapravo je identitarna osnova pojma “angažovane umjetnosti” razlika koju taj pojam uspostavlja spram larpurlartizma, koji odbacuje sve društvene teme. U takvom kontekstu, uzeti za temu romana pitanje Umjetnosti, najčešće znači ilustrirati književnoteorijsku kritiku larpurlartizma. A takav roman je i sam umjetnost o umjetnosti, te lukavstvom dijalektike mora biti prometnut u svoju suprotnost, u larpurlartizam. Česti su takvi smiješni ishodi napada na larpurlartizam. Babić je izbjegao tu zamku, te nije napisao umjetnost o umjetnosti, već o čovjeku. On govori o funkciji umjetnosti, ali naglasak je na onome – “u čovjekovom životu”.

Babić ne teoretiše. Taj njegov čovjek nije bilo koji čovjek. Glavni junak *Ilegalnog Parnasa* je arhitekta Kurvazije. Babić ne govori o funkciji umjetnosti u savremenom svijetu, već *Parnas* govori o funkciji umjetnosti u životu upravo tog čovjeka.

Ko je taj Kurvazije? On je mladić od 35 godina koji se vraća u svoj rodni grad, da bi, kao arhitekta, učestvovao u izgradnji banjskog kompleksa, a sve po nacrtima slavnog arhitekta Le Corbisiera. Zaplet počinje tek kad vlasti i strani investitori – koji očigledno nikad nisu ni planirali izgraditi taj Parnas, već su pravili predizbornu šaradu – uskrate finansijsku pomoć. Tada se počinju osipati ljudi koji su pokrenuli izgradnju, i nakon kraćeg vremena ostaje samo Kurvazije, s ciljem da sam završi gradnju. Tada čitalac shvata da ima posla sa, blago rečeno, psihički neobičnim čovjekom. Otvara se pitanje: koje sile gone Kurvazijea da radi to što radi?

Djetinjstvo, dječastvo

Kurvazije pokušava i sam, pričajući raniju povijest svog života, sugerisati eventualne razloge te svoje suludosti. Kad je imao pet-šest godina, njegovi roditelji su bili zaokupljeni raznoraznim stvarima, tako da su njemu ostavljali da bude zaokupljen samo televizijom. Majka napušta njega i oca, kad je buduću arhitekta imao 10 godina. Otac mu je čak otvoreno rekao da je majka našla novog muža u jednom od očevih najboljih prijatelja. Postojala je i još jedna glasina: odvedena je u ludnicu. Otac se nakon toga transformisao, iz dobroćudnog profesora matematike u najgoreg alkoholičara. Jedini emocionalni kontakt koji je, naposljetku, ostao, bilo je ismijavanje i izrugivanje njegovog zanimanja za arhitekturu. Otud i nadimak.

Le Corbisier provučen kroz M.-ovačku fonologiju.

Ipak Kurvazije u svojoj priči protestuje protiv moguće redukcije njegove ličnosti na ličnosti njegovih roditelja. Možda nije u pravu, ali je svakako emocionalno neobičniji takav njegov stav, nego da se žali na okolnosti. Ponosan je i kao Edip preuzima odgovornost.

Postavlja se, međutim, pitanje: kako nije sve zavisilo od njegovog izbora, kada je baš on, sam, odlučio da ustraje u tom besmislenom pokušaju da sam napravi kompleks najzahtjevnijih građevina? Odgovor na to pitanje je da njegov izbor i nije baš njegov izbor. Kurvazije je nošen stihijom vlastite čudi, podsvjesnih procesa, trauma, te se na kraju čini da on nije ništa mogao učiniti po pitanju sebe.

Nije kriva njegova lektira, nije kriva Umjetnost, nisu krivi strani investitori i općinske vlasti. Da ne pokušava sam izgraditi Parnas u jednoj srbijanskoj palanci, ovaj karakter bi našao drugu, sličnu lektiru i bavio bi se sličnim, možda i većim ludorijama. Tako je i Cervantes pročitao sve viteške romane koje je čitao i Don Quijote, ali pisac nije pomahnitao zbog toga. Ono što su viteški romani za Cervantesovog junaka, to je funkcija Umjetnosti za Babićevog Kurvazijea. Ona je refleks njegovog duševnog pakla.

Kako se da primijetiti iz daljeg toka romana, Kurvazije je u socijalnoj inkluziji bio sve vrijeme podjednako neuspješan. Išao je iz traume u traumau. Indikativne su u tom smislu epizode s djevojčicom, a kasnije i djevojkom Marinom, pred kojom se uvijek osramotio. Tako i pred ostalim ljudima. Toliko da na kraju prihvata taj socijalizacijski fijasko kao svoje normalno stanje. Postaje asocijalan u potpunosti. On kao Raskoljnikov, kao Dolgoruki, kao Pavle Isaković, taj duševni pakao pretvara u Ideju. Nevolju pretvara u vrlinu. On ne može živjeti kao "građanska vaš". On ima sprovesti misiju.

Psihička predestinacija

Otpočетка je jasno da Općina M. i Vostok Investments nemaju za cilj da ispune snove arhitekti Kurvazijeu. Kao što je jasno i da će se družba umjetnika, koju je okupio Kurvazije na Parnasu, raspasti uslijed "egoizama". (Neobično je samo to što Kurvazije zabetonira te umjetnike u zid jedne od svojih građevina.)

S druge strane, Babić ne piše pedagoški roman, pamflet protiv Umjetnosti. Ma koliko očigledna bila suludost Kurvazijeovih nastojanja, poruka romana nije: "nemojte ovo pokušavati kod svoje kuće". Naime, saznanje o psihičkoj predestinaciji Kurvazijea onemogućava bilo kakva didaktiziranja. Smiješno

je to kako Kurvazije zamišlja sreću, ali smijeh prestaje kada izrone razlozi zbog kojih je njegova ličnost tako ustrojena. Nije smiješno kada postaje izvjesna neminovnost: on takav mora biti. Kurvazije nije tragikomična ličnost, prije komitragična. Završivši čak u zatvoru, on se razračunava s tim svojim suludim idejama u vidu Le Corbisiera, ali i poslije toga aplicira u UNESCO-u. Za gradnju Parnasa? Sizifova djelatnost je pojam smislenog napora spram Kurvazijeove izgradnje ruševina.

Koliko god se čitalac smijao suludostima u koje upada Kurvazije, ipak osjeća da je pogrešno da mu se samo smije. Kako je Thomas Mann primijetio u slučaju Don Quijote: Cervantes bi bio prosječan pisac da je samo brutalno šibao svog junaka satiričnom kandžijom; autor ispoljava i neviđenu ljubav prema svom junaku. I Babić tako. Kurvazije nije samo satira Des Esseintes ili Villiersovog Axela. U jednom se trenutku čak ispostavlja da se Kurvazije zapravo zove Bojan. Babić? Važno je istaknuti i da fascinira Kurvazijeovo pripovjedačko umijeće, posebice ritam njegove proze. Čitalac se nerijetko solidariše s tim pomahnitalim arhitektom.

Očevidna je i autorovo golemo poznavanje istorije arhitekture, s kojim se nije razmetao bespotrebno, već je pažljivo funkcionalizirao sve takve pojmove u arhitektoniku romana, praveći za čitaoca, koji nije detaljno studirao istoriju te umjetnosti, jednu svakako egzotičnu atmosferu.

Slabiji dio su sporedni likovi, od kojih su samo Kurvazijeov otac i pjesnik Bordel nešto više individualizirani, dok su ostali svi redom ilustracije pojmova, neuvjerljivi klišeji: pragmatični profesor Veles, prevarantski raspoloženi strani investitori, korumpirani općinski službenici, palanačke žene... A opet, opravdanje može biti i epistolarna forma romana (čitav roman su Kurvazijeova pisma davno umrlom Le Corbisieru), pa se redukcija tih likova može shvatiti kao posljedica Kurvazijeovog karaktera. Kako god, bila to greška ili ne, *Ilegalni Parnas* se s pravom može odrediti kao jedan od boljih romana koji su se na regionalnoj sceni pojavili u skorije vrijeme.

Mirnes Sokolović

S onu stranu linija fronta

(Damir Šabotić.
Nađi me. Dobra
knjiga, Sarajevo,
2013.)

U nizu objavljenih djela o ratu u posljednje vrijeme osjeća se, sve više, jedna nemoć autora da o tom čvorišnom događaju naše aktualne književnosti kažu nešto novo i drugačije, na jedan neobičniji način. Otud ta tema sve više zastarijeva, otud ona jeste potrošena, otud ona sve jače zamara i ne znači ništa, ponajprije zbog tog prevaziđenog registra u kojemu se godinama uobličava, zbog te reportažne floskule koja se uglavljuje u književno djelo u ime angažmana. Ovaj roman Damira Šabotića, međutim, treba staviti među ona djela koja, neobičnošću svoje konstrukcije, nadilaze taj uobičajeni savremeni tok naše književnosti o ratu, i to nije jedini razlog zašto je ovo djelo vrijedno pažnje. Evo, dakle, jednog romana koji svjedoči da nijedna tema, sama po sebi, ne može biti zastarjela, da nijedna tema i ne postoji sama po sebi, da nijedna tema nije važna sama za sebe, unaprijed, prije svega zato što živi jedino unutar književne konstrukcije, nikada izvanliterarno, zaviseći samo od vještine autorske ruke pod kojom oživljuje!

Po čemu je ovaj roman neobičan, zašto ta potrošena tema rata ovdje dobija jedno novo osvjetljenje? Zato što ovo nije roman o ratu, iako govori o proteklom ratu. I zato što je u pitanju roman. Ovo je roman koji ima i pet i šest razvijenih likova, i po tome je u drugačiji u odnosu na našu najnoviju književnost, ma koliko to zvučalo čudno. Šabotiću, dakle,

nisu važni ni Rat ni Stradanje ni Progoni, njega se prije svega tiču sudbine njegovih likova, koje pomno motiviše i vodi. Njemu nije cilj svjedočenje, rat ga kao takav ustvari i interesuje, njemu je važnije pisanje kao lirsko ispitivanje različitih slučajeva, različitih karaktera, različitih ljudi, u koordinatama konkretne situacije; naprimjer, u kontekstu proteklog rata i njegovih odjeka u crnogorskoj pozadini. Šabotićev roman je, dakle, tim neobičniji, jer prelazi na drugu stranu, s onu stranu linije fronta, među „progonjenike“, daleko u pozadinu, u odnosu na dominantnu bh. ratnu književnost. Prateći sudbinu djevojčice Melihe, na njenom izbjegličkom putu postepenog nestajanja, Šabotić se usredsređuje na tu crnogorsku zavjetrinu devedesetih, predočavajući sezonu lova na bosanske izbjeglice koja je u toj zaleđini započela „jednog proljeća, na crnogorskom primorju, u organizovanoj i dobro planiranoj hajci kada je policija hapsila uglavnom muškarce... Vezane, sprovodila ih je u pritvorske jedinice, a uhapšeni su odatle preko noći odvođeni dalje, bestraga.“ (27) On se, međutim, ne zanima toliko ni sudbinama tih hapšenih i odvođenih, njemu je zanimljiviji taj slučaj djevojčice, koja ostaje sama u Samačkom domu, u tom izbjegličkom kampu, nakon što njen brat nestane, kao odbačena. Njen život najednom postaje banknota kojom se međusobno potkusuruje nekoliko likova, što drže sada u rukama njenu sudbinu, vođeni svojim motivima i interesima, u kovitlacu svojih života koji su također prikazani. U tom smislu vrijedan pažnje je lik Marte, supruge upravnika samačkog doma, žene kojoj u toj trgovini progonjenim jedno vrijeme sve polazi za rukom, u njenoj bjesomučnoj borbi za doseganjem boljeg života, u njenom grču u ime konačnog izbavljenja iz mučaljivog svakodnevlja. Kada taj pothvat s vremenom počne propadati, kada izbjeglice počnu napuštati Samački dom izmičući njenom dohvatu, pred njenim nemoćnim mužem, upravitnikom zagledanim daleko u prošlost, smeteno zaokupljenim nekim dosjeima nekadašnjih pacijenata, Marta će, ostajući svejednako sapeta tim besmislenim brakom, u jednom trenutku sagledati samu sebe, dodirnuće prstima svoje lice, osmotriti svoje tijelo, i sve će joj to izgledati potrošeno, uludo izgubljeno, uprkos brojnim ljubavnicima, štedeno u mladosti do mučenja, sve dok se nije umorilo, a da nikada nikome nije značilo onoliko koliko je ona mislila da treba. Sav njen napor, sva njena moć nad raznim muškarcima, otkriće se u svojoj uzaludnosti! Marta ovdje igra ulogu prepredene zavodnice i preprodavačice ljudi, ali ni u jednom trenutku ona nije nesimpatičan lik, nezavodljiv i odbojan, nikada odvratn, svakako ne čoškaste glave i razrokovog pogleda, nikako monstuozan, nijednom kičast,

nego svakako drag, blizak, dopadljiv, uvijek razumljiv i motivisan, ponekad nepredvidiv i zapleten. Riječju, otpočetak pa do kraja pomno izrađen i funkcionalan, uvjerljiv! Marta će upravo prepustiti tu djevojčicu Melihu svome ljubavniku, mesaru, povratniku sa hrvatskog ratišta, na milost i nemilost, i samo oni koji su navikli na šablon naše najnovije književnosti, očekivali bi sada ovdje neki demonizam, neku novu zločinačku monstuoznost! Nekakvu orgiju svireposti i zla! Djevojčica će se, dakle, naći u kandžama mesara, teško ranjenog na ratištu, osobenjaka i ćutljivca, koji prijavljuje sve izbjeglice vlastima. Njegov odnos prema djevojčici, međutim, njegova osjećanja prema njoj, ostaju do kraja zagonetka, neprotumačeni, budući sugestivno prećutani i nerazjašnjeni, tek naslutivi, mada je lik mesara također s pažnjom izveden do kraja, u svojoj nesreći i izgubljenosti, ostavljen, s ranom pod rebrom koja nikako ne zacjeljuje, u nekoj mržnji na cijeli svijet, u teškoj i mračnoj tragici, kao Mustafa Madžar! On se u svom posljednjem mag-novenju, isječen nožem u mehani, u zadnjoj sceni romana, pokušava sjetiti djevojčicinog lica, ali mu ono nikako neće izlaziti pred oči, on će je nepovratno gubiti, sav prožet saznanjem da je, bez njega, zametenu ratom, niko više, nikada i nigdje, neće naći. Prešavši s onu stranu ratne linije razdvajanja, prikazujući tzv. „progonjenike“, Šabotić, dakle, umiče svakom klišeju, prije svega zato što zna motivisati i individualizirati književnog lika, i otuda se i smio uputiti s onu stranu te linije, u tu terru incognitu naše najnovije literature. Šabotić ostavlja otvorenom i sudbinu djevojčice, on ne prikazuje njezinu smrt, on sve ostavlja nedorečenim, dovoljno sugerirajući pomenom o njenom nestanku! On se tako umiče pathosu stradalničke poetike bošnjačke književnosti. Vidokrug te nestale djevojčice zauzima najveći dio romana, plasiran u vidu unutarnjeg monologa, lirski intoniranog, i Šabotić je u tim lirskim dionicama, kao stilist, definitivno najnadahnutiji, jer su to najbolje stranice romana. Sličnim postupkom lirskog prelamanja svijeta oživotvoriće i lik Leopolda, mladog entuzijasta i umjetnika, koji svojim plakatom s nacrtanim djevojčicinim licem, i natpisom *Nadi me*, nakratko uzbunjuje grad nakon njenog nestanka iz Samačkog doma. Tim lirskim unutarnjim monologom djevojčice, prenoseći njenu zebnju, njenu izgubljenost, u predočavanju cijelog slučaja, Šabotić računa sa blagim emocionalnim potresima kod idealnog čitaoca, postižući to efektila koji su, kako se vidi, prije svega književni. Umaknuvši napasti tzv. svjedočenja, kao jednog napornog deklamatorstva naše najnovije literature, Šabotić te ciljeve približavanja i ratne situacije sugestivnije i jače doseže književnim sredstvima,

izmaštanim likovima i izmišljenom pričom, i zato je njegovo djelo, kao fikcija, kao plod mašte, kao fantazija utemeljena na faktima, jači i tačniji dio i te ratne stvarnosti. Šabotićevo djelo, međutim, nije lišeno svake tendencije da ispita taj crnogorski milje ratne zavjetrine, ulogu tog podneblja u našim ratovima, prirodu jedne pozadinske hajke na izbjeglice kojoj je nazočio u ranoj mladosti, i on u tom smislu, ispitujući ljudske karaktere u tom dramatičnom vremenu, motivišući i rasklapajući zlo u svojim likovima, izvodeći tu emociju potresnosti, sklapa jedno djelo koje uspijeva biti i bolje svjedočenje i bolji dokument o tom vremenu, u odnosu na stotinu romana nakrcanih kolumnističkim pasažima i frazama koje tumače, izravno, prirodu naših ratova.

Šabotiću je, ipak, bila važna komunikativnost cijelog djela, on želi ispričati koherentnu priču koja će održati pažnju zainteresovanog čitaoca. On ipak donekle računa na korisnost svog romana, u odnosu na funkcije koje je literatura dobila kod nas u posljednje vrijeme, i on suvereno ispunjava sve ono što je svojim žanrom samom sebi zacrtao. Tu je, osim toga, i slična (kišovska) moralizatorska pozicija. Otud dolaze i neke slabe dionice romana u kojima, naprimjer, izravno naznačava taj kontekst progona izbjeglica, racija, cijele hajke, s ironičnim i osuđujućim poantama. U ime čitljivosti i prijemčivosti, on se, naprimjer, nije upustio u šire orkestriranje unutaršnjeg monologa glavnog lika, on je zaustavio mogući rast tog romana ostavivši i biografije nekih sporednih likova nedovršenim, kljastim, iako su one imale potencijal dalje i šire razrade. On se, dakle, nije upustio u slamanje klasičnog žanra aktualne poetike, oslonivši se na njegovu predusretljivost (nikako ne podatnost i lukrativnost!), iako je pokazao umijeće da ga prevaziđe, da nadmaši prosjek, da nadraste najhvaljenije i najprisutnije pisce naše angažovane književnosti (da li je to veliki kompliment?), pokazujući tim figurinama da se i od rata kao opšteg mjesta može napraviti književno djelo, samo što za to treba zanatskog umijeća i talenta. Kao nadmoćni stilist, on, međutim, pokazuje da ima ispisanu ruku koja traži veće domete i zahtjevnije forme, jer se ona nije osjećala komotno u okvirima jednog žanra koji izvodi do kraja tu emblematsku priču našeg vremenu, u toj emociji potresnosti, što je jedna od češćih emocija u našoj posljednjoj literaturi. Napunivši trideset i pet godina, kao autor koji ove godine izlazi iz mladalačkih spisateljskih godina, Damir Šabotić bi se, po zakonima svog talenta, uz intelektualnu kuraž, mogao naći među onim piscima koji će u budućnosti prevazići aktualnu poetiku angažmana i svjedočenja, značeći novo u našoj književnosti.

Nakon prvobitnog uspjeha s prve dvije knjige, objavljene i nagrađene na konkursima tada prominentnog *Zoraa*, Šabotić se povukao iz našeg književnog života. Rukopis ovog romana tako je, naprimjer, odbijen na konkursu Fonda za izdavaštvo prošle godine, odbijen od žirija koji su činili Hadžem Hajdarević, Ivan Lovrenović i Marko Vešović. Stvari u našem književnom životu u posljednje vrijeme stoje tako da neće biti čudno, uopšte, ako neko od ove gospode, sada nakon njegovog pojavljivanja, također u izdanju svemoćne *Dobre knjige*, kaže ili napiše kako se radi o odličnom ostvarenju, našeg odavno prepoznatog, iznimno talentovanog, mladog autora. Neće biti čudno ako se sada i deset naših najpoznatijih kritičara uključi u angažovano teoretisanje o ovom romanu! To, međutim, nije bio razlog da se na konkursu, može bitno, ne podrži neko od naših najvećih zvijezda: Muharem Bazdulj, Ahmed Burić, Fadila Nura Haver, Zilhad Ključanin, ili da se razočara i iznevjeri neko do podobnih anonimusa. Eminentni žiri je presudio, i to je sada obznanjeno: postoji i deset boljih djela od ovog romana, i mi se beskrajno radujemo tome neočekivanom uzletu naše književnosti, nadajući se skorom objavljivanju tih djela, kao jednoj ogromnoj žetvi koja se čeka sa najvećim kritičkim nestrpljenjem!

Post scriptum

Godinu dana nakon objavljivanja ove kritike Šabotićev roman se našao u konkurenciji četiri najbolja romana koja su kandidovana za nagradu Meša Selimović ispred Bosne i Hercegovine. To ne bi bilo neobično, da se nijedno djelo od onih onomad nagrađenih na konkursu Fonda za izdavaštvo (uz to još samo federalnog), koji su tada pretekli Šabotićev roman, u tom izboru sada nisu našli. Da bude još luđe, isti kritičar i pjesnik koji je onda presudio na tom konkursu Fonda, ne uvrstivši tada Šabotićev roman na spisak podržanih knjiga, sada je, uskrsnuvši kao selektor za Nagradu, ovaj roman uvrstio među najbolje iz godine 2013. Nešto se u posljednje vrijeme presudno zbilo u našem književnom životu. Ili su se estetski kriteriji nekim čudom u međuvremenu promijenili, ili su kritičari počeli čitati knjige. Najvjerovatnije, ni jedno, ni drugo...

Đorđe Krajišnik

Ludačka vrteška duše

(Mirnes Sokolović. Časopis za po-etička istraživanja i djelovanja (sic!) od svog *Rastrojstvo*, (sic!), je pojavljivanja na književnoj sceni u BiH, ali i regionu, postao svojevrsan incident kada je u pitanju proučavanje, ocjenjivanje i propitivanje savremene književne produkcije, te otkrivanje i uspostavljanje novih književnih kretanja koji su imali poslužili kao dašak vjetra u sveopštoj ustajalosti literarnog vazduha. Onoga koji je godinama gušio i svojim toksičnim isparenjima paralizirao sve one radnje koje su mogle, na bilo koji način, narušiti ratno i postratno uspostavljene književne kanone i nedodirljivosti (bilo sa, uslovno rečeno, lijeve, bilo sa, uslovno rečeno, desne strane u našem kulturno-političkom mikrosvijetu). Na stranicama ovog časopisa, u nekoliko godina koliko on postoji, otvorena su i pretresena brojna pitanja koja su dugo vremena - prešutnim paktom o mirovanju i nenapadanju (sem povremenih vještačkih incidenata, čisto da se povuče linija diferencije i pokaže da dvije strane nisu jedno), između ovih uslovno rečenih – ignorisana, zaobilažena i čak odobravana od strane naših književnih pregaoca. Koji su sve postratne godine u našoj književnosti i kulturi iskoristili kako bi se sabrali, razabrali, podijelili u lažne tabore, ukopali u svoje zemunice, iskopali tranšeje i onda u njima zahrkali snom pravednika u svojim nedovršenostima i nedovršivostima. Uralajući i lamentirajući, s vremena na vrijeme, nad malim profesorskim i poslaničkim

platama, bijednim honorarima za svoje književne poduhvate i još bjednijim naknadama za svoja čitanja, komisije i žirije. Braneći pri tome, svoju krvavu stečevinu, dostojno kako se brani vrela udobnost ustajalog gnijezda pravih vitezova književnih.

Ono što je (sic!) u jedno ovakvo stanje unio jeste živost kritike i mišljenja književnosti, koje nije pokleknulo, za sada, ni pred jednom vrstom autoriteta, nije ostalo nijemo ni za jednu vrstu ironije, pa ni autoironije. Već je svakim svojim potezom i slovom nastojalo pokazati, i što je moguće više izvrnuti poruzi kakvu zaslužuju, sve one laže i paralaze koje su, svojim učestalim višegodišnjim ponavljanjem i mahanjem pred ravnodušnim očima kulturne javnosti, postale normativi ponašanja i ispravnosti. Normativi iz kojih ako bi se iskoračilo smatralo se za neprijatelja, inovjernika i izdajnika. Reći će sada da ulogu jednog malog, iz studentskih katedri pokrenutog časopisa, bezobrazno predimenzioniramo i hvalimo. Ali imajući na umu sav bezobrazni jad i bijedu našeg književnog života važnost jedne ovakve pukotine iznimna je. Što je najvažnije, temelji koje je ovaj časopis, u smislu književnog autorstva, uspostavio tek će svoju pravu snagu pokazati.

Imao je (sic!), dakako, svojih loših momenata i zabluda i imaće ih, neka prvi baci kamen ko je od njih amnestiran. Bilo je tu i svojevrstne hermetičnosti, tekstovne neprohodnosti i brojnih drugih prepreka i smetnji. Ali, misao ovog časopisa se nije izandala, nije se dakle ustajala - iako su joj predviđali brzo potonuće, propast, rasulo i rade još uvijek na tome - već se kreće, mijenja i odbija biti memljiva i ucrvala. Odbija se utopiti i pristati na datosti u kojima se pitanja ne postavljaju i ne otvaraju.

Iz takvog ozračja proizišao je, u izdanju edicije (sic!), roman *Rastrojstvo*, autora Mirnesa Sokolovića. *Rastrojstvo* je kada se sagledaju svi aspekti ovog teksta, nakon što se čitanju pristupi, u ovdašnjoj književnoj produkciji, ponovo, svojevrstan incident. Oko ovog romana će sasvim sigurno govoriti, vrlo rijetko glasno i argumentovano, ali će se ispotiha njime sladi, što bi rekao Crnjanski, lešinari naše književnosti. Njegova netipičnost, kako tematska, tako izvedbena nisu velika poznanica, niti omiljena poetska igračka, prijemčiva za dobro naviknute uši ovdašnjih književnih konzumenata, iz svih sfera. Neće o ovom romanu izvijestiti brojni mediji, neće se o njemu raspravljati u akademskim krugovima, sem ispotiha i s podsmjehom, neće ga se uzimati u obzir za književne nagrade i sasvim sigurno nastojeće ga se što je moguće više prešutiti. Ali, to ne znači da ovaj roman nije dovoljno dobar i glasan, te

da neće imati svoj uspješan put prema čitaocu, bar onom koji želi i zna čitati.

U podnaslovu *Rastrojstva* stoji da je to istorija *jedne rasparčane duše*. I zaista, kada zakoračite u prvo poglavlje, od šest poglavlja, ovog romana, jasno je već tu, na samom početku, da upadate u jednu mračnu, gotovo šizofrenu, priču čovjeka koji sabira, na samrtnoj postelji, teško bolestan, svoje životno iskustvo. Međutim, to nije obično sabiranje kakvo se uobičajava zamisliti nad umirućim čovjekom, to je jedan vrtlog snoviđenja, groznica i buncanja. Jedan galimatijas najrazličitijih osjećanja koja polaze od intelektualnih proekupacija, jer je glavni junak i narator pisac, do seksualnih čulnosti, ljubavnog trougla, alkoholnih isparenja, ratnih trauma, opscenosti i ludila najrazličitijeg spektra. Ležeći na samrtničkoj postelji glavni junak se rasparčava, kao što sam podnaslov sugeriše, u nekoliko izmaglica i aveti samoga sebe. (Kažemo nekoliko, jer ih je teško sve pobrojati, budući da svaki lik zapravo jeste sam narator, i sam narator je svaki od tih likova). Ono što Sokolović u svom romanu majstorski radi jeste mijenjanje perspektiva pripovijedanja. One su toliko hirovite, toliko se brzo govor jednog lika prenosi na drugog - zapravo na alterego ili jednu od maski koje umirući junak, u tom paklenom solilokviju svojih samrtničkih dana, uzima na sebe, kako bi ispisao svoj život – da neprestano imate osjećaj da ste u gluvoj sobi u kojem vam se pušta na stotine različitih glasova, koji vas sluđuju i izbezumljuju. To u mnogome doprinosi atmosferi i ritmu romana, pa je on zahvaljujući takvom montažnom postupku, takvom kadriranju fleševa glavnog junaka, njegovih buncanja i sjećanja, u neprestanoj refreničnosti, koja se zahuktava do paklenih brzina. Duša je tu vrteška koju misli pokreću i koja u toj svojoj brzini sago-rijeva brže nego bi u nekim drukčijim okolnostima. Glavni junak zapravo žuri, žuri da ispriča svoju priču, žuri da umre, kao da je umiranje neki produžetak života.

Ima u ovom romanu, od toga sam autor uopšte ne bježi, mnogo intertekstualnih veza. U njima ima uzora i onoga što jeste istorija literature. Pa se već u prvom poglavlju osjeti miris romana Mansarda Danila Kiša, s tim što je Sokolovićeva mansarda, koju on neprestano pominje i koja postoji u trokatnicu u kojoj lica glavnih junaka magijski kruže oko kreveta samrtnika, unekoliko mračnija od one Kišove. Ali, ona jeste jedno utočište književnosti i intelektualnih snatrenja, kao i Kišova, jer je su gotovo svi likovi *Rastrojstva* zapravo pisci ili njihove muze. Tu se, u toj mansardi *rastrajstva*, odvijaju i prelamaju sve one književne muke, svađe, sujete, stvaralačke krize i gluposti. Stoga, mansarda u romanu Mirnesa Sokolovića postaje i jedno

ostrvo podivljalih pisaca, njihovih spletki i podlosti, a zapravo, u tom bunilu umirućeg junaka, ona je slika i prilika današnje književne scene na našim prostorima. Tu u romanu imamo dosta zajedljive ironije, koja često kolje sve one polukrepane fantazme naše literature.

Takođe, kod Mirnesa Sokolovića u Rastrojstvu ima i atmosfere Dnevnika o Čarnojeviću Miloša Crnjanskog. Prije svega u njegovom stupajućem ritmu, u njegovoj melanholiji, beznađu, izgubljenosti i nesnađenosti čovjeka u jednom svijetu. Dnevnik je tako jedan uzorit predaak na kojeg Sokolović oslanja svoje pero, ali ga ne umaće u istu tintu, već stvara osobeno i autentično djelo. Mnogi će ih ipak, kad spoznaju tu činjenicu, povikati, evo ga, uhvatili smo pisca u krađi i larmaće sa time osporavajući ovaj roman. No, nije Rastrojstvo krađa, ni prepisivanje, roman je to veoma uspješno osmišljen i izveden. Za prvijenac to je jedno uzorito djelo. Onakvo kakva kod nas ne pišu ni već, takozvani, afirmisani pisci.

Jasno je da kod Sokolovića ima i omaški. U pojedinim dijelovima, posebno u prvom poglavlju, osjeti se na momente neprohodnost i gustoća teksta, pa čitanje postaje zamorno, ali se u konačnici iskristališe i uhvati ritam koji do kraja ostaje u harmoniji. Uz to, ima ponekad i podugačkih pasaža u Rastrojstvu koje bismo mogli označiti kao posve lirske, koji nužno nisu loši i koji odgovaraju raspoloženju glavnog junaka, ali unekoliko narušavaju inače veoma dobro zauzetu distancu pisca od svog romana. Sve to ipak ne kvari utisak da je Mirnes Sokolović svojim prvijencem napravio pažnje i čitanja itekako vrijedan roman.

**Tekst objavljen u Oslobođenju*

Edin Salčinović

Crna gnoza

(Mirnes Sokolović. Treba to odmah reći: „Rastrojstvo“ će ostati zanemaren roman, neće konkurirati za nagrade niti će se spominjati u re-
Rastrojstvo, (sic!), man, neće konkurirati za nagrade niti će se spominjati u re-
 Sarajevo, 2013.) vizijijskim izvještajima o čitanosti, a razloga tomu je mnogo. Ja

ću pokušati da pobrojam tek one, uvjetno govoreći, literarne, o ostalome računa neka povedu socijalne službe:

Roman je objavljen u „podrumskoj“ ediciji (sic!), u neznatnom tiražu, teško je dostupan i jedva da ga se može uočiti na čitalačkom radaru.

„Rastrojstvo“ je složen roman, složeno napisan, nikako po mjeri dominantnog pripovjednog standarda savremenika, zbog čega nevičan čitalac može imati poteškoća sa razumijevanjem.

Prvome se nema šta dodati, to je jednostavno tako. Drugi je već dovoljno ozbiljan da se preko njega ne može olako preći, previše je proizvoljan i dostatno sumnjiv da bi se zbog njega mogle okrvaviti pesnice, a moja je, pak, želja da sve prođe mirno, s navučenim bijelim rukavicama. Zbog toga ću se složiti sa svima koji misle da to nije jednostavno tako i pokušati ponešto da objasnim.

Bio je običaj kod starih pripovjedača da u ekspoziciji počnu govoriti iz sveobuhvatne perspektive, oslikavajući krajolik sve do horizonta, neki čak i dalje, ili enumerirajući informacije iz jedne jedva sagledljive prošlosti koja prethodi pripovijesti, ili na neki dvanaesti način, a sve to kako bi konstruisali čvrst i

uvjerljiv okvir za svoju pripovijest. Namjeravam se poslužiti sličnim trikom s nadom da ću tako objasniti položaj i stanje Sokolovićevog romana okruženog savremenom prozom.

Književni problemi savremenika, poglavito oni poetički, uvijek nas upućuju na povijest književnosti. Ali tu obično završimo u živom blatu. Tako nam valjda i treba kad stalno zaboravljamo da u književnosti nema konačnih istina. Ali, da ne odlutam, ostanimo kod povijesti književnosti. Najčešći je problem što ta povijest nije onakva kakve jeste, nego je onakva kakva je naknadno osmišljena. Uobičajeno je se uzima kao u svemu dovršen linearan sukcesivni tok u kojem se smjenjuju epohe, neki će reći organski dok će drugi insistirati na važnosti konteksta, svejedno, ovdje nas ne zanimaju takve razlike, bitno je tek da se spomene koncept. Ima i drugih, jedinstvo stilskih formacija, ili nešto treće... Lično, najbliže mi je shvatanje po kojem je povijest književnosti proces smjenjivanja oblika koji se međusobno bore, s ponovnim osmišljavanjem formi, skokovima, raskidima, itd. Tako književnost ne ide samo po tragovima prošlosti, nego i ispred nje, zbog toga ona ne zastarijeva, patetično se tome može dodat da ne zastarijeva ni zbog toga što je izatkana od ljudskih želja. Sve čime se pisac bavi stvoreno je prije njega, ali on svemu daje novi smisao.

Kada se stvari postave ovako onda se za „Rastrojstvo“ može reći da ne donosi ništa novo, ali donosi obilje svježeg. Taj roman se priključuje jednoj parodijskoj liniji u razvoju romana, kačeći se prije svega za tradiciju noetičkog romana i romana koji nastaje u krugu avangardističkih poetika. Moglo bi se krajnje pojednostavljeno reći: ekstremni modernizam. Već to je, za čovjeka koji redovno kupuje nova izdanja, previše svjež u vremenu kada u prozi prevladava žurnalističko i memoarsko protokoliranje. Ali, kad se kaže „ekstremni modernizam“ i nije rečeno bog zna koliko. Valja analizirati kompoziciju.

U osnovi „Rastrojstvo“ je koncipirano kao parodija memoarskog romana (da ne bude zabune, kad kažem parodija onda mislim na vanjsko oponašanje uz iskrivljavanje bitnosti). Kao u svakom memoarsko romanu i ovdje pripovjedač sa vremenske distance sagledava svoj život usput ga komentarišući (na što upućuje i podnaslov: „Istorija jedne rasparčane duše“). Međutim, za razliku od klasičnog memoarskog romana gdje će se pripovijesti uokviriti dokumentom (memoari, autobiografija, itsl.), u „Rastrojstvu“ je pripovijest naprosto izgovorena kao unutarnji monolog. Da stvar bude složenija (ako hoćete, i zanimljivija), taj unutarnji monolog izgovara mrtvac: *Kosti su mi već dugo zakovane travom koja me je sasvim prorasla, proljetne vode slijevaju se blago niz brdo preko mene, odnoseći mi polagano*

meso nogu kojih nema više od pola, (zemlja me ispljunula) i cijeli sam slomljena kost i pocrnjela koža, i tako neuhranjen i poispadalih zuba ostajem na zemlji ležati dugo i spokojno, nepomičan kao da guštam na tim blagim zrakama, dok se veseli miševi, plašljivo cijučući, provlače između mojih rastvorenih rebara i izlaze na sunce, razigrano mi skačući po stomaku, sve hrabriji, kako dan polagano odmiče. („Rastrojstvo“, str. 28.) Upotreba unutarnjeg monologa umjesto tradicionalnog pripovjednog postupka omogućila je fragmentiranje fabule, tako smo dobili slike koje nemaju sižejne izgradnje. O tim slikama će biti još riječi, samo najprije treba završiti sa pričaocem. Osim što se pripovijest očituje kao unutanjsi monolog, i sižejni sukob pomjeren je unutar samog pripovjedača, ako insistirate, u njegovu svijest, ili, ako baš insistirate, u njegovu dušu. Tako se pripovjedač unutar sebe umnožio u čak četiri osobe, riječju, to su četiri sukobljena fragmenta njegove duše. Svaki od ta četiri fragmenta, ili četiri suprotstavljene sižejne sile, u romanu je otjelovljen kao protagonista. Za svakog od njih se može reći da predstavlja jedan tipski karakter: Rostropovič je buntovni intelektualac, Mihail je romantični pjesnik, Sofronije je bogobojažnik, a Lavrovič nihilist. Pa ni to nije sve. Dominantna je Lavrovičeva perspektiva, kroz nju su prelomljene tri ostale, što je i razumljivo, budući je pripovjedač mrtav i govori iz ništavila (ex nihilo), kako je predstavljeno u citatu gore. Je li, šta može biti čovjek kome se miševi provlače između rebara i skakuću po trbuhu doli nihilist. S tim možemo zaključiti, pripovjedač se bori unutar samoga sebe da bi na kraju trijumfovao nihilist (vidite, primjerice, završetak trećeg poglavlja, od strane 153. do 160., tu je taj trijumf najznakovitiji). Treba dodati još i da je pripovjedač život o kojem pripovijeda proživio pjesnički, doslovce po uzoru na velike dendije i boeme iz devetnaestog vijeka, zbog toga je i iskaz u „Rastrojstvu“ bliži tradiciji lirske proze, negoli epskom prozaiziranju.

Osnovna estetska emocija u „Rastrojstvu“ stilski je uobličena kao intenzivan osjećaj sveopšteg rasapa svijeta. Pripovjedač reda fragmente iz svoga života stilizirajući ih kao kontrapunkt senzacija, tako se u kontrastu izmjenjuju žestine i bjesovi s blagošću i smirajima. Predstavljani životni fragmenti zapravo bi se mogli nazvati čvorištima pripovjedačevog života, to su emotivno nebijeni momenti, trenuci u kojima se potvrđuje čovjek, pokušaću to izraziti pomodnim pojmovima, to su životni trenuci u kojima individua osvaja identitet. Zapravo je najlakše reći da su to trenuci u kojima se pod određenim životnim i sudbinskim okolnostima nužno sukobljavaju četiri pripovjedačeva karaktera. Je li, u tipičnom memoarskom

romanu takva mjesta se zovu čvorišne fabularne tačke, ali kako se u „Rastrojstvu“ insistira na tzv. defabulariziranosti možemo proći i bez tog pojma. Važno je da se razumijemo, to su životni trenuci u kojima se odvija proces unutarnjeg rastrojstva subjekta, pritom ne treba smetnuti s uma da je to unutarnje rastrojstvo odraz onoga što se događa vani, u objektivnom svijetu.

Već je rečeno da je sižejni sukob pomjeren unutar pripovjedača, shodne tome i događaji su predstavljeni sa snažnim isticanje unutarnje perspektive. Već sam spomenuo fragmentarne slike, tačniji ću biti ako ih nazovem senzacijama, jer to i jesu senzacije doslovce po simbolističkom manifestu, *jezik korespondencija i veza između duše i prirode, iskazuju neiskazivo i neobjašnjivo, one su zvuk, eho najintimnijeg, jedino se njima može iskazati vječno kretanje, senzacija je polifoni način iskazivanja riječima melodija duše*, i sve tako. Kako i priliči takvom tipu iskaza, događaji pretvoreni u senzacije stilizirani su u formi čiste imaginacije, fantazije, snova, vizija, i sl. Pripovjedač čak i insistirajući naglašava takvu literarnost, svjestan da u svakodnevnoj, prozaičnoj stvarnosti stvari promiču lakonski. *Zar je važno kako je sve to bilo? Zašto je važno kako smo došli do toga? Ne želim to da pričam, red po red. Grozim se od toga da slažem događaj po događaj. Gnušam se nad pripovijedanjem. Ali ne lažem ti mnogo, istina je uvijek tu negdje, vjeruj mi!* („Rastrojstvo“, str. 35.) Naravno, priroda takvih senzacija je lirska, one nemaju moć sižejne izgradnje, zbog toga se ni zbivanja ne mogu sižejno objektivizirati, sve ostaje zatvoreno u pripovjedaču. Posljedica toga jeste da ostali likovi u romanu nemaju svoj autentičan glas, oni su praktično tehnička sredstva za isticanje određenih emocija. Drugačije rečeno, njihov glas je progutala riječ autorova. Karlo i Cančar su protetičko biće Rostropoviča i Mihaela, dok su Asja, Žana, Lamija i ostale djevojke ogledalo svakoga od četvorice. Kao što je objektivna stvarnost pretvorena u senzaciju i pred čitaoca izbačena ravno iz pripovjedačevog trbuha, tako je i društveni verbalni vidokrug monologiziran u autorov trbuhu.

Budući da ne dobivamo dojam sižea nemojte sebi zamjerati ako čitajući „Rastrojstvo“ pomislite da je to mračnjački gnostički spis. Već i same teme upućuju na gnozu, a može se reći, ukoliko pristaje na analitičko pojednostavljenje, da su u romanu obrađene teme smrti i ljubavi. Od prvog do posljednjeg poglavlja pored čitaocem se redaju slike u kojima je otjelovljen jedan od ta dva životna principa. Dakako, smrt je pobjednički princip. U tom smislu, posljednje je poglavlje („Metež“) pankosmička parabola o smrti. Cijela epizoda ispisana je kao fantazmagorija sa biblijsko-kur'anskim motivima kraja svijeta.

To je *danse macabre*, to su apokaliptičke orgije, i tu, konačno, i sam Lavrovič postaje tehničko sredstvo smrti.

Udario sam sve recke, treba podvući crtu. „Rastrojstvo“ među prozom savremenika, dakle, stoji ovako: prije svega, u poetičkom smislu, „Rastrojstvo“ je parodija popularnog talasa savremene proze (tzv. stvaronosna proza/kritički mimetizam), što je po sebi dovoljno da se na ovaj roman zažmiri, ako ništa drugo. Osim toga, i u skladu s tim, u „Rastrojstvu“ je artikuliran temeljito drugačiji osjećaj i doživljaj svijeta, artikulirane su drugačije ideje, drugačiji interesi za stvarnost, drugačije ljudske želje, i to je dovoljno da pristojnog savremenika barem pošteno iznervira, ako već ništa drugo. Zatim... ne da mi se da redam više ove „osim toga“. Pročitajte. Vidjet ćete...

**Tekst objavljen u Betonu*

Haris Imamović

U znaku raka

*“Slobodan čovjek ni na šta manje ne misli nego na smrt.”
(Spinoza)*

(Mirnes Sokolović. Nakon što je iščitao Đirardija, Beržeraka, Boaloe, Fildinga, Rusoa, Getea, Blankenburga, Hegela, Dikensa, Balzaka, Flobera, Bjelinskog, Turgenjeva, Gonkurove, Zolu, Bjelinskog, Ludviga, Šklovskog, Tomaševskog, Džejmsa, Tibodea, Virdžiniju Vulf, Rob-Grijea, Jazera, Šancela, Lukača, Buta, Bahtina, Auerbaha, Alberesa i još stotinu drugih teoretičara romana, Aleksandar Flaker u ne može sa sigurnošću ništa kazati o romanu. To može samo osnovnoškolac: roman ima likove, radnju i nije tanka knjiga. Doista, romani u školskoj lektiri (baš kao pripovijetke, drame, epovi, poeme i pokoja lirika) imaju likove, radnju i ma koliko bili kratki čine se nepodnošljivo gojaznim knjigama, pa đaćka teorijska geometrija uspijeva lako ukrotiti svoju empirijsku poljanu.

Kad, međutim, đak počne čitati knjige u kojima Beketov Meloun ili Brohov Nazon ništa ne rade, on svoju tezu može pred napadom empirijske divljine braniti samo sviješću o pretilosti tih knjiga, ali od teze može ostati samo dio, trećina, debljina. Brohov umirući čiča samo leži i filozofira rečenicama dužim od avgustovskih granica Rimskog carstva, razmijeni u trećem poglavlju koju misao s tri ostala polujunaka, ali svojom lezilebovičevskom prirodom nahrani knjigu toliko da je ona prenemršava da bude pjesmom ili pripovijetkom - iako, uzgred budi rečeno, i sintaksom više liči na pjesmu nego na roman.

Tako će đak i kad postane teoretičar romana (tu i) svaku višelisniju fikciju s mrvicama događaja određivati kao roman sve da ne bi zapao u žanrovski tohuvaobohu.

Ali time đak i propada u žanrovski kaos, jer debljina nije nikakav kriterij. Pripovijetku se može podebljati pridjevima ili priloškim odredbama tako da dosegne "romanesknu veličinu" i zar je količina pridjeva i priloških odredaba kvintesencija romana?! Možemo reći da se pripovijetka bavi jednim događajem, ali nisu samo Borhes i Danilo Kiš pisali pripovijetke u kojima nije riječ o jednom događaju: više je navedeni Brohov roman usmjeren na jedan događaj!

Jedan ili više događaja, svejedno, ali roman se neporecivo detaljnije bavi svojim likovima i događajima! To je opet debljina. Koja je granica između količine navedene pažnje u pripovijetci i iste u romanu? 62, 97. stranica?

Debljina ne nosi sa sobom nužno ni dublje shvatanje značaja izvjesnih događaja i likova, jer iskustvo kaže da količina spoznaje nije jednaka količini napisanog. Stanoviti romani, u kojima se likovi ređaju kao budale na vašaru, ne uspijevaju sugerisati nijedno zašto o postupanjima svojih junaka, dok u pripovijetkama spoznajno može biti obrnuto proporcionalno količini napisanog. Drugim riječima, Kafka.

Otkud ovoliki kaos? Nemoguće da nauka, ta najveća boginja savremenog doba, nema jasan odgovor na naše pitanje o romanu. Tako je. Roman je, kaže naučnik E. M. Forster, pripovijest od preko 50.000 riječi. Pripovijest od 49.999 riječi je, dakle, pripovijetka.

Romansijeri, kao i drugi književnici, pišu, između ostalog, i da izlude teoretičare književnosti. Previše nerijedak cilj književnika je da se napiše roman koji se neće moći uklopiti u preovlađujući pojam o romanu, što još više doprinosi ionako nepodnošljivoj nerješivosti sukoba između empirijskih i teorijskih tendencija. Drugim riječima, roman je nedefinisani književni oblik koji neprestano nastoji redefinisati samog sebe.

Poslije svega, čini se kao da i nije bilo baš pametno pokušavati odrediti pojam kojim sam se namjeravao koristiti. Najpametnije, izgleda, postupaju oni kritičari koji u dvije klauze iskoriste hiljadu i sedam neodređenih pojmova, uvjereni da govore samo istinu i ništa veće od nje. Budući da sam nemam toliko spisateljsko samopouzdanje, htio sam, prije nego što iskoristim navedeni pojam, naznačiti da ne vjerujem da postoji njegova objektivna manifestacija. To, međutim, ne znači da nemam svoj pojam romana. Imam, itekako. Moj pojam romana je sukladan mom ukusu, tj. onaj osnovnoškolski: roman ima likove, radnju i nije tanka knjiga. *Tri musketara* su

roman.

Tako, po mom mišljenju, *Rastrojstvo* Mirnesa Sokolovića i nije roman. Knjiga nema likove, ima jednog, radnje ima toliko da bi se komotno moglo reći da je i nema, a nije riječ ni o debeloj knjizi.

Knjiga nema likove zato što se glavni junak sastoji od četiri različita lika. Mihail, Rostropovič, Sofronije i Lavrovič. Knjiga nema likove zato što je glavni junak istovremeno i pripovjedač. Nema ih zato što je on usredsređen samo na sebe. Nema ih zato što ostali likovi (brat, Karlo, Ubeid Čančar, djevojke Žana, Ajsa, Nela, Lamija i Arijadna) nisu likovi. Usredsređen samo na sebe, na svoju složenost, na svoja četiri vida, glavni junak nije u stanju vidjeti nikakve složenije motive postupanja drugih likova, te su oni dati čitaocu kao karikature, ljudi reducirani na pojedine osobine.

Karlo je građanski pisac, koji vjeruje u to da pomažu izliječenju društvenih anomalija, dok čitavo vrijeme pomaže samo sebi. Ubeid Čančar je pjesnik, razočaran u svijet, pjesnik, koji ne zapisuje poeziju, nakon što je smisli govori je samom sebi, ne vjerujući da svijet zaslužuje poeziju. Brat je brat. Nela je djevojka, ljepotica, prema kojoj ispočetka Mihail osjeća patetičnu ljubav, a kasnije je ostavlja, prevarivši je s pohotnom Katarinom. Lamija je djevojka, ljepotica, prema kojoj Mihail osjeća ljubav, a kasnije je ostavlja, prevarivši je s pohotnom Asjom. Žana i Asja su vrlo slične, dok su Lamija i Nela još identičnije.

To nisu ljudi, to su sjene.

Karlo savjetuje zdravu ishranu. Pa, dobro, to rade sve majke. Karlo završava sve što je započeo. Pa, dobro, to radi i Gete. Karlo misli da bi se svijet lako mogao popraviti, samo kad bi postojalo dovoljno dobre volje. Pa, dobro, tako misli svaka druga budala. Kao što poneka žena i nije žena, već nosačica dojki, tako i Karlo nije čovjek, već nosilac jedne aksiologije.

To nisu sjene, to su sjene vazduha.

Radnje, također, nema. Tek poneka svađa s Karlom, poslije ponekog Karlovog nagovaranja Rostropoviča da pisanjem mijenjaju tokove povijesti. Tek poneki razgovor glavnog junaka s Čančarom, u kojem ili Rostropovič nagovara Čančara da se vrati u život, ili Čančar nagovara Rostropoviča isto to. Poneko osvajanje ženskog srca, poneki seks. Poneko stanje nemira zbog vjernosti. Ili zbog prevare, poneki rastanak...

Sve to izgleda kao loš roman. Ali treba sve to ponovo sagledati, nakon nekoliko riječi o glavnom junaku.

O njima četvorici. On je jedini živ junak. Živ, a mrtav. Taj je čovjek opsjednut vlastitom smrću. Neki je veliki cvijet preko

noći iznikao na Rostropovičevim prsima, kao neki čudni suncokret, posve crn, kosti su mu već zakovane travom, proljetne vode se slijevaju niz brdo, odnoseći Mihailu polagano meso s nogu, Sofronije je cijeli slomljena kost i pocrnjela koža, Lavrovič kida meso sa sebe boreći se protiv veselih miševa koji se, plašljivo cijučući, provlače između njegovih rastvorenih rebara, razigrano mu hoduckaju stomakom.

- Imaš, govore, neke sjene po mozgu - kaže on sam sebi. - To su kao neki cvjetovi. Hoće li ti biti lakše ako ti ja kažem, Rostropoviču da su to leptirovi koji će jednom odlepršati?

Ironija je prikladna, ali najvažnija stvar koja će mu se desiti u životu već se desila: metadogađaj je metastaza. Stravična gušenja zbog kojih skače noću s kreveta, kad mu demon svojim kliještima stane gnječiti utrobu.

- Kad će ti više postati jasno da umišljaš? - kaže mu brat.

Kao dječak, glavni junak je čuo jauke dvojice mladića koje je u ratu rastrgala granata. Kada se prikrao sa još jednim dječakom, svojim rođakom, nije smio zaviriti pod čaršafe da ih vidi. Taj njegov kamarad jeste. Taj će njegov kamarad sasjeci svoj život, pavši s motocikla. Poslije toga smrt će postati najbolji prijatelj našeg junaka. U njemu zrije sjeme smrti, koje će u jednom trenutku probiti trbuh i izrasti iz njega kao crni suncokret.

Čitava njegova drama je pokrenuta potrebom da se spremi za taj trenutak, da ga dočeka pravilno. Treba pronaći pravi misaoni i osjećajni stav, pomoću kojeg će se nositi s novonastalom situacijom. Treba - to je njegova omiljena riječ. Ali upravo zbog tog treba, on nikako ne uspijeva ličiti na sebe. Na kraju, kada počinje svoju priču, on kaže kako je smislio četvoricu svojih prijatelja, dajući im ruska imena, šaljući ih da žive umjesto njega i razgovaraju s ljudima, onako kako je svakome od njih pristajalo ili bio gušt u tom trenutku.

To je, međutim, samo privid. To da je on vladao svojim stanjem. On sebe naziva majstorom eufrije, ali ironično, jer ona bira njega. On bira lebdenje, blagost, ali akumulacija spokoja dijalektički se okreće u babilonijadu živčevlja. I tako začarano ukруг. Čas želi jedno, čas drugo, jer se oboma daje kao radikal, njegov je imperativ kategorički i zato mu nezadovoljstvo mora biti zaključak.

Radikalan stav ne dopušta mu da sagleda drugačije druge ljude nego kao karikature. Oni su jednostavni, da bi naglasio svoju složenost. Oni mu trebaju jednostavni, kao funkcije za pravdanje njegove četiri dimenzije. Ali zato što, kao i svaki neurastenik intelektualistički reducira i vidi ostale prejednostavnim, ni sam ne može doseći nijedan složen stav: kaos

duše cijedi u četiri stava, ali svaki pojedinačno gledan - karikatura. Četvrt čovjeka. Lavrovič je pojam cinika, Sofronije duhovnika, Mihail patetičan, Rostropovič ironičan. Rastrojeni čovjek je ipak čovjek pa se ne može smiriti ni u jednoj svojoj pozi.

Mihail se stalno plaši, kako će povučen u svoju trokatnicu na kraju grada, propustiti neki veliki život, koji se odvija bez njega, život, koji je još veći od velikog za njega, budući da mu je u kostima ostalo još nekoliko godina. Vraća se, međutim, svaki put ispaštajući svoje prokockano ushićenje. Život koji mu je namignuo kao najveličanstvenija kurva, otkriva svoje ljigavo tijelo, govoreći:

- Izvini dječak, samo sam se šalio.

- Što bi se mene ticala sva ta svjetska revolucija dok ostajem zarobljen u okovima svog kostura? - kaže Rostropovič, odgovarajući u sebi Karlu.

Citavo vrijeme, glavni junak vjeruje kako ima neko više znanje spram Karla i Čančara, a zapravo nema: on to ima samo svoje raspoloženje. I naravno da osjeća nešto sveto u tom svom raspoloženju, ma koliko bilo mučno, jer je ekskluzivno. Zato uživajući, velike dijelove svog pisanja posvećuje lirskom slikanju svojih stanja.

Gomila praznih slomljenih udisaja, kaže naš junak, koprca se na krevetu, zvoneći kao uskovitlane ljuštore. Zjenice otiču negdje, one bi najradije opet u mračnu baru sna. Neko ga je zgrabio za gušu i sada mlati njime na sve strane po mračnoj vodi dok se duši, trese. Neko ga nemilosrdno vuče na to dno, propada beskrajno, i on stiže udahnuti samo ovlaš, napola: zato se njegovi udisaji zvonko rasprskavaju pred mojim očima. Eno pucaju prsa pod tim udisajima, kao da udiše resku prazninu! Bodlje zraka razrezuju ona gumena pluća. Tijelo njegovo čuti pojedeno. Sve se gasi, sve otiče, čak i tama.

Karlo nema uvid u njegovu dušu, ne shvata ga, ne shvata zašto ne želi biti human, pomoći društvu, biti aktivan, ostvariti i sebe kroz taj plemeniti rad, koristan, dakle, i za njega i za druge, ne shvata zašto je postao agresivan, zašto se ruga ili ljutito odbacuje te ideje, koje je i sam ranije zagovarao.

Odbacivanje Karlove humanističke aksiologije je jasna posljedica tragične sudbine glavnog junaka. Kako, međutim, postoji golem jaz između iskustava, nesporazum je neminovan, Karlo zbunjen. Njegov bivši štićenik je shvatio da ne može pomoći ni sebi, ali nije indiferentan prema vrijednostima svog bivšeg mentora: poslije lične tragedije nastupa prema njima samo naoko indiferentno, tj. agresivno. *Rastrojstvo* ipak nije antihumanistički pamflet, već Rostropovič izvrće Karlovu

aksiologiju na glavu da bi izrazio iskustvo koje mu je dodijelila sudbina.

Živ mrtvom ne vjeruje, ali ni mrtav ne vjeruje živom.

Iskreno govoreći - kaže rastrojani junak, u trenutku mračne groznice - ove vojske što opet nasrću na grad mogu slobodno ući u njega, mogu poklati sve, popaliti, porušiti, sve kuće, bolnice, zgrade, škole, ubiti predsjednika i njegovu svitu, likvidirati civile, djecu, starce, silovati žene, slobodno se obrušiti još jednom s brda na grad i sažgati ga do kraja, smrviti do paklenog pepela, odnijeti konačno dovraga, a da se cijeli taj kaos, baš takav, mene savršeno ne tiče, da me uopšte ne dotakne.

Možda i zapanjuju neke pojedinosti, ne samo Karla, već i nas, ali ta filozofija tragedije, ili bolje reći psihologija, poznata je stvar.

“Znaš li šta želim”, govori junak *Zapisa iz podzemlja*, “da vas sve davno odnese! Evo, to želim. Meni je mir potreban. I ja bih ceo svet prodao za kopejku, samo da me ne uznemirava. Kad bih bio u dilemi da li svet da propadne ili da ja čaj ne pijem, ja bih kazao neka svet propadne, samo da bih ja uvek čaja pio!”

“Postoji oblast ljudskog duha”, kaže Lav Šestov u svojoj knjizi o Niče u Dostojevskom, “u kojoj nije bilo dobrovoljaca: ljudi u nju zakorače samo mimo svoje volje. A to je, upravo, oblast tragedije. Čovjek koji je bio tamo počinje drugačije da misli, drugačije da osjeća, drugačije da želi. Sve ono što je drugim ljudima blisko i drago, za njega postaje tuđe i nepotrebno.”

“I čovek ide”, nastavlja Šestov o junaku *Rastrojstva*, “ne razmišljajući više o onome što ga očekuje. Neostvarene nade njegove mladosti izgledaju mu sada lažne, varljive, neprirodne čak. Sa pakošću i mržnjom on čupa iz sebe sve ono u šta je vjerovao, sve što je nekada volio.”

To Šestov ne govori samo o bezimenom junaku iz podzemlja, već i o samom Dostojevskom. “Bjelinski je”, kaže Šestov, “nastojao da barem u književnosti, ako ne u drugim oblastima širokim ali njemu nedostupnim, proglasi deklaraciju o ljudskim pravima koja je u svoje vrijeme izazvala kolosalni prevrat u Francuskoj...” Ako neko želi tražiti potku za lik Karla, evo mu je. To nije čovjek, to je pojam čovjeka.

Kad su počele reforme pedesetih, činilo se da humanost prestaje biti apstrakcijom, kmetsko pravo je ukinuto, a čitav niz promjena se nazirao. Dostojevski, međutim, odbija da pomogne progresu. Njemu društvene reforme za koje se nekad zalagao više od svih više ništa ne znače.

N. K. Mihajlovski žali što je tako ispalo, što Dostojevski, uz svoje veliki talent, nije bio još i žrec humanosti. “No”, primjećuje Šestov, “N. K. Mihajlovski je jedan od onih srećnih

izabranika koji cijelog života služe idejama. Takvim ljudima i ideje same služe čuvajući ih od najužasnijih preživljavanja. To nije bio slučaj s Dostojevskim." Padavičaru i robijašu su se ideje svetile bez milosti. Ne postoji sramota, koju Dostojevski nije doživio. Njegova robija nije trajala četiri godine, već cijeli život.

Da je život - kaže filozof tragedije o Dostojevskom - poštedio Ničea slučajnih komplikacija on bi, vjerovatno, do duboke starosti sačuvao i ljubav i odanost za svoje učitelje. Međutim, sudbina je drugačije htjela. Umjesto da se bavi budućnošću čovječanstva, subina mu je, nametnula, kao i Dostojevskom, jedno malo, i reklo bi se, jednostavno pitanje - ono o njegovoj sopstvenoj budućnosti. Sa čime je on krenuo put nje? Šta je ima umjesto nekadašnjih uvjerenja, nepodesnih novonastaloj situaciji? Ništa osim strašnih fizičkih patnji u sadašnjosti, sramnih i ponižavajućih uspomena iz prošlosti i strepnje pred nepoznatim futurom.

Prethodne rečenice Šestov piše povodom Ničea i Dostojevskog, ali one važe i za junaka *Rastrojstva*.

Ne želim da pomažem drugima. Zato što ne mogu nikom pomoći. Zato što bih pomogao samom sebi. Zato što želim pomoći samom sebi. Zato što ne mogu pomoći čak ni samom sebi.

Rastrojeni čovjek nema šta da kaže kad nastupa u ulozi učitelja čovječanstva. Ali ni čovječanstvo kad nastupa u ulozi učitelja nema šta da kaže rastrojenom čovjeku.

To je gnoseologija i aksiologija rastrojenog čovjeka.

Ontološki gledano, bolest je izmijenila suštinu njegove vremenitosti. "Zašto bilo šta počinjati, kad se dobro zna kako će se opet završiti", kaže rastrojeni čovjek. S jedne strane ne može ne živjeti, mora nešto uraditi od života, dok s druge strane ne može bilo šta ozbiljno započinjati. On ne bi da se oženi s bilo kojom od svojih ljepotica, Nelom ili Lamijom, ne želi s njima imati dijete, zato što zna da će ih ostaviti prerano, dijete ne bi stiglo ni upoznati svog oca. Zato ih on ostavlja. Ili će prije biti da, svjestan kako mu nije mnogo od života ostalo, želi obležati što više djevojaka? Oboje: prvo je sofronijevski moralni razlog, drugo je lavrovičevska pohota.

Bolest je izmijenila suštinu njegove vremenitosti, vrijeme nije bitak, već gubitak, i ne može biti ni drugih složenijih junaka, ni cjelovite radnje. Ovaj karakter nije sposoban za složeniji uvid u drugog čovjeka, nepodesan je za realistički cjelovitu radnju. Sve što počne, završava sam, zaključuje prijevremeno, prebrzo, plaši se razvijanja situacije, plašeći se razvijanja nade, koja bi ga zavarala, dovela u još neugodniju situaciju, guši je

u zametku, abortira, gode mu jednostavne vizije drugih ljudi, rezon karikaturiste je funkcionalan.

Klasični tragični junak ima jasan cilj i svjesno se žrtvuje za njega. Tragedija rastrojenog čovjeka je u tome što ne može imati cilj. Isto tako njegova tragedija je u tome i što ne može ne imati cilj. Ovaj tubitak nije ni u vremenu, niti je van njega, već je s nekakvom poluvremenom. Ne može kao Karlo prihvatiti život, niti ga kao Čančar može odbaciti. Niti može biti angažovan, niti uspijeva biti spokojan. Uvijek je odustao od svega, ali se uvijek nanovo napinje. Tako gubi osvojeno i osvaja novo, počinje i prestaje raditi, uživa u ženama i odriče ih se, neprestano umire i nikad ne liježe u zemlju.

Iz tog paradoksalnog položaja i još zapletenijih osjećanja, prozilaži junakovog podvajanje, učetverostručenje. Dok Sofronije pokušava da se ukloni od svega u spokoj vjere, Lavrovič se prepušta neutaživom sladostrašću, Mihaila se hrva sa gujom u vlastitom grlu, dok Rostropovič pokušava naći spasa u ironiji. Oni, međutim, nisu odsječeni jedan od drugog, već su u odnosu konflikta koji pokreće njegovo djelanje. Njih četvorica su u koliziji. Lavrovič ne može gledati Sofronija kako uzmiče od Žane, koja mu pokazuje da ga želi: "Brate Sofronije, šta si osjećao kad sam tu noć počeo skidati tvoju miljenicu?"

Navedena kolizija i pokreće i onemogućuje radnju. Nailazimo na vječito vraćanje započinjanja. Nema pravog događaja, zato što se desio Događaj, koji je ukinuo mogućnost svih drugih. Nema pravog događaja, zato što je rastrojeni junak nezadovoljan sa bilo kojim od četiri karikaturalna veltanšaunga. U znaku raku mogući su samo poludogađaji. Ili bolje reći, četvrt događaji. To više nije čak ni tragedija.

Ako je, naime, junak svjestan o iluzornosti svakog događaja, koji prethodi neminovnosti skoro smrti, onda je riječ o farsu, koja je gora nego tragedija. Nema ni uzvišenosti tragičnog junaka. "I otkuda ta nelagoda, i zašto, na tom svijetu gdje više ne možeš imati ni voljenu a da je možeš nazivati svojom, a kamoli bilo šta posjedovati." Pita rastrojeni junak, pred sami kraj romana, bez upitnika, s tačkom. Ne može bez apsolutnog htijenja, ali ono ga čini i tužnim i smiješnim u slijepoj ulici, koja je njegov *condition humaine*.

